

003 №11

# ქართული სასულიერო გაზეთი

საქართველოს  
საეკლესიო ცენტრი

საღვთისმეტყველო ცენტრი



ბრძოლა უმადო

11



# სახეგადასახელო

გსურს გაიგო „კინა ხარ“, უნდა შეიგნო „კინ იყავ“;  
ვინდა იქცე „რამედ“, უნდა შეიტყო „რა განვლე“;  
„საითკენ?“ – მიზანშეყვდრია მაშინ, თუ ესეც იცი: „საიდან?“  
ისტორია არის არა მარტო ხსოვა წარსულისა –  
იგი თანვე ქმედითი მონაწილეა მომავლისა.

ბრიგოლ რობაქიძე

TC

2003

თბილისი

დასაბამიდან

YTB

ქორთონიკონი

XTD

ქრისტეს შობიდან

CL



# არტანუჯი

საინჟინერო ჟურნალი

2003

11

ეროვნული  
ბიბლიოთეკა

რედაქტორ-გამომცემელი  
ბუბა კუდავა

სარედაქციო ჯგუფი

თორნიკე ასათიანი

ეთერ ბაილუშვილი (პასუხისმგებელი მდივანი)

შალვა გლოველი

ლევან თაქთაქიშვილი

მარეს კავთიაშვილი

პიორგი კალანდია

ბონდო კუკატაძე

ნინო მიწიშვილი

ზურა საითიძე

თმა ქართველიშვილი

მანა შორუაძე

თემო ჯოჯუა

ნომრის სამეცნიერო რედაქტორები

ბუბა კუდავა

ზურა საითიძე

სტილისტი-რედაქტორი

თამარ ბაბუღია

მხატვარი

ლვა ჯაბუა

ბათუმის წარმომადგენლობის ხელმძღვანელი

ლავა ასლანიშვილი

© არტანუჯი

სამეცნიერო სტატიები რეცენზირდება სარეცენზიო საბჭოს მიერ.

მასალის გადაბეჭდვა რედაქციის თანხმობის გარეშე დაუშვებელია.

გამოცემის 1994 წლიდან

0179 თბილისი: ილია ჭავჭავაძის გამზ. 17<sup>ბ</sup>. 25-05-22, 899 25-05-22, 893 25-05-22. artanuji@ip.osgf.ge

ბათუმის წარმომადგენლობა: 6000 ბათუმი. ჭავჭავაძის 77. არქეოლოგიური მუზეუმი. 2-19-81.

artanuji\_batumi@yahoo.com

გოზა საითიკე

- 6 წმ. ძღვეღღმოწამე გრიგოლი (ფერადე). ტროპარი და კონდაკი
- 7 წმ. ძღვეღღმოწამე არქიმანდრიტი გრიგოლ ფერადე (ცხოვრება და მოღვაწეობა)
- 25 გენეალოგიური ტაბულა

ეროვნული ინსტიტუტი

11. 2003 **სარკვევი**

მთარგმნელი  
ეთერ კვირიკაშვილი

- პროზა**
- 27 ბედისწერა

- 33 გზა გამარჯვებისაკენ

მთარგმნელი  
ამბროსი ბრიშიკაშვილი

- მოგონება**
- 37 ქართული კულტურის სამსახურში

მთარგმნელი  
ეთერ კვირიკაშვილი

- კუბლიცისტიკა**
- 57 როგორ უნდა აღვნიშნოთ ემიგრაციაში შოთა რუსთაველის იუბილე?
- 59 შოთა რუსთაველის რელიგია
- 63 ვინ არის ჩვენთვის შოთა რუსთაველი?

მთარგმნელი  
თამარ ჭუმბურიძე

- მეცნიერება**
- 65 საქართველოს ეკლესიის უძველესი ისტორიის პრობლემები

მარია ჩხარტიშვილი

- 79 საქართველოს ეკლესიის უძველესი ისტორია XXI საუკუნის გაღასახელიდან

მთარგმნელი  
ეთერ კვირიკაშვილი

- 87 პატროლოგიის გაგება, ამოცანები და შეთოდები მართლმადიდებლურ თეოლოგიაში

მთარგმნელი  
თამარ ჭუმბურიძე

- მიმონერა**
- 97 მასალები გრიგოლ ფერადის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ

მამზაღა გოზა საითიკე

- 111 რამდენიმე საბუთი გრიგოლ ფერადისა და ივანე ჯავახიშვილის ურთიერთობის ისტორიიდან

The present special issue of "Artanuji" is dedicated to the life of prominent Georgian ecclesiastical and theologian – archimandrite Grigol Peradze (1899-1942), a fervent servant to his own country and faith.

After annexation of the Georgian republic by the Soviet Russia (1921), he continued education at the universities of Berlin and Bonn studying theology. In 1926 Grigol Peradze defended his Ph. D. on the "History of the Georgian monasticism from its origination until 1064" at the university of Bonn.

His scholar activities especially fruitful were in the 1930s – he worked under the supervision of Paul Peeters in Brussels, studied Georgian manuscripts in the libraries of the British Museum in London and Oxford university, regularly participated in the international scientific conferences, etc.

Grigol Peradze was devoid of possibility to return back to his homeland because of totalitarian regime established in Georgia.

He took monastic vows in 1931 and was ordained priest. Peradze founded St. Nino church in Paris (being the only Georgian church abroad during decades) in the same year and began to publish scientific journal "Jvari Vazisa" ("Cross of Vine").

Since 1933 Grigol Peradze was a Professor of Patrology at the faculty of Orthodox Theology of Warsaw university, proceeding at the same time with intensive scholar researches: numerous important written monuments of Georgian culture had been discovered by him in archives of Romania, Bulgaria, Austria, Italy, Greece.

His fruitful ecclesiastic and scientific activities were brought to end by the unleashing of World War II in 1939, when Fascist Germany occupied Poland. Peradze did not leave the country, which by that time had already become his second homeland; he shared the horror of war with Polish people so dear to his heart, sacrificing eventually his own life. He was martyred in a concentration camp on December 6 1942 by entering gas-chamber instead of a Jewish prisoner who had large family.

Grigol Peradze was canonized in 1995 by the Council of Orthodox Church of Georgia establishing Fiest Day for Priest Martyr Grigol on 6<sup>th</sup> December.

### **The present issue of "Artanuji" offers to reader the following:**

- The introduction by Gocha Saitidze - "Priest Martyr Archimandrite Grigol Peradze" (pp. 7-24).
- Family tree of Grigol Peradze (25-26).
- "Fate" and "Way to the victory" - two autobiographic stories by Grigol Peradze (27-36).
- "In service of the Georgian culture" - memoirs written by Father Grigol in 1940 ordered to him by the Center of oriental Studies which had published the author's researches (37-56).
- "How should we celebrate anniversary of Shota Rustaveli in emigration?", "Religion of Shota Rustaveli" and "What does Shota Rustaveli mean to us?" - scientific-journalistic essays on Shota Rustaveli dating to the 1930s (57-64).
- "Problems of the ancient history of the Georgian church" - paper delivered by Grigol Peradze in 1932 at Oxford University. The article by Mariam Chkhartishvili (D. Sc.) titled "Ancient history of the Georgian church in the context of the 21st century" dealing with the issues analyzed in the referred paper of Grigol Peradze and relevant developments in the modern Georgian historiography (65-86).
- "Understanding of patrology, its tasks and approaches in the Orthodox theology" - official speech made by Father Grigol during his inauguration at Warsaw university in 1933 (87-96).
- "Materials on life and activity of Grigol Peradze" - publication by Tamar Chumburidze based on the documents discovered in the archive of prominent German theologian Johannes Lepsius and providing information about the German period of life of Grigol Peradze (97-110).
- "A few documents on the history of relations of Grigol Peradze and Ivane Javakhishvili" prepared by Gocha Saitidze represent four letters of Grigol Peradze sent to Ivane Javakhishvili from abroad (1920-1930s) and preserved at the K. Kekelidze Institute of Manuscripts (111-119).



ეროვნული  
ბიბლიოთეკა

1942 წელს ოსვენციმის საკონცენტრაციო ბანაკში დახრულდა სიცოცხლე ერთი ქართველი პატიმრისა.

ამით თითქოს არაფერი შეცვლილა, მსოფლიო ომის შემსარავი მასშტაბების პირობებში ეს მხოლოდ „კიდევ ერთი“ იყო.

თითქოს არაფერი შეცვლილა არც პატარა საქართველოსთვის.

არაფერი შეცვლილა არც იმით, რომ ეს პატიმარი მოწამებრივად აღესრულა და არც იმით, რომ პატიმარი გრიგოლ ფერაძე იყო.

სამწუხაროდ, კაცთა მადგმის ისტორიაში ეს არ ყოფილა უჩვეულო რამ. ასე იყო დღემუდამ.

ასე იყო ქართველთა ისტორიაშიც.

ასეთი ჯვარი ერგოთ არჩილ მეფესა თუ ქეთევან დედოფალს, ლუარსაბ მეფესა თუ თეოდორე მღვდელს, ხოდორეაშვილსა თუ ქსნის ერისთავებს...

ამ მხრივ ვერაფერი შეცვალა XX საუკუნემ. მხოლოდ რეინის მარწუხები და მახვილები ხანაცვლდა გაზის კამერით.

არიან აღამიანები, რომელთაც დიდი ვალი აქვთ ქვეყნისა.

არიან აღამიანები, რომელთა წინამუც დიდი ვალი აქვს ქვეყანას.

საქართველო ვალშია გრიგოლ ფერაძის წინაშე. ამ სახელს თითქოს არ ვაკმარეს სასეკარსაუკუნოვანი ტაბუ. აგერ, თითქოს გამოგვეჭარა მისი 100 წლის იუბილეც.

ჩვენმა თაობამ შემკვიდრებით მიიღო ეს ვალი.

მოკრძალებულ ნაღვაწს, რომელიც თქვენს ხელთაა, სწორედ ამ შეგრძნებით წარვადგენთ მკითხველთა წინაშე.





ეროვნული  
ბიბლიოთეკა



### წმ. მღვდელმთავარე გრიგოლი (ფერაძე)

**ტროპარი:** უღელი იგი ქრისტესი მოიღე გრიგოლი, და მხართა შენთა ზედა უტვირთე ჯვარი მისი, ვინაცა უცხოთა აღმსარებლობათა შორის მართლმადიდებლობისა სიტყვასა ასწავებდი და უკანასკნელი სულიცა თვისი დასდევ მოყვასისათვის. დაუცხროძლად ევედრე მხოლოსა ღმერთსა ჩვენ ყოველთათვის.

**კონდაკი:** რომელმან ღმერთი დაუსაბამო მართლმადიდებლობით ისიბრძნისმეტყველუ და მსხვერპლად სუნად სუნხელად თავი თვისი შესწირენ ქრისტესა და გვირგვინი უბრწნელი მოიღე გრიგოლ, მას ევედრე ჩვენთვის ღვაწლით შემოსილო.

# წმ. მღვდელმოწამე არქიმანდრიტი ბრიგოლ ფერაძე

(ცხოვრება და მოღვაწეობა)



## გონა საითიძე

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი,  
თსუ საქართველოს ისტორიის კათედრის დოცენტი

გრიგოლ ფერაძე დაიბადა 1899 წლის 13 სექტემბერს სოფ. ბაკურციხეში (ახლ. გურჯაანის რაიონი), მღვდელ რომანოზ ფერაძისა და მარიამ სამაღალაშვილის ოჯახში. როგორც თანასოფელელნი იგონებენ, რომანოზი „ერთგული იყო თავისი მრევლისა. პურს ძალით არავის ართმევდა და თვითონ ღარიბებს აძლევდა ხოლმე. მან გახსნა სოფლისათვის სკოლა და კიდევ დიდი სიკეთე უყო სოფელს“ (21. 5).

რომანოზ ფერაძე 1905 წელს უეცარი ავადმყოფობით გარდაიცვალა და დედას გასაზრდელად სამი ობოლი ბავშვი — არჩილი, გრიგოლი და ვასო — დარჩა. მარიამს ძალიან გაუჭირდა და გრიგოლი ბიძამ, ყვარლის ეკლესიის მოძღვარმა ვიორგი ფერაძემ წაიყვანა თავისთან. სასკოლო ასაკის მიღწევამდე გრიგოლი ყვარელში დარჩა, შემდეგ კი დედამ თბილისში გადმოიყვანა და სასულიერო სასწავლებელში მიაბარა.

1913 წელს გრიგოლ ფერაძემ დაამთავრა სასწავლებელი და მაშინვე ჩაება საოჯახო ფერხულში, მხარში ამოუდგა დედას. განსაკუთრებული ყურადღებით უვლიდა პატარა ვასოს, რომელიც შემდგომში ხშირად იგონებდა — გივოს ჩემთვის არა მარტო ძმობა, ძამობაც გაუწევიაო (21. 5; 22. 10).

გრიგოლის ბედზე, მის ცხოვრებისეულ არჩევანზე დიდი გავლენა მოუხდენია ოჯახურ ტრადიციას, რომლის მიხედვითაც, ოჯახის ერთ-ერთი წევრი სასულიერო პირი უნდა გამხდარიყო. „ჩემი წინაპრები მწყემსები იყვნენ და დიდ ღროს ოჯახებისაგან მომხორებით, თავიანთ ფარასთან ერთად ატარებდნენ უდაბნოში, რომელიც მხედობდნენ ზამთარსა და ადრეულ გაზაფხულზე ამწვანდებოდა ხოლმე. ერთხელ, ზამთრის წყნარ საღამოს არაჩვეულებრივი რამ მოხდა (მწყემსებს ზეციური



ძმობლები —  
რომანოზ ფერაძე და  
მარიამ სამაღალაშვილი



ყვარელი. წმ. იოანე  
ნათლისმცემლის ეკლესია.



ძმა — ვასო ფერაძე





თბილისის სასულიერო  
სემინარია (ამჟამად  
ხელოვნების მუზეუმი)



თბილისის უნივერსიტეტი



გიორგი გოგოლაშვილი  
ნახატი ფოტოდან. 1918.

სასწაული მოეკლინათ — გ. ს.), რამაც ერთ-ერთი მწვემსისა და მთელი მისი შთამომავლობის ბედი გადაწყვიტა“ — აღნიშნავდა გრიგოლ ფერაძე ავტობიოგრაფიული ხასიათის მოთხრობაში „ბედისწერა“ (იხ. ქვემოთ, გვ. 27).

სასულიერო სასწავლებლის დამაარსებელი შემდეგ გრიგოლ ფერაძე თბილისის სასულიერო სემინარიაში შევიდა, რომლის რექტორიც იმხანად იყო კორნელი კეკელიძე — შემდგომში თბილისის უნივერსიტეტის ერთ-ერთი დამაარსებელი. მასსა და ჭაბუკს შორის იმთავითვე თბილი, მამაშვილური ურთიერთდამოკიდებულება დამყარდა (12. 10).

1918 წელს გრიგოლი ახალგაზსნილი ქართული უნივერსიტეტის სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის სტუდენტი გახდა. იმავედროულად დაიწყო მუშაობა მასწავლებლად გორის მაზრის სოფელ ზემო ხანდაკში. მომდევნო წელს იგი დამოუკიდებელი საქართველოს რესპუბლიკის ჯარში სავალდებულო სამხედრო სამსახურში გაიწვიეს (12. 10).

1921 წლის დასაწყისში გრიგოლ ფერაძე მშობლიურ უნივერსიტეტს დაუბრუნდა. როცა ბოლშევიკები თავს დაესხნენ საქართველოს, სამივე ძმა სამშობლოს დამცველთა რიგებში ჩადგა. შემდგომში გრიგოლი წერდა: „მთელი საქართველო სისხლში ცურავდა. სამივე ძმა ფრონტზე ვიყავით. დედაჩემი თბილისში იყო, არაფერი იცოდა ჩვენს შესახებ. სამი ძმიდან პირველი მე დაუბრუნდი სახლში... დრო არ მქონდა დასვენებაზე მეფიქრა. უნდა მეჩქარა, რათა უმცროსი ძმა მომეძებნა. სხვადასხვა ცნობა მოდიოდა მის შესახებ... ძლივს მივაგენი დაკარგულ ძმას, რომელსაც ჩემი ჩასვლის დღეს ფეხი მოჰკვეთეს“ (იხ. ქვემოთ, გვ. 33).

ამათ გამოდგა ყველაფერი, ჩვენს ქვეყანას წითლები დაეპატრონნენ. მათ შეუტოვეს ყოველივე ქართულს, ყოველივე წმინდას, მათ შორის, საქართველოს ეკლესიასაც. შიშმა დაისადგურა ირგვლივ. გრიგოლ ფერაძე 1921 წლის მარტიდან სოფ. მანავში მასწავლებლობდა (13. 8; 15. 38).

1 მაისს იგი თბილისში ჩამოვიდა, რათა აღდგომის დღესასწაული სხვებთან ერთად ეზეიმო, მაგრამ... ტრაგიკულია ამ დღის მისეული აღწერა: „სიონის საკათედრო ტაძარში ... შორწმუნეთა სიმცირე იგრძნობოდა. თვით კათალიკოს-პატრიარქი ლეონიდე (ერისკაცობაში ლონგინოზ ოქროპირიძე, სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატ-

რიარქი 1918-1921 წლებში — გ. ს.) წირავდა რამდენიმე მღვდელთან ერთად...

ღვთისმსახურების დამთავრების შემდეგ, ეკლესიიდან გამოსვლისას, პატრიარქმა შემამჩნია და მომესალმა — „ქრისტე აღსდგა“. ავტომატურად ვუპასუხე, როგორც წესი იყო და თან გამოვყევი. ახალი დღე იწყებოდა. პატრიარქის სასახლისკენ მიმავალი, აღდგომის დღეებში ყოველთვის ხალხმრავალი ქუჩა ახლა სრულიად დაცარიელებულიყო, ფანჯრის დარაბებიც მიეხურათ...

პატრიარქი მარტო მიდიოდა. არცერთი მღვდელი არ აცილებდა მას. მე შორიახლოს მივეყვებოდი. ქუჩის კუთხეში ორი წითელარმიელი გამოჩნდა. ზიზღით შეხედეს პატრიარქს და გზა განაგრძეს... სასახლეში შესვლისას პატრიარქი შეჩერდა, თითქოს იგრძნო, რომ უკან მივეყვებოდი. ორივე ხელი ჩამავლო და ტკივილითა და დარდით სავსე მამობრივი ხმით მითხრა — „სულიერად დაცემული ვარ. წადი აქედან, გადაარჩინე შენი ახალგაზრდობა.“ შევიგრძენი მამაშვილური მზრუნველობა, სიმწარე, ტკივილი და სევდაც“ (იხ. ქვემოთ, გვ. 34).

გრიგოლმა ნათლად დაინახა, თუ რა უფსკრულისაკენ მიექანებოდა მისი სამშობლო, თუ რას უქადდა ბოლშევიკური იდეოლოგია ყოველივე წმინდას, რაც კი ქართველ ერს გააჩნდა... „სიძულვილს დაუსადგურებია ერებს შორის, მძვინვარებს ომები, ძმა ძმას არ ინდობს, საზოგადოებაში კლასობრივი განსხვავებებია. დღევანდელი დროშეად მოგვევლინნენ ლამაზი ლოზუნგები, რომელთა მიღმაც სიბინძურე და თვალთმაქცობა იფარება“ (იხ. ქვემოთ, გვ. 35).

1921 წლის შემოდგომაზე გარეკახეთის სამღვდელთა კრებამ გრიგოლ ფერაძე გელათში გამართულ მესამე საეკლესიო კრებაზე თავის წარმომადგენლად მიაველინა, სადაც, კორნელი კეკელიძისა და მიტროპოლიტ ნაზარის (ლეჟავა) შუამდგომლობით, მისი ვეროპაში სასწავლებლად გაგზავნის საკითხი დაისვა. გრიგოლის ბუდით თვით კათალიკოს-პატრიარქი ამბროსი (ერისკაცობაში ბესარიონ ხელაია, სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი 1921-1927 წლებში) და საქართველოში მცხოვრები ცნობილი გერმანელი მოღვაწე არტურ ლაისტი დაინტერესდნენ (15. 38).

1921 წლის 6 სექტემბერს კათალიკოს-პატრიარქი თბილისში გერმანიის საელჩოს სწერდა: „საქართველოს ეკლესია ამჟამად კრიტიკულ მდგომარეობაშია, რაც ახალგაზრდა, განათლებული სასულიერო პირების დიდი ნაკლებობის გამო უფრო უარესდება... ახლა ... შეგვიძლია ...



კათალიკოს-პატრიარქი  
ლეონიდე (ოქროპირიძე)



კათალიკოს-პატრიარქი  
ამბროსი (ხელაია)



რუსეთის XI არმია  
თბილისში. 1921.



არტურ ლაისტი



მიტროპოლიტი ნახარი  
(ლევავა)



ბერლინის პუბლიცისტის  
უნივერსიტეტი

გავგზავნით ახალგაზრდა თეოლოგები გერმანიაში, სადაც თეოლოგია როგორც მეცნიერება ძალიან მაკრალ დონეზეა.

გრიგოლ ფერაძე ამ ქართველთაგან პირველია, რომელსაც განზრახული აქვს მომავალში თავიხი ცოდნა და ენერგია ქართულ ეკლესიას მიახმაროს. მე, საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი, ამ ღვთის მოსაწონ საქმეში მას კურთხევას ვაძლევ და შესამე საეკლესიო კრებამაც ერთხმად დაადგინა შესაძლებლობის ფარგლებში მატერიალურად დაეხმაროს ნიჭიერ ახალგაზრდას“ (იხ. ქვემოთ, გვ. 99).

არტურ ლაისტმა კი 1921 წლის 10 ოქტომბერს სარეკომენდაციო წერილი გაუგზავნა გერმანიის ქალაქ პოტსდამში მცხოვრებ ცნობილ თეოლოგსა და საზოგადო მოღვაწეს, „აღმოსავლური სამისიონერო საზოგადოების“ დამაარსებელს — დოქტორ იოჰანეს ლეფსიუსს, რომელშიც, კერძოდ, აღნიშნავდა: „ბატონი ფერაძე ძალიან მონდომებულია და მე იგი ძალიან თბილად წარმომიდგინა ქართული ეკლესიის მწყემსმთავარმა (კათალიკოსმა). თუმცა ახალგაზრდა კაცის ფულადი სახსრების სიმცირისა და ქართული ეკლესიის მმართველობის ამჟამინდელი გაჭირვების გამო საკმარისი ფინანსური შესატანის იმედი არ უნდა გვქონდეს. მაგრამ გერმანიის კულტურული პოლიტიკისათვის მნიშვნელოვანი იქნება საქართველოს ეკლესიის ჩართვა გერმანული მეცნიერების გავლენის სფეროში და ამიტომ კარგი იქნებოდა, თუ ახალგაზრდა კაცს ბერლინში ფინანსურ დახმარებას გაუწევდნენ“ (იხ. ქვემოთ, გვ. 99-100).

ლეფსიუსმა გრიგოლ ფერაძე 1922 წლის იანვარში მიიღო, სტიპენდია დაუნიშნა და ყოველმხრივ ხელი შეუწყო, რათა იგი ბერლინის უნივერსიტეტის თეოლოგიის ფაკულტეტის სტუდენტი გამხდარიყო. შემონახულია გრიგოლ ფერაძისა და იოჰანეს ლეფსიუსის მიმოწერა, საიდანაც ნათლად ჩანს თუ როგორ ზრუნავდა გერმანული მეცნიერი ქართველ ახალგაზრდაზე. გრიგოლი დიდად ეძაღლიერებოდა თავის მფარველს. იგი ერთ-ერთ მოგონებაში წერდა: „პატარა წერილი ვერ დაიტევს ყოველივეს, რაც სწავლის 4 წლის განმავლობაში შთაბეჭდონა დოქტორმა ლეფსიუსმა. ეს მოელი ცხოვრების პროგრამაა, ცხოვრების, რომელიც ალვისილი იქნება ამ მრავალმხრივი და ღვთისაგან უშურველად მომადლებული კაცისაგან მიღებული შთაბეჭდილებებით“ (19. 92).

1922 წლის მაისში გრიგოლ ფერაძე ბერლინის უნივერსიტეტის თეოლოგიის ფაკულტეტის სტუდენტი გახდა. აქ მას ასწავლიდნენ გამოჩენილი მეცნიერები: ადოლფ ფონ პარნაკი, კარლ ბროკელმანი, ბრუნო მაისნერი,

ადლოფ დაისმანი. გრიგოლი განსაკუთრებით ამ უკანასკნელს ემაღლიერებოდა. ლეფსიუსის სარეკომენდაციო წერილით აღჭურვილი ქართველი ახალგაზრდა პროფ. ა. დაისმანმა გულთბილად მიიღო და შემდგომში მისთვის მზრუნველობა და რჩევა-დარიგება არ მოუკლია (31).

ბერლინის უნივერსიტეტში გრიგოლ ფერაძე სამი წლის მანძილზე, 1925 წლის აპრილამდე სწავლობდა. მას სისტემატურად მოსდიოდა ცნობები სამშობლოდან, იცოდა თუ როგორ ებრძოდნენ ბოლშევიკები ქართველ პატრიოტებს, ხვრეტდნენ, აწამებდნენ, როგორ ჩაახშვეს სისხლში 1924 წლის აჯანყება. იმ ხანებში იგი დოქტორ ლეფსიუსს სწერდა: „ცუდი ცნობები მომდის ჩემი ქვეყნის შესახებ. არეულობა, ჩაგვრა, ქუთაისის მიტროპოლიტ ნაზარის მკვლელობა... ის ჩემი მეგობარი და მასწავლებელი იყო და ძალიან ბევრი გააკეთა ჩემი გერმანიაში გამოგზავნისათვის. 68 წლის მიტროპოლიტი ერთ წელიწადზე მეტხანს ციხეში იჯდა. ახლახან გამოუშვეს და ქუთაისში ცხოვრობდა... მასთან ერთად დავკარგე ყოველივე საუკეთესო, რაც სამშობლოსთან მაკავშირებდა და მახარებდა“ (იხ. ქვემოთ, გვ. 106).

ყველაფრის მიუხედავად, გრიგოლი გულმოღვინედ სწავლობდა, სურდა კარგი სპეციალისტი გამხდარიყო და ამით გამოსდგომოდა თავის ქვეყანას. 1924 წლის ბოლოს, ლეფსიუსის რჩევით, მან თხოვნით მიმართა ბონის უნივერსიტეტის პროფესორს, დოქტორ ჰაინრიხ გუსენს, რათა იგი უნივერსიტეტში მიღებაში დახმარებოდა. გუსენიც ძალზე ყურადღებიანი, თბილი პიროვნება გამოდგა და ფერაძე უნივერსიტეტში მიიღო. გრიგოლის თქმით, გუსენი იყო „ოქროს გულის მქონე, უაღრესად კულტურული ადამიანი, რომელსაც სიკვდილამდე შერჩა სიყვარული და ნდობა ადამიანთა მიმართ, მიუხედავად იმისა, რომ გამუდმებით განიცდიდა მათგან იმედგაცრუებას“ (იხ. ქვემოთ, გვ. 38).

ბონის უნივერსიტეტში სწავლა გრიგოლ ფერაძემ 1925 წლის 29 აპრილს დაიწყო. ყმაწვილი მოხიბლა გერმანიის ამ პატარა ქალაქმა. მიზეზი მარტივი იყო — ლამაზი, კოპწია ბონი მას თავის სამშობლოს, სათაყვანებელ საქართველოს აგონებდა: „იქ ყველაფერი ჩემთვის ახლობელი და კარგად ნაცნობი იყო. ქალაქის გარეუბნებში მშვენიერი გორაკები, რბილი კლიმატი და ბარაქიანი მიწები უფრო მეტად მომაგონებდა ჩემი სამშობლოს ბუნებას, ვიდრე ბერლინი და მისი შემოგარენი... აქ ყველაფერი ისე იყო მოწყობილი, რომ უნივერსიტეტი ყველაზე წინ და ყველაფერზე მაღლა იდგა. ასეთ ადგილას ძალიან



ილიანეს ლეფსიუსი



კარლ ბროკმანი



ადოლფ ფონ ჰარნაიკი



პაულ პეტერსი

მაღე შეიძლება იგრძნო თავი როგორც საკუთარ სახლში“ (იხ. ქვემოთ, გვ. 38-39).

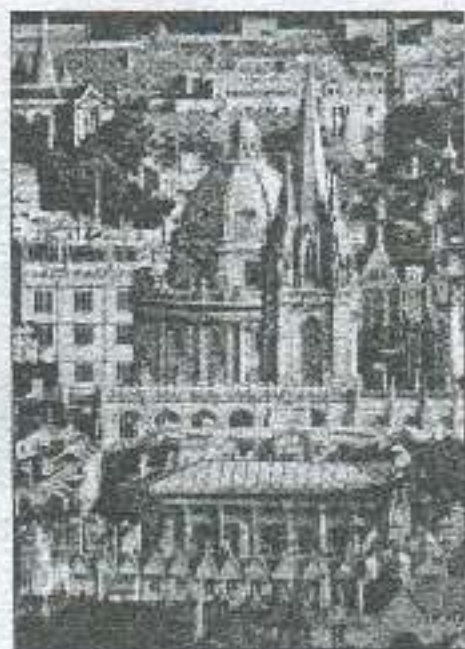
1926 წლის თებერვლის ბოლოს გრიგოლ ფერაძემ ბონში წარადგინა სადოქტორო დისერტაცია თემაზე: „ქართული ბერძონაზვნობის ისტორია, მისი დასაწყისიდან 1064 წლამდე“. ამ ნაშრომისათვის მას 1927 წლის 17 დეკემბერს ფილოსოფიის დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი მიენიჭა (12. 10; 17. 11).

1926-1927 წლებში, ბრიუსელში, ცნობილი ორიენტალისტის — პაულ პეტერსის წელმძღვანელობით გრიგოლი აღმოსავლურ ენებში იღრმავებდა ცოდნას, ესწრებოდა ლექციებს ლუვენის კათოლიკურ უნივერსიტეტში (12. 10; 15. 38). სწორედ ბელგიაში ყოფნისას შეიტყო უსაყვარლესი მასწავლებლის — იოჰანეს ლეფსიუსის გარდაცვალების ამბავი. ამ დროისათვის გრიგოლ ფერაძე უკვე შესანიშნავად ფლობდა ძველებრაულ, სირიულ, არაბულ, კოპტურ, ძველბერძნულ, ლათინურ, ძველსომხურ, სლავურ, რუსულ, ინგლისურ, გერმანულ და ფრანგულ ენებს.

1927 წლის აპრილში გრიგოლს დაენიშნა ერთწლიანი სტიპენდია ინგლისში, სადაც დაიწყო ლონდონის ბრიტანეთის მუზეუმსა და ოქსფორდის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში დაცული ქართული ხელნაწერების შესწავლა (12. 10). მაგრამ აქ მუშაობამ მას დიდხანს არ მოუწია. ბონში გარდაიცვალა პროფ. გუსენი და გერმანელებს სურდათ, რომ მისი ადგილი სწორედ გრიგოლ ფერაძეს დაეკავებინა. გრიგოლი დათანხმდა წინადადებას, დატოვა ინგლისი და ბონში ჩავიდა, სადაც ჯერ ქართული და სომხური ენების ლექტორად, ხოლო შემდეგ ქართულ-სომხური ფილოლოგიის პრივატ-დოცენტად მუშაობდა.

ამაყდროულად იგი ბევრს წერდა და ხშირად კითხულობდა მოხსენებებს სამეცნიერო კონფერენციებზე, რამაც მას საერთაშორისო ავტორიტეტი მოუხვეჭა. 1927 წელს ლოზანაში გამართულ კონფერენციაზე გრიგოლი საქართველოს ეკლესიის წარმომადგენლად მიიწვიეს; 1928 წელს ბონში ორიენტალისტთა შეკრებაზე ფერაძის მოხსენების შემდეგ გამოიტანეს რეზოლუცია ქართული ლიტერატურული მემკვიდრეობის მნიშვნელობისა და გერმანიის უნივერსიტეტებში მისი სწავლების აუცილებლობის შესახებ (15. 38); 1930 წელს გრიგოლ ფერაძემ მონაწილეობა მიიღო ვენაში ჩატარებულ საერთაშორისო კონფერენციაში. აქედან იგი გრაცში გაემგზავრა, სადაც ადგილობრივ ბიბლიოთეკაში დაცულ ქართულ ხელნაწერებს გაეცნო.

გრიგოლ ფერაძის ავტორიტეტი დღითიდღე იზრდებოდა... და ამ წარმატებების კვალდაკვალ მის სულში



ოქსფორდის უნივერსიტეტი

სიხარულის ნაცვლად სევდა ისადგურებდა. გრიგოლს ხომ თავისი ცოდნის გამოყენება, სტუდენტების დამოძღვრა, უპირველეს ყოვლისა, საქართველოში სურდა...

ჯერ კიდევ 1921 წელს, როცა ბერლინში მიემგზავრებოდა, გრიგოლ ფერაძეს იმედი ჰქონდა, რომ სწავლის დასრულების შემდეგ საქართველოში დაბრუნდებოდა, მაგრამ საბჭოთა საკონსულოში მას პასპორტი წაართვეს. შექმნილ ექსტრემალურ ვითარებაში იოჰანეს ლეფსიუსმა და მისმა მეგობარმა ფრიტიოფ ნანსენმა გრიგოლს დევნილისათვის განკუთვნილი პასპორტი გაუკეთეს, როგორც გამოირკვა, თურმე საშუალოდ.

1926 წელს, სადოქტორო დისერტაციის დაცვის შემდეგ, გრიგოლ ფერაძემ განცხადებით მიმართა საბჭოთა საულჩოს, სადაც სამშობლოში დაბრუნების ნებართვას ითხოვდა, მაგრამ... საბჭოთა კავშირს მეცნიერი თეოლოგები არ სჭირდებოდა (29. 4).

„ნუთუ ბოროტების მომძლავრებაზე არ მიგვითითებს... ახალგაზრდის ცხოვრება, რომელიც სიცოცხლის საუკეთესო პერიოდში იძულებულია მიატოვოს სამშობლო და შველა უცხო მხარეში ეძიოს?“ – წერდა გრიგოლი (იხ. ქვემოთ, გვ. 36).

იგი ხშირად უგზავნიდა წერილებს საქართველოში კორნელი კეკელიძეს, რომლებშიც რჩევა-დარიგებებს სთხოვდა... 1929 წლის იანვარში გრიგოლ ფერაძე მასწავლებელს თავის დარდს უზიარებდა: „საშინლად ვიტანჯები. არაფრის ხალისი არ მაქვს, თუმცა ნივთიერად სრულიად უზრუნველყოფილი ვარ. რისთვის ვიტანჯე ამდენი ხანი, რისთვის ვისწავლე, რისთვის მოვიარე თითქმის მთელი ევროპა? რატომ არ მიშვებენ სახლში, რა დავაშავე? შეიძლება სამეცნიერო კარიერას მთლად თავი დავანებო და საეკლესიო სამსახურს შევუდგე. სახლში ხომ მაინც არ მიშვებენ? (მიზეზი არ ვიცი!)... მიუსხედავად დიდი სიყვარულისა მეცნიერებისადმი, იგი სრულიად არ მაკმაყოფილებს“ (15. 37).

მაგრამ ვინ მისცემდა უნივერსიტეტის პროფესორს მოსწავლისათვის საპასუხო წერილის გაგზავნის უფლებას? გრიგოლს თავად უნდა ეპოვა გზა, რომელსაც იგი დაადგებოდა... და ეს გზაც გამოჩნდა – იმავე 1929 წელს მან პარიზში წმ. ნინოს სახელობის ეკლესია დააარსა. ეს კი ასე მოხდა: 1929 წელს გრიგოლი მძიმედ დაავადდა და მისი სიცოცხლე ბეწვზე ეკიდა. გრიგოლის თქმით, გამოჯანმრთელებიდან რამდენიმე დღის გასვლის შემდეგ საოცარი სულიერი აღმაფრენა იგრძნო. „მხოლოდ პარიზში ჩემს მოძავალ მუშაობაზე ვლაპარაკობდი, მო-



ვენა



კორნელი კეკელიძე

უთმენლად ველოდი აღდგომის არდადეგებს, რათა რაც შეიძლება მალე ჩავსულიყავი იქ და დამეწყო მღვდლის მოვალეობის შესრულება“ (იხ. ქვემოთ, გვ. 44-45).



პარიზი

გრიგოლ ფერაძის მღვდლად კურთხევის პროცესი მაინც გაჭიანურდა. იგი არჩევანის წინამძღოლად ან ბონის უნივერსიტეტში სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობა და მატერიალურად უზრუნველყოფილი ცხოვრება, ან პარიზში ქართული ეკლესიის წინამძღვრობა და ფინანსური სიდუხჭირე. საბოლოოდ გრიგოლმა მღვდლობა ამჯობინა. 1931 წლის აპრილში იგი ლონდონის წმ. სოფიოს ბერძნულ საკათედრო ტაძარში ბერად აღიკვეცა, 25 მაისს პარიზში მღვდლად ეკურთხა, ხოლო 31 მაისს უკვე პირველი ღვთისმსახურებაც აღავლინა (12. 10; 17. 11). მისი აზრით, საფრანგეთის დედაქალაქში ქართული ეკლესიის არსებობა დიდ სარგებელს მოუტანდა ქართველობას — პარიზი ხომ ქართული ემიგრაციის ცენტრი იყო.

მაგრამ მამა გრიგოლი იმასაც კარგად ხედავდა, რომ ჩვენი ემიგრაცია დაქსაქსული, გათითოვებული იყო და ცდილობდა, თავის ქადაგებებში მათთვის ცხოვრების უმთავრესი აზრი, მიზანი ერგებინა. ამიტომაც ამბობდა: „ჩვენს აზროვნებას ფართო პორიზონტი უნდა მიეცეს, რომ რაღაცა გავაკეთოთ, რომ სრულიად უმიზნოდ და უშედეგოდ, უკვალოდ არ გაქრეს ჩვენი ცხოვრება. დიახ, ჩვენი ერის მოწოდების, დანიშნულების ცხადყოფად ვართ ჩვენ, რომ ვევედროთ ღმერთს, ვილოცოთ, ვიმუშაოთ და ვიფიქროთ. დაე, ღმერთმა თითოეულ ჩვენგანს განუხათლოს გონება ამ მხრით“ (15. 42).

გრიგოლ ფერაძეს ინტენსიური სამეცნიერო მოღვაწეობა არც მღვდლად კურთხევის შემდეგ შეუწყვეტია. 1931 წელს მან პარიზში დაიწყო სამეცნიერო ჟურნალის — „ჯვარი ვაჩისა“ — გამოცემა, რომელშიც სისტემატურად ბეჭდავდა საკუთარ სტატიებსაც (15. 37).

1932 წელს მამა გრიგოლმა ბონის უნივერსიტეტში მუშაობას თავი საბოლოოდ დაანება და, ფაქტობრივად, უსახსროდ დარჩა. მხოლოდ ეკლესიის წინამძღვრობა მას ცხოვრების სარჩოს ვერ მისცემდა. ამავე დროს სამშობლოდან შიილო ცნობა დედის გარდაცვალების შესახებ. „ახლა უკვე შემიძლია დანამდვილებით ვთქვა, რომ ბოლო ფიზიკური ძაფი (რადგან სულიერად და კულტურულად სამშობლოსთან ყოველთვის ძალზე მჭიდროდ ვიყავი დაკავშირებული) გაწყდა ჩემსა და ჩემს სამშობლოს შორის“ (იხ. ქვემოთ, გვ. 48).

ამიტომაც დათანხმდა იგი მეგობრის, სრულიად პოლონეთის მიტროპოლიტის დიონისე ვალუდინსკის მიწვევას



გრიგოლ ფერაძის დედა — მარიაშ სამადალაშვილი

ვარშავის უნივერსიტეტში მართლმადიდებლური თეოლოგიის ფაკულტეტზე პატროლოგიის (წმინდა მამათა ცხოვრების შემსწავლელი მეცნიერების) პროფესორად და კათედრის ხელმძღვანელად მუშაობის დაწყების თაობაზე (12. 10; 17. 11).

1933 წელს გრიგოლ ფერაძე ვარშავაში დასახლდა და დაიწყო უნივერსიტეტში სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობა (პირველი ლექცია მან 7 დეკემბერს წაიკითხა პოლონურ ენაზე, რომელიც უმოკლეს დროში შეისწავლა), ხოლო სააღდგომო, საზაფხულო და საშობაო არდადეგებს პარიზში, თავის ძრევლთან ატარებდა (12. 10; 17. 11).

მამა გრიგოლი ჩვეული გულითადობითა და სიყვარულით მოეკიდა დაკისრებულ საქმეს, ყოველნაირად ეხმარებოდა და მხარში ედგა ხელმოკლე სტუდენტებს. თანამედროვეთა გადმოცემით, მისი ლექციები იყო „არაჩვეულებრივად ცოცხალი, ხშირად მათ საფუძვლად ედო სრულიად უცნობი წყაროები, რის გამოც სხვადასხვა კურსის მრავალრიცხოვან სტუდენტთა ჯგუფებსა და, აგრეთვე, სხვა დარგების მოსწავლეებს იზიდავდა. იგი თავს არ ზოგავდა, რათა ახალგაზრდობისათვის თავისი უდიდესი ცოდნა და შრომის გამოცდილება გადაეცა“ (4. 41).

1934 წელს ლონდონის წმ. სოფიას საკათედრო ტაძარში გრიგოლ ფერაძე არქიმანდრიტად აკურთხეს. ამ პერიოდიდან იწყება მისი მოგზაურობები მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში მიმოფანტული ქართული სიძველეების მოსაძიებლად, და თუკი შესაძლებელი იქნებოდა, შესასყიდადაც. ამ სამეცნიერო მივლინებებს იგი საკუთარი ხელფასიდან დანაზოვი თანხით აფინანსებდა.

1935 წელს მამა გრიგოლი ათონის მთაზე გაემგზავრა, გზად რუმინეთი და ბულგარეთი მონახულა, სადაც ქართული კულტურის არაერთ ნიმუშსაც მიაგნო (18. 303). განსაკუთრებით ფასეული იყო XI საუკუნეში მოღვაწე ბიზანტიის დიდი დომესტიკოსის – გრიგოლ ბაკურიანის ძის ძიერ დაარსებული პეტრიწონის (დღევანდელი ბაჩკოკოს) მონასტრის ტიპიკონის ქართული ხელნაწერის აღმოჩენა სოფლის საჯარო ბიბლიოთეკაში; დიდი მოწამეების – ანტონის, იოანესა და ევსტათის წამების ბერძნული ვერსიის მივნება ათონის მთაზე (12. 10; 17. 12).

ათონზე მის მოგზაურობას უკავშირდება ერთი უნიკალური რელიკვიის ისტორია, რის შესახებაც თავის მოგონებებში მოგვითხრობს გენერალი შალვა ძალლაკელიძე: „ლონდონის ბიბლიური საზოგადოების დავალებით იგი იყო ათონის მონასტერში, საიდანაც ... მან ჩამოიტანა



ათონის ივერთა მონასტერი



პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის საძვალე





სიმონ ბერდიაევი,  
ვიქტორ ნოვიტსკი,  
დავით მარჯანიშვილი,  
შალვა მალლაკელიძე

უძველესი ქართული გარდამოხსნა. ერთხელ პარიზში მე და ვიქტორ ნოვიტსკი (გრიგოლსა და დიდ ქართველ მეცნიერს – ვიქტორ ნოვიტსკის ახალგაზრდობიდან ახლო მეგობრობა აკავშირებდათ – გ. ს.) გვეუბნება, რომ ამ გარდამოხსნის შესყიდვა სდომებდა სანსონის რიზანას, მაგრამ უარი ვუთხარიო. რატომო, უთხრა ვიქტორ ნოვიტსკიმ ნახევრად ხუმრობით, შე დალოცვილო, იქნებ დაგეკარგოს და შაჰს კი იგი თავის მუზეუმში ექნებაო. ისე, არც ვიქტორ ნოვიტსკი იყო ამის გამყიდველი, უპატიოსნესი კაცი იყო თვითონ და ისე, ნახევრად ხუმრობით უთხრა. ამის პასუხად გრიგოლმა ამოიღო უკვე დაწერილი ბარათი რიზანისადმი, სადაც იგი მას სწერდა, რომ ამ უძველესი გარდამოხსნის ადგილი მხოლოდ საქართველოს მუზეუმშიაო...

ვარშავაში გრიგოლს ერთი პატარა ოთახი ჰქონდა და ამ გარდამოხსნას თვალისჩინვით უფრთხილდებოდა, არ იშორებდა... მართლაც საოცარი კაცი იყო“ (5. 100; 11; 26. 379).

1936 წელს, საზაფხულო არდადეგების დროს, მამა გრიგოლმა დიდი ხნის ნატვრა აისრულა – გაემგზავრა იერუსალიმსა და სირიაში, რათა ადგილზე გასცნობოდა წმინდა იოანე ისტორიკოსისა და ქართულ სიძველეებს, მოეხილა წმინდა მიწა.

ამ მოგზაურობის „მოგონებები“ გრიგოლ ფერაძემ პოლონურ ჟურნალში – „სლოვო“ – გამოაქვეყნა, სადაც დოკუმენტური სიზუსტით წარმოაჩინა ქართველთა მოღვაწეობა წმინდა მიწაზე V-XIX საუკუნეებში (12. 10; 17. 12). გარდა ამისა, არქიმანდრიტმა ლაიფციგის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში აღმოაჩინა იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის აღაპების ე. წ. „ტიშენდორფისეული“ ნუსხა (17. 12). 1937 წლის შემოდგომაზე იტალიისა და ავსტრიის ბიბლიოთეკებში მუშაობაც ძალზე ნაყოფიერი გამოდგა (12. 10).

საბედნიეროდ, გრიგოლ ფერაძე თავისი მოგზაურობებისა და სამეცნიერო მივლინებების ჩანაწერებს სისტემატურად აქვეყნებდა ჟურნალ-გაზეთებში, რამაც მისი მეცნიერული შემკვიდრეობის აღნიშნული მხარე შემოგვიწინა.

ასე თავგანწირვით ემსახურებოდა სამშობლოს ადამიანი, რომელსაც ბედმა იძულებით უცხოეთში მარტოსულობა, მშობელი ქვეყნისაგან ფიზიკურად შორს ყოფნა არგუნა, მაგრამ მას მტკიცედ სწამდა: „არაა ის გამორიყული და საბრალო, რომელმაც სამშობლო დასტოვა. დიახ, ამგვარი არაა გამორიყული და საბრალო, არა! საბრალოა



ჯვრის მონასტერი  
იერუსალიმში

ის, რომელიც აღარაა შესისხლხორცებული ორგანულად, თავისი ძარღვით, სისხლით და ხორციით სამშობლოსთან, რომელიც თავისი წინაპრების ანდერძს აღარ გრძნობს, რომელსაც ბუნება აღარაფერს აღარ ეუბნება“ (15. 41).

როგორც აღვნიშნეთ, მამა გრიგოლს მისმა მოღვაწეობამ საერთაშორისო სამეცნიერო წრეებში უდიდესი ავტორიტეტი მოუხვეჭა. მის პრაქტიკულ საქმიანობას იგნორირებას მხოლოდ საბჭოთა სისტემა უწევდა. აქ, როგორც წესი გრიგოლ ფერაძის ნაშრომების არათუ დაბეჭდვა, არამედ სქოლიოში დამოწმება და, უბრალოდ, სახელის ხსენებაც კი სასტიკად იკრძალებოდა (9. 3). საილუსტრაციოდ ერთ მაგალითს მოვიტანთ: 1937 წელს, როდესაც მთელს მსოფლიოში ფართოდ აღინიშნებოდა შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ 750 წლის იუბილე, გრიგოლ ფერაძემ ამ ღირსშესანიშნავ თარიღს ერთბაშად სამი ნაშრომი უძღვნა, ვარშავაში გამართულ საერთაშორისო კონფერენციაზე მოხსენებაც წაიკითხა (14. 15). იუბილესთან დაკავშირებული ღონისძიებები, რასაკვირველია, საქართველოშიც ტარდებოდა, გამოიცემოდა სამეცნიერო კრებულები თუ წიგნები, რომელთაგან ერთ-ერთს სავალალო ბუდი ეწია: ცნობილი ლიტერატორის – გაიოზ იმედაშვილის წიგნი საბჭოთა ცენზურამ აკრძალა მხოლოდ და მხოლოდ იმიტომ, რომ ავტორს სქოლიოში მითითებული ჰქონდა გრიგოლ ფერაძის ნაშრომი შოთა რუსთაველის შესახებ (29. 4).

მამა გრიგოლი კარგად ამჩნევდა, თუ რა უფსკრული იყო მის სამშობლოში წარმოქმნილი მასასა და პიროვნებას შორის, იცოდა იმ რეპრესიების შესახებ, რომელსაც საქართველოს უამრავი საამაყო შვილი ეწირებოდა (მათ შორის, მისი უფროსი ძმა არჩილიც, რომელიც მეუღლესთან ერთად 1937 წელს დახვრიტეს – 21. 6; 23. 11) და ყოველივე ამის მიუხედავად, ერის გადარჩენის ერთადერთ გზას იგი მაინც პიროვნების შინაგან თავისუფლებაში ხედავდა, რომელიც ნებისმიერ პირობებში შეინარჩუნებდა სულის სიმზნევეს და ერთხელ არჩეულ ცხოვრებისეულ პრინციპებს საკუთარი სიცოცხლის ფასადაც არ უღალატებდა. იგი აღნიშნავდა: „აღაძიანი, რომელიც მასსიდან არის ამოსული და განთავისუფლებული, უკვე მასსაზედ მალლა სდგას. ის უკვე აზროვნებს და ფიქრობს იმ კედლების იქითაც, რომელიც მასსას აზროვნებას უსაზღვრავს; ის მუშაობს და მოქმედებს იმ საგნისათვის, რომელიც მას აკმაყოფილებს, რომელსაც იგი სიკვდილამდის არ უღალატებს. და ეს იმ დროს, როცა მასსა ერთი ბელადიდან მეორე ბელადისკენ გარბის და თავის წინამძღოლს სწორედ მაშინ სტოვებს,



შოთა რუსთაველი.  
მინიატიურა. XVII ს.



გრიგოლის ძმა – არჩილ  
ფერაძე

საქართველოს  
პარლამენტის  
გრიგოლ ფერაძის  
მემორიალური  
ფონდი

როცა უკანასკნელს იგი სჭირდება. იგი ერთ დღეს ყვავილებს უგებს ვისმეს და მეორე დღეს „ჯვარს აცვი იგიო“ – გაიძახის. პიროვნების ცხოვრება და აზრი ცხოვრების ერთი და იგივეა, და ის ატარებს უდიდეს პასუხისმგებლობას. ეს პიროვნება ქმნის უკვდავ ღირებულებას წარმავალში და ყოველდღიურ ჭირ-ცარამში ეძებს წარუვალს, იმ დროს, როდესაც მასსა მხოლოდ მომენტიტ სცხოვრობს ჭუჭყსა და მტვერში“ (15. 43).

და სწამდა გრიგოლ ფერაძეს, რომ მხოლოდ ის, „ვინც თავისთავს ზნეობრივად იცავს და უფრთხილდება, იცავს და უფრთხილდება სამშობლოსაც“ (15. 44).

1939 წლის 1 სექტემბერს ნაციისტური გერმანია თავს დაესხა მეზობელ პოლონეთს და დაიწყო მეორე მსოფლიო ომი. მამა გრიგოლისათვის უკვე, ფაქტობრივად, შეუძლებელი იყო მეცნიერული მუშაობა. აკი წერდა იგი 1940 წელს თავის ავტობიოგრაფიაში: „რას ნიშნავს ახლა სამეცნიერო გეგმები, რა ფასი აქვს კაბინეტში გამოკეტვას, რათა თავი შესწირო აბსტრაქტული პრობლემების გაშუქებას, რომლებიც უშეტესად კოლეგების მეტად ვიწრო წრეს აინტერესებს, მაშინ როცა ჩვენ ირგვლივ ცხოვრება, საესე საშინელი ისტორიული მოვლენებით, გადამწყვეტ გავლენას ახდენს ცალკეული ხალხების გადარჩენასა თუ გაქრობაზე“ (იხ. ქვემოთ, გვ. 37).

თუმცა იგი მაინც ოპტიმისტურად იყო განწყობილი და თავის ავტობიოგრაფიას შემდეგი სიტყვებით ამთავრებდა: „ღვთის წყალობის იმედითა და რწმენით სავსე, კვლავაც სასოებით შევცურებ მომავალს“ (იხ. ქვემოთ, გვ. 56).

ცხოვრების რთული, აუტანელი პირობების მიუხედავად, არქიმანდრიტი ამგვარ ვითარებაშიც ახერხებდა მშობელი ერისთვის სამსახურის გაწევას. მას დიდი ხნის მეგობრობა აკავშირებდა ექვთიმე თაყაიშვილთან, რომელსაც ემიგრანტული მთავრობის მიერ გატანილი ეროვნული საგანძურის სისტემატიზებაში ეხმარებოდა (3. 4; 7. 261). ფაშისტების მიერ საფრანგეთის დაპყრობის შემდეგ კი მოხდა ერთი, ქართველი ერისათვის მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტი, რის შესახებაც შესანიშნავად მოგვითხრობს თავის სტატიაში – „გაიღო მსხვერპლი სამშობლოსა და მოყვასისათვის, ეს რჩეულთა ხვედრია“ – მამა გრიგოლის ძმისწული, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის თანამშრომელი რომანოზ ფერაძე: „იყო მომენტი, როცა ქართველი მენშევიკების მიერ გატანილ განძს გერმანელი ოკუპანტები უნდა დაპატრონებოდნენ. ისინი სანამ განძს გაიტანდნენ, ექსპერტს



ექვთიმე თაყაიშვილი

დაავალეს, განესაზღვრა მისი მატერიალური ღირებულება. ექსპერტის დასკვნა ცალსახა იყო: „განძს არავითარი მატერიალური ღირებულება არ გააჩნია, მას მარტო ისტორიული მნიშვნელობა აქვს ქართული ერისათვის“. საკმარისი იყო, გერმანელებს განძეულობიდან თუნდაც ერთი ყუთი გაეხსნათ, რომ აღნიშნული დასკვნის ავტორს სიკვდილი არ ასცდებოდა. ეს ექსპერტი მამა გრიგოლი იყო“ (21. 6; 22. 10).

1940 წლიდან გრიგოლ ფერაძე უკვე მუდმივად ვარშავაში ცხოვრობდა — მან გადაწყვიტა, არ დაეტოვებინა პოლონეთი და ბოლომდე გაეზიარებინა საყვარელი ერის ჭირ-ვარამი. თანამედროვეები მოგვიანებით იხსენებდნენ: „ვარშავის დაბომბვის დროს, არტილერიის კანონადაში, გავიდოდა გრიგოლი საშიშ ადგილებზე, დაჭრილებს უვლიდა და მკვდრებს მარხავდა. ისეთი დაბომბვის დროს მიდიოდა, რომ ჩვენ გვეშინოდა ხოლმე“ (5. 100).

არა მარტო დასოცილებსა და დაჭრილებზე ზრუნავდა მამა გრიგოლი, იგი, როგორც ჭეშმარიტი ქრისტიანი, ყოველნაირად ეხმარებოდა პოლონელებსა და ებრაელებს, ცდილობდა დალუპვისაგან ეხსნა ისინი (12. 10).

მისი ამგვარი საქმიანობა არ მოსწონდათ ანტიპოლონურად განწყობილ, გერმანელთა მხარეზე მყოფ ქართველებს, რომლებიც ყველაფერს კადრულობდნენ, რათა თავიანთი ბატონებისათვის ერთგული სამსახური დაემტკიცებინათ.

ერთხელ, აშშ-ში ყოფნისას, რევაზ თაბუკაშვილს იქ მცხოვრებმა ჩვენმა თანამემამულემ, მამა გრიგოლის მეგობარმა, ცნობილმა მეცნიერმა გიორგი ნაკაშიძემ უთხრა: „ფერაძე იშვიათად განათლებული, მაგრამ უბედური ადამიანი იყო, გულახდილი და ძალზე უბრალო. კაცი ვერ მიხვდებოდა, რომ იგი ასე განათლებული იყო. ჩვენებმა დაუწყეს ბრძოლა და მტრობა. ბევრი ცილი დასწამეს მას. ამ ბრძოლაში ყველაფერს კადრულობდნენ. უკვე 1940 წლის დეკემბერში იგი ჩვენთან საუბარში დიდ შემოფოთებას გამოთქვამდა თავისი ბედის შესახებ. ბოლოს იგი გერმანელებთან დააბეზლეს და დააბრალეს ფაშისტებისაგან დევნილი ებრაელების გამოქომაგება და პოლონელ იატაკქვეშეულებთან თანამშრომლობა (8; 26. 386-387).

1942 წლის 4 მაისს გრიგოლ ფერაძე გესტაპომ ვარშავაში დააპატიმრა. მეორე დღეს გერმანელთა ბრძანებით მისი მყუდრო ბინა ბრუკოვის ქუჩა № 22-ში დალუქა მართლმადიდებლური უნივერსიტეტის დეკანოზმა უან კოვალენსკიმ (9. 8; 26. 388).



გრიგოლის ძმისშვილი —  
რომანოზ ფერაძე



რევაზ თაბუკაშვილი

არქიმანდრიტის დაპატიმრებიდან მესამე დღეს გიორგი ნაკაშიძე მიტროპოლიტმა დიონისემ დაიბარა და სთხოვა ერთობლივი ძალებით ეცადათ მამა გრიგოლის განთავისუფლება, მაგრამ მათ სურვილს განხორციელება არ ეწერა. გიორგი ნაკაშიძემ და ქართველმა პატრიოტებმა მყისვე გამოარკვიეს, რომ ბრძანება დაპატიმრებებს შესახებ უშუალოდ ბერლინიდან მოდიოდა (14. 15).

28 მაისს გერმანელმა პოლიციელებმა ბინა გაჩხრიკეს და მის ბიბლიოთეკაში, წიგნების უკან, ამერიკული და ინგლისური ვალუტა აღმოაჩინეს, რომელიც, მათი მტკიცებით, ეკუთვნოდა ებრაელთა დახმარების ფონდს და არქიმანდრიტის წინააღმდეგ უტყუარ ნივთმტკიცებას წარმოადგენდა (8; 26. 389).

ამჟამად თითქმის დანამდვილებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აღნიშნული ვალუტა სამალავში გრიგოლ ფერაძეს არ შეუნახავს. არსებობს ზეპირი თუ წერილობითი მასალა, რომლებიც მოუთითებენ, თუ როგორ მოხვდა ფული წიგნების უკან და ვისი ნახელავი იყო ეს, მაგრამ იმის გამო, რომ აქ კონკრეტულ პირებზეა საუბარი, რომელთა შთამომავლები დღესაც ცოცხლები არიან და ცნობები ოფიციალური დოკუმენტებით ჯერჯერობით არ დასტურდება, თავს შევიკავებდით მათი გვარების დასახელებისაგან (5. 100; 14. 15; 26. 379; 29. 4; 30). აი, რას ამბობდა ამის შესახებ გიორგი ნაკაშიძე: „ვიცი, ვინც იყო ამ საქმეში გარეული, მაგრამ არ ვიტყვი, ანდა რას უშველის თქმა? ისიც ვიცი, რომ ფერაძის დღიური გესტაპოში დაჰქონდათ და იქ უთარგმნიდნენ გერმანელებს... ეს ჩვენი სირცხვილია, ჩვენი დიდი სირცხვილი“ (14. 15).

დაპატიმრებული გრიგოლ ფერაძე ვარშავის პავიაკის ციხეში ჩასვეს, სადაც გერმანელები თარჯიმნად იყენებდნენ. 1942 წლის 10 ივნისს მამა გრიგოლმა თავისი ბინა მინდობილობით გადასცა ვარშავის სამიტროპოლიტოს დიაკვანს — გიორგი ბერკმან-კარენინს, 20 ივნისს გაგზავნილი წერილით (რომელიც ფაქტობრივად ანდერძს წარმოადგენდა) კი მას საკუთარი უძრავ-მოძრავი ქონების შემდგომი განმგებლობაც ჩააბარა: „ჩემი ბინა ავეჯითურთ ვთხოვთ, გადასცეთ ვინმე კანცელარიის მუშაკს. ჩემი არდაბრუნების შემთხვევაში ჩემს ბიბლიოთეკას სამიტროპოლიტოს უუარდერძებ. ნივთები (ტანსაცმელი, თეთრეული, ფეხსაცმელები, ყველა სხვა ნივთი) გაყიდეთ, ხოლო მიღებული თანხა გადაეცით ჩვენი სამრევლოს ობოლ ბავშვთა სახლს, ჩემი ქართული წიგნები და საბუთები (აგრეთვე, ხატები) ომის შემდეგ უნდა გადაეცეს ქართულ ეკლესიას“ (13. 8).



წმ. გრიგოლ ფერაძე

გიორგი ბერკმან-კარენინმა ციხეში მყოფ მამა გრიგოლს უდიდესი სითბოთი და სიყვარულით გამსჭვალული რამდენიმე ბარათი გაუგზავნა, რომლებშიც იძულებულად გამოთქვამდა, რომ იგი ძალე გათავისუფლდებოდა, თავის მრევლსა და საყვარელ საქმეს დაუბრუნდებოდა (13. 8). მაგრამ, სამწუხაროდ, მის ნატვრას ასრულება არ ეწერა — გრიგოლ ფერაძე ჯერ მაუთჰაუზენის, ხოლო 1942 წლის ნოემბერში ოსვენციმის (იგივე აუშვიცის) საკონცენტრაციო ბანაკში გადაიყვანეს. ამის შემდეგ წყდება დოკუმენტური მონაცემები მისი ცხოვრების შესახებ. არსებობს მხოლოდ ბანაკის ადმინისტრაციის ოფიციალური ცნობა, რომლის მიხედვითაც 1942 წლის 6 დეკემბერს, 16 საათსა და 45 წუთზე, მამა გრიგოლი ოსვენციმის საკონცენტრაციო ბანაკში გარდაიცვალა. ამასვე ადასტურებს პოლონეთის იმდროინდელი მთავრობის წარმომადგენლის ჩანაწერებიც: „ბანაკი ოსვენციმი. აქ გარდაიცვალა რამდენიმე კვირის წინ მოყვანილი გრიგოლ ფერაძე, პროფესორი, თეოლოგი, მართლმადიდებელი ქართველი, გამოჩენილი მეცნიერი“ (12. 10).

ამდენად, დოკუმენტური წყაროებიდან ირკვევა, რომ არქიმანდრიტი გრიგოლ ფერაძე მართლაც 1942 წლის 6 დეკემბერს გარდაიცვალა, მაგრამ რა ვითარებაში, ზუსტად არ არის ცნობილი.

არსებობს ორი ვერსია გრიგოლ ფერაძის დაღუპვის გარემოებასთან დაკავშირებით: პირველის მიხედვით, ოსვენციმის საკონცენტრაციო ბანაკში გერმანელი ოფიცერი მოუკლავთ. ბანაკის ადმინისტრაციას მკვლეელი ვერ უპოვია, ყველა ტუსადი, დიდიან-პატარიანად, მთავარ მოედანზე გამოურეკავს, საშინელ ყინვაში გაუმიშვლებია და უთქვამს — ასე დედიშობილა იდგებით ყინულზე, ვიდრე მკვლეელი არ გამოჩნდებაო. მაშინ პატიმრების მწკრივს გრიგოლ ფერაძე გამოეყო. იგი ჯერ ძაღლებს დააგლეჯინეს, ხოლო შემდეგ ბენზინი გადაასხეს და ბანაკის თვალწინ დაწვეს (12. 10).

მეორე, უფრო გავრცელებული ცნობის თანახმად, რომელიც გრიგოლ ფერაძის ჯვართან ერთად მიტროპოლიტ დიონისეს გადასცა ბანაკიდან დაბრუნებულმა ყოფილმა პატიმარმა, მამა გრიგოლი თავისი ნებით შევიდა გაზის კამერაში იმ ტუსადის სანაცვლოდ, რომელსაც მრავალშვილიანი ოჯახი ჰყავდა (4. 41; 7. 261; 12. 10).

ასე დაიღუპა დიდი ქართველი საეკლესიო და საზოგადო მოღვაწე, არქიმანდრიტი გრიგოლ ფერაძე. საბედნიეროდ, ჩვენ, მის შთამომავლებს, შემოგვრჩა მეცნიერის



გიორგი ნაკაშიძე



ვარშავის უნივერსიტეტი

უამრავი გამოქვეყნებული ნაშრომა, მოგონება, ლექსი, მოთხრობა, ეპისტოლარული შემკვიდრება... მაგრამ, სამწუხაროდ, სრულიად დაიკარგა მისი უძლიერესი ბიბლიოთეკა ვარშავაში, გამოუქვეყნებელი ნაშრომები, უძვირფასესი ნიუსები, რომლებიც სამეცნიერო მივლინებებიდან ჩამოკვლინდა, დაიკარგა ის „გარდამოსსნაც“... შემდგომში მათი მოძიების არაერთი მცდელობა უშედეგოდ დასრულდა (15. 37).

მაგრამ მამა გრიგოლის საქმიანობას უკვალოდ არ ჩაუვლია. ამას კარგად ადასტურებს ისიც, რომ იგი ძალზე პოპულარულია უცხოეთის თეოლოგიურ წრეებში, ხოლო პოლონეთში მის ხსოვნასა და ღვაწლს ამ ერის წინაშე მოწიწებით სცემენ პატივს. მისი სახელი ამოტვიფრულია უნივერსიტეტისა და, აგრეთვე, წმ. იოანე კლემაქსის სახელობის მართლმადიდებლური ეკლესიის ომში დაღუპული მოღვაწეების მემორიალურ დაფებზე (12. 10; 17. 12). გრიგოლ ფერაძის სახელის უკვდავსაყოფად იღვწის მეცნიერთა მთელი ჯგუფი მისი ბიბლიოგრაფიის, საქართველოს დიდი მეგობრის, ვარშავის მართლმადიდებლური სასულიერო სემინარიის მღვდლის – პენრიკ პაპროცკის მეთაურობით. რეჟისორმა ეჟი ლიუბახმა კი, თამარ და ლატავრა დულარიძეებთან ერთად, გადაიღო დოკუმენტური ფილმი „თეთრი ანგელოზის ძიებაში“.

ფილმს გრიგოლ ფერაძეზე ამზადებდა სულმნათი რეჟაზ თაბუკაშვილიც. მასალა მას ფაქტობრივად მზად ჰქონდა, მაგრამ დამონტაჟება ვეღარ მოასწრო. რეჟაზ თაბუკაშვილის გარდაცვალების შემდეგ ფილმი მისმა მოწაფეებმა და თანამოაზრეებმა დაასრულეს. ამ სტრიქონების ავტორმა 1998 წელს ტელეკომპანია „იბერიაში“ მოამზადა საგანგებო ფილმი გრიგოლ ფერაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ.

მასალები გრიგოლ ფერაძის ცხოვრება-მოღვაწეობის შესახებ ცალკე თავის სახით წარმოდგენილია პროფ. გურამ შარაძის 3-ტომიან გამოკვლევაში „უცხოეთის ცის ქვეშ“ (26. 377-396). პროფ. გოჩა ჯაფარიძემ 1995 წელს გამოსცა მამა გრიგოლის ნაშრომი „უცხოელ პილიგრიმთა ცნობები პალესტინის ქართველი ბერების და ქართული მონასტრების შესახებ“. მას წამძვარებული აქვს ნარკვევი გრ. ფერაძის ცხოვრება-მოღვაწეობის შესახებ, ბოლოში კი ერთვის გრ. ფერაძის ნაშრომთა ბიბლიოგრაფია. „არტანუჯის“ აღნიშნული ნომერი უკვე მზად იყო დასაბეჭდად, როცა გამოიცა წიგნი – წმიდა მღვდელმთაწამე გრიგოლი (ფერაძე). „მამათ ჩვენოს“ განმარტება. ქადაგებები. ნარკვევები. თბ. 2001 (რედაქტორი



ეჟი ლიუბახი  
(უკანა პლანზე –  
წმ. გრიგოლის ხატი)

– სალომე გოგინაშვილი). მასში წარმოდგენილია პარიზში გამოქვეყნებული ჟურნალში – „ჯვარი ვაზისა“ – დაბეჭდილი მასალები.

პარიზში ფუნქციონირებას განაგრძობს გრიგოლ ფერაძის მიერ დაარსებული წმ. ნინოს სახელობის ეკლესია, რომელსაც მისი სიკვდილის შემდეგ ათეული წლების განმავლობაში უძღვებოდა მამა ილია (შელია). დღეს იქ წირვა-ლოცვას მამა არჩილი (დავრიშაშვილი) აღავლენს (10. 16).

მაღლიერმა ქართველმა ხალხმა ღირსეულად დააფასა თავისი დიდი შვილის ღვაწლი – 1995 წლის 18-19 სექტემბერს მცხეთის სვეტიცხოვლის საპატრიარქო ტაძარში გამართულმა საქართველოს მართლმადიდებელი ავტოკეფალური ეკლესიის გაფართოებულმა კრებამ კათალიკოს ამბროსისთან, მიტროპოლიტ ნაზარისთან, გაბრიელ ეპისკოპოსსა და სხვა გამოჩენილ მამულიშვილებთან ერთად მამა გრიგოლი წმინდანად შერაცხა. „წმინდა მღვდელმთავარ“ არქიმანდრიტ გრიგოლ ფერაძის ხსენების დღედ 6 დეკემბერი დადგინდა (27. 3).



მამა ილია (შელია)

\* \* \*

დასასრულს, გვსურს შემოგთავაზოთ მოკლე ანოტაცია იმ მასალებისა, რომლებსაც ჟურნალ „არტანუჯის“ წინამდებარე ნომერში იხილავთ:

■ გრიგოლ ფერაძის ორი ავტობიოგრაფიული ხასიათის მოთხრობა „ბედისწერა“ და „გზა გამარჯვებისაკენ“.

■ მოგონებები „ქართული კულტურის სამსახურში“, რომელიც მამა გრიგოლმა 1940 წელს თავისი სამეცნიერო ნაშრომების გამომცემლის – აღმოსავლეთის კვლევის ცენტრის დაკვეთით დაწერა.

■ 30-იან წლებში შექმნილი სამეცნიერო-პუბლიცისტური ნარკვევები შოთა რუსთაველის შესახებ: „როგორ უნდა აღვნიშნოთ ემიგრაციაში შოთა რუსთაველის იუბილე?“, „შოთა რუსთაველის რელიგია“ და „კინ არის ჩვენთვის შოთა რუსთაველი?“.

■ სამეცნიერო ნაშრომი „საქართველოს ეკლესიის უძველესი ისტორიის პრობლემები“ (მოხსენება, რომელიც გრიგოლ ფერაძემ ოქსფორდის უნივერსიტეტში წაიკითხა 1932 წლის მაისში). ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის – მარიამ ჩხარტიშვილის სტატია „საქართველოს ეკლესიის უძველესი ისტორია XXI საუკუნის გადასახედიდან“ ეძღვნება გრიგოლ ფერაძის აღნიშნულ ნაშრომში განხილულ საკითხებს და გვიჩვენებს თუ რა მდგომარეობაა ამ თვალსაზრისით თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

■ მამა გრიგოლის საინაუგურაციო გამოსვლა ვარშავის უნივერსიტეტში 1933 წლის 7 დეკემბერს თემაზე: „პატროლოგიის გაგება, ამოცანები და მეთოდები მართლმადიდებლურ თეოლოგიაში“.



■ თამარ გუმბურიძის მიერ მომზადებული პუბლიკაცია „მასალები გრიგოლ ფერაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ“ (გამოჩენილი გერმანელი თეოლოგის – იოჰანეს ლეფსიუსის არქივში აღმოჩენილი დოკუმენტები, რომლებიც ძვირფას ცნობებს შეიცავენ გრიგოლ ფერაძის ცხოვრება-მოღვაწეობის გერმანული პერიოდის შესახებ).

■ გოჩა საითიძის მიერ მომზადებული „რამდენიმე სამუშაო გრიგოლ ფერაძისა და ივანე ჯავახიშვილის ურთიერთობის ისტორიიდან“, სადაც ქვეყნდება კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული გრიგოლ ფერაძის მიერ ივანე ჯავახიშვილისადმი უცხოეთიდან გამოგზავნილი ოთხი წერილი (1920-30-იანი წლები).

## ლიტერატურა

1. დავით ბუზუკაშვილი. „თავი კირსა არ დამრიდად“ (გრიგოლ ფერაძის დაბადების 95 წლისთავის გამო). გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“. 17. VI. 1994.
2. გრიგოლ ფერაძის დაბადების 85 წელი. პოლონეთის უნივერსიტეტის პროფესორი (ცხოვრება და მოღვაწეობა). ჟურნ. „ჯვარი ვახისა“. თბ. № 2. 1983.
3. რეზ დავიდოვი. ვახის კამერიდან – უკვდავებაში. გაზ. „კომუნისტი“. 31. I. 1990.
4. მ. ლენჩევსკი. მოძღვარი, პროფესორი, დოქტორი, არქიმანდრიტი გრიგოლ ფერაძე. ჟურნ. „ჯვარი ვახისა“. თბ. № 2. 1983.
5. შალვა მალდაკელიძე. მოგონებანი. ჟურნ. „ვანთაღი“. № 7. 1991.
6. იოსებ მეგრელიძე. გრიგოლ ფერაძე. გაზ. „სამშობლო“. 24. X. 1969.
7. იოსებ მეგრელიძე. გრიგოლ ფერაძე. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. 10. თბ. 1986.
8. ილია მელია. მამა გრიგოლ ფერაძის ტრაგიკული სიკვდილის 40 წლისთავის გამო. ჟურნ. „გუმბავი“. პარიზი. № 4. 1985; № 7. 1985; № 12. 1987.
9. დამანა მელიქიშვილი. წმინდა მღვდელმთავარსე არქიმანდრიტი გრიგოლ ფერაძე. გაზ. „ბურჯია ეროვნებისა“. № 12. 1997.
10. პაატა ნაცვლიშვილი. მამა არჩილი (პარიზი). გაზ. „სამშობლო“. № 19-20. 1991.
11. ვიქტორ ნოზაძე. გრიგოლ ფერაძე. ჟურნ. „მამული“. ბუენოს-აირესი. № 5. 1952.
12. ჰენრიკ პაპროცკი. არქიმანდრიტი გრიგოლ ფერაძე. გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“. 22. V. 1987.
13. ჰენრიკ პაპროცკი. გრიგოლ ფერაძე. გაზ. „ერი“. 26. VI. 1991.
14. ჰენრიკ პაპროცკი. სანთელ-საკმეველი გზას არ დაგარგავს. მოამზადა აშროსი გრიშაკაშვილმა. გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“. 17. I. 1997.
15. ნუგზარ პაპუაშვილი. გრიგოლ ფერაძე. ჟურნ. „ჯვარი ვახისა“. თბ. № 3. 1988.
16. ვიქტორ ჟორდანიია. მოძმე პოლონეთის მიწაზე. გაზ. „სახალხო განათლება“. 12. VIII. 1964.
17. გრიგოლ ფერაძე. უცხოელ პილიგრიმთა ცნობები პალესტინის ქართველი ბერების და ქართული მონასტრების შესახებ. გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი წერილი და დამატებითი შენიშვნები დაურთო გოჩა ჯაფარიძემ. თბ. 1995.
18. გრიგოლ ფერაძე. ქართული ელემენტის გავლენა ბალკანეთის ხალხების კულტურაზე. ინგლისურიდან თარგმნა ნათელა ფოფხაძემ. ჟურნ. „საუნჯე“. № 4. 1983.
19. გრიგოლ ფერაძე. ჩემი სწავლა-განათლების წლები გერმანიაში. ჟურნ. „რელიგია“. № 6. 1992.
20. რომანოზ ფერაძე. ვახუთ „ერის“ რედაქციას. გაზ. „ერი“. 17. VII. 1991.
21. რომანოზ ფერაძე. ვაილო მსხვერპლი სამშობლოსა და მოყვასისათვის. ეს რჩეულთა ხვედრია. გაზ. „სალიტერატურო ვახუთი“. № 4. 1998.
22. რომანოზ ფერაძე. ვაილო მსხვერპლი სამშობლოსა და მოყვასისათვის. ეს რჩეულთა ხვედრია. გაზ. „თბილისის უნივერსიტეტი“. 4 III. 1999.
23. რომანოზ ფერაძე. თეორია ანგელოზის დაბრუნება (დოკუმენტური მოთხრობა). გაზ. „ქართული კულტურა“. 10-16 VII. 1998.
24. რომანოზ ფერაძე. წმინდა მღვდელმთავარსე. გაზ. „ციციანთელა“. № 36. 1999.
25. გურამ შარაძე. მეცხიერის თვალსაწიერი. გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“. 17. VII. 1987.
26. გურამ შარაძე. უცხოეთის ცის ქვეშ. 2. თბ. 1993.
27. მარინე ჩხაიძე. საეკლესიო კრება. გაზ. „საქართველო“. 22-29 IX. 1995.
28. თეა ცაგურიშვილი. არქიმანდრიტი გრიგოლ ფერაძე (ცხოვრება და მოღვაწეობა). გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 23. I. 1997.
29. Тамара Дуларидзе. Страшник (о жизни и смерти настояря Григола Перадзе). газ. „Русская мысль“. 13-19. VII. 1995.
30. Ing. Kandelaki (Oberst, Vorsitzender der Georgischen Kolonie in Warschau). Abschrift an den Leiter der Kaukasischen Vertrauensstelle Herrn Dr. Alschibaja (Januar 1941).
31. Gr. Peradze. S. p. profesor D. dr. Adolf Deissmann. „Polska Stronica Slowa“. № 16. 1937.

# პავლე შერაძის უთამოთავლობა

(1815-2003)

შემდგენლები:

ტატანა შერაძე

ილია შერაძე

რომანოზ შერაძე

ივანე

ილია  
ისტორიკოსი

ქრისტინა

რომანოზ  
(1861-1905)  
მღვდელი

სიმონ

გიორგი  
მსახურობდა  
მღვდლად ყვარულში

პავლე

დარისპან

ლუბა

ანა

მარია

ლაკრმინტი

ლადო

იასონ

გიორგი

ირაკლი

ბიძინა

ნინო

თამარ

ვასილ

(1903-1982)

პედაგოგი

ბრიგოლ

(1899-1942)

მეცნიერი თეოლოგი,  
პროფესორი,  
არქიმანდრიტი,  
წმ. მღვდელმთაწამე

არჩილ

(1894-1937)

ოფიცერი;  
რეპრესირებული

დავით

პედაგოგი;  
ცხოვრობდა თელავში

ნიკოლოზ

კმტრამ

პავლე

ტატანა

თამარა

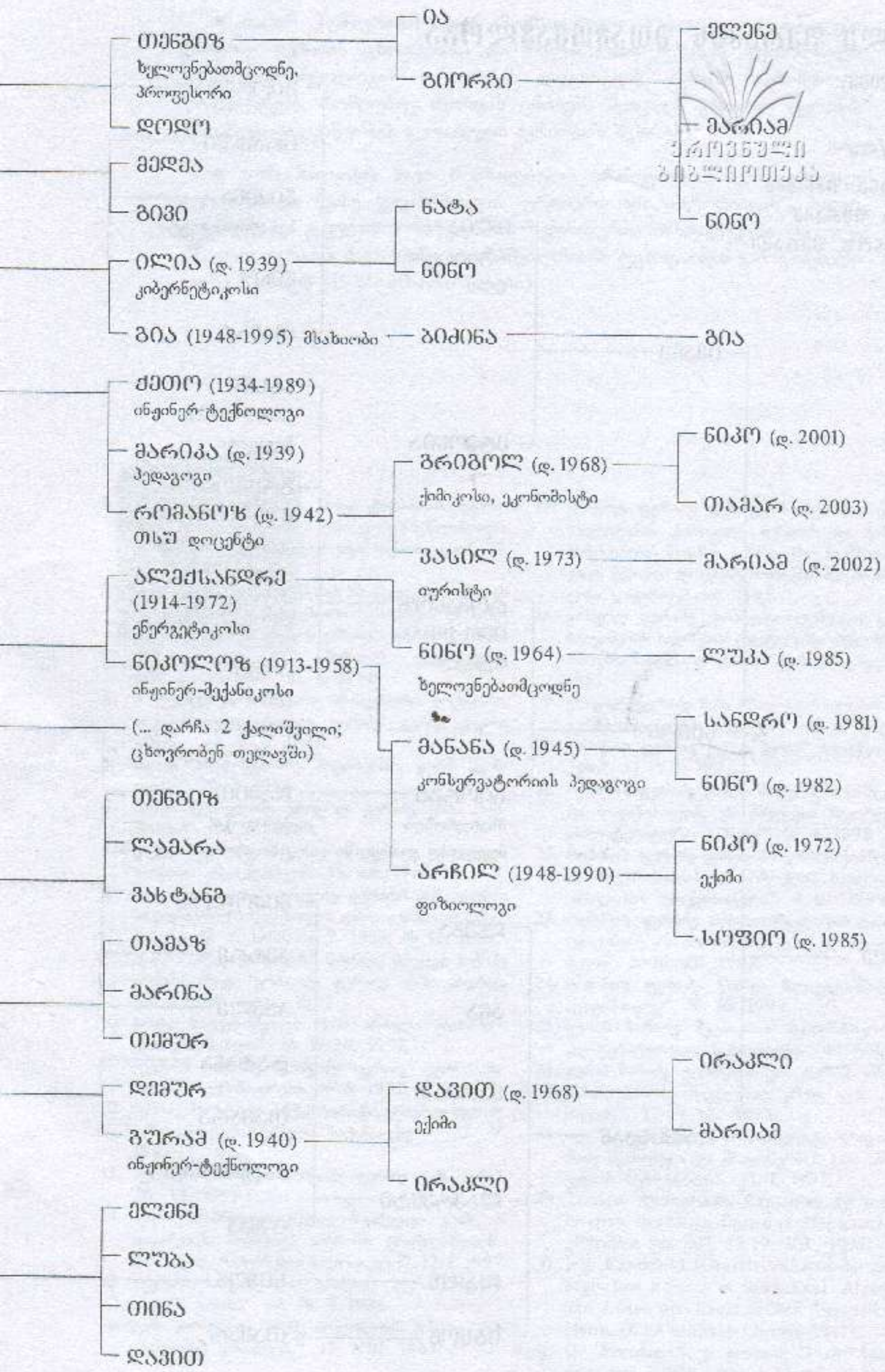
მკატმრინე

ცუცა

სიმონ

თამარ





# ბ ე ღ ი ს ო მ რ ა



ქართული  
წიგნობისთვის



## ბრიბთლ შმრაძმ

(პოლონურიდან თარგმნა ეთერ კვირიკაშვილმა)

ჩემი წინაპრები მწყემსები იყვნენ და დიდ დროს ოჯახებისაგან მოშორებით, თავიანთ ფარასთან ერთად ატარებდნენ უდაბნოში, რომელიც მხოლოდ ზამთარსა და ადრეულ გაზაფხულზე ამწვანდებოდა ხოლმე. ერთხელ, ზამთრის წყნარ საღამოს, არაჩვეულებრივი რამ მოხდა. რამაც ერთ-ერთი მწყემსისა და მთელი მისი შთამომავლობის ბედი გადაწყვიტა.

შესაძლოა, ეს იყო შობის წინა საღამო. იმ უდაბნოში, სადაც ორი მეცხვარე თავის ფარას მწყემსავდა, ზამთრის საღამოები ძალიან თბილია. კოცონთან მჯდომი მწყემსები შეიძლება თავიანთ წინამორბედთ იხსენებდნენ, ოდესღაც, სხვა უდაბნოში, ვარსკვლავებით მოჭედილ ცაზე ანგელოზთა ჯგუფი რომ იხილეს. ჯგუფი, რომელმაც კაცობრიობას უდიდესი საოცრება – მაცხოვრის დაბადება და ახალი ცხოვრების დასაწყისი უწინასწარმეტყველა.

ორივე მწყემსი იმ საღამოს ღირსებითა და სისადავით იყო სავსე. გამთენიისას, როდესაც ჩვეულებისამებრ მონასტრის ზარები ბერებს ცისკრის ღოცვაზე უხმობენ, მთელმხარე მწყემსები რეკვის უცნაურმა ჰარმონიამ გამოაფხიზლა. უდაბნო მოცილებული იყო დასახლებული პუნქტებიდან და წმინდა ადგილებიდან. უახლოესი მონასტერი 100 კილომეტრის მოშორებით მდებარეობდა. რეკდნენ ანგელოზთა ზარები და უხმობდნენ ღვთაებრივ სულებს საღვთო ცისკრის ღოცვაზე. ანგელოზთა

ზარების მოსმენა კი მხოლოდ მას შეუძლია, ვისაც უზენაესი ჩათვლის ღირსად სამუდამო ცხოვრებისათვის.

ორივე მწყემსის გული არამიწიერი სიხარულით აღივსო. <sup>კადან</sup> მოსულ ნიშანს მათთვის სიხარებისა და ოცნებების ახდენა, მიწიერი ხეტიალის დასასრული მოჰქონდა. ერთ-ერთი მათგანი დაუყოვნებლივ გამოეთხოვა მეგობარს და უახლოესი მონასტრის ნანგრევებს მიაშურა, რათა ამქვეყნიურ ყოველდღიურობას, ცხოვრების ჟრიაძულს მის სულში ჩაღვრილი ანგელოზთა ზარების ხმა არ დაეფარა. მეორე მწყემსმა კი ამ არაჩვეულებრივ ძელოდიაში სულ სხვა მინიშნება შეიგრძნო: მოისურვა, მისი შთამომავლები სულთა მწყემსები გამხდარიყვნენ – შუამავლები ღმერთსა და ადამიანებს შორის. იგი მშობლიურ სოფელში დაბრუნდა და შვილი სამონასტრო სკოლაში მიაბარა.

ამ პერიოდიდან ჩვენი ოჯახის ცხოვრებაში ახალი ეტაპი დაიწყო – ფარის მწყემსები სულის მწყემსებად იქცნენ. მიუხედავად იმისა, რომ შემდგომში ჩემს წინაპრებს აღარასოდეს სწვევიათ მსგავსი ზღაპრული გამოცხადება, არასდროს მოუსმენიათ ანგელოზთა ზარების ძელოდია, თითოეულმა მათგანმა მაინც მშვენიერად უწყოდა ღვთიური არსის საიდუმლოება. ბავშვობაში ხშირად მოუყოლიათ ჩვენთვის ეს ნამდვილი, უღამაზესი ამბავი ორი ბედნიერი მწყემსის შესახებ.

იგი სძრავდა ჩვენს სულებს, ალგვაფროთოვანებდა წინაპრებით და გვაავსებდა მოუთმენელი სურვილით – იქნებ ოდესმე შეგვხვედროდა ანგელოზთა მხილველი ადამიანი. დღეს ბედნიერი ვარ – ბედმა გამიღიმა, შესაძლოა იმიტომ, რომ ფარისა და სულების იმ მწყემსთაგან უკანასკნელი ვარ, ვინაც ეს უდიდესი ოცნება აისრულა. ყველაფერი კი ასე მოხდა.

\* \* \*

სოფელი მთის ფერდობის ჩაყოლებაზე ძღებარეობდა. აქ არსებულმა ღრმა ნაპრალებმა დააზიანა მოედნები, ქუჩები, ეზოები, შენობები. რამდენიმე სახლი დაუდევარ მოსახლეებს თავზეც ჩამოეზვრათ. დაუცველ, უმწეო და უგერგილო ადამიანებს მხოლოდ სასწაულის იმედიღა ჰქონდათ.

1921 წლის გვიანი ზაფხული იდგა. საქართველოში უკვე ბოლშევიკები ბატონობდნენ. დაახლოებით ერთ თვეს ვშუშაობდი ამ სოფელში მეორე მასწავლებლად. სახლი, რომელშიც ვცხოვრობდი, ჯერჯერობით მყარად იდგა. ეზოს მარჯვნივაც და მარცხნივაც სოფლისკენ მიმავალი გზა ჩაუდიოდა. ჩემი სახლის აივნოდან კარგად მოჩანდა სოფელი, მოშორებით რკინიგზა, იმის იქით კი უდაბნო, ნამდვილი უდაბნო, გველებითა და მორიელებით სავსე. როდესაც მზე ამოიწვერებოდა, ოქროსფერად ბრწყინავდა იქაურობა. ცივილიზაციის საზღვარი სოფელსა და უდაბნოს შორის მქროლავი მატარებლები იყო. სახლიდან მარცხნივ, დიდ მინდორზე, ასლახან ნაკურთხი ახალი ლამაზი ეკლესია წამომართულიყო. მარჯვენა მხარეს მიმავალი გზა დაბალ ქოხებსა და ვენახებს შორის იკარგებოდა, შემდეგ კლდეს მიუყვებოდა, რომლის წვერზეც ციხესიმაგრე იდგა. კლდის ქვეშ მცხოვრებნი არც კი ფიქრობდნენ, რომ ძველი ციხე შეიძლებოდა ყოველ წუთს ჩამოეგრეულიყო. ეს ღონიერი, უბრალო და გაუნათლებელი ხალხი ბედისწერას იყო მინდობილი.

ძალიან სწრაფად დაუუახლოვდი და შევეჩვიე სოფლებს.

გლეხურ სახლში, რომელშიც ვცხოვრობდი, მხოლოდ ორი ოთახი იყო. ერთში პატრონი ცხოვრობდა ცოლთან, შვილებსა და მოხუც დედასთან ერთად

(რომელსაც ჯერ კიდევ არ სურდა ხელიდან გაეშვა ოჯახის მმართველის სადავეები). მეორე ოთახში მე და სახლის მეპატრონის უსინათლო დეიდა ვიყავით. ბრმა მოხუცი ამ სახლში დაბადებულა, გათხოვების შემდეგ კი ქალაქში გადასულა. მალე უშვილოდ დაქვრივებულა კიდევ. მარტო დარჩენილს პანსიონის მსგავსი სასწავლებელი გაუხსნია, სადაც გლეხის გოგონებს წერა-კითხვას, კერვასა და საჭმლის მომზადებას ასწავლიდა. ქალი თურმე მეტისმეტად მკაცრად ექცეოდა მათ.

– რკინის წკეპლით ვცემდი, ამიტომაც დამსაჯა ღმერთმა და თვალის ჩინი წამართვა, – სინანულით ჰყვებოდა მოხუცი.

მოთმინებით იტანდა მისჯილ ხვედრს იმ იმჯლით, რომ ღვთის წინაშე განწმენდილი წარდგებოდა. ამ სახლში იგი ოჯახის კმაყოფაზე ცხოვრობდა, რადგანაც ყველაფერი, რაც კი ეკუთვნოდა, თავის დროზე ქალაქში მზითვად წაეღო. მთელი დღეები იჯდა დეიდა მართა აივანზე, უსმენდა ქალების ლაპარაკს, ჩხუბს და წუხდა სოფლის ველურ ჩვეულებებზე. მთელი ოჯახი გულითადად ეპყრობოდა, ყველაფერს აკეთებდნენ, რათა სოფლის წეს-ჩვეულებათა კიცხვის საბაბი არ მიეცათ.

უბედური, ბრმა ქალი ჩემდამი უდიდეს კეთილგანწყობას ამჟღავნებდა და ყოველთვის „შვილიკოთი“ მომმართავდა. იმ სოფლის მღვდელს ფსალმუნები არ ჰქონდა და მე დიდი სიამოვნებით ვეხმარებოდი წირვის ჩატარებაში. მასპინძლები დიდად ამაყობდნენ ჩემი ჩიჭითა და უნარით. დეიდა მართას სურდა, როცა გარდაიცვლებოდა, მე დამეკრძალა.

არდადეგები იყო. მასწავლებლებს ხელფასს არ გვაძლევდნენ და ამიტომ რაიმე სხვა სამუშაოზე უნდა მეფიქრა. სოფელთან შორიახლოს ერთი სომეხი კაცის ვენახი იყო. ჩემდამი კეთილგანწყობილმა სიამოვნებით მიმიღო ვენახში სამუშაოდ. მთელ დღეს იქ ვატარებდი, დილის ხუთის ნახევრიდან მზის ჩასვლამდე. გააცივანი იქ მომუშავე უბრალო ხალხი, მათი ბუნება, მათი სული – ზარმაცი, უშნო აღნაგობის, ფლეგმატური, ჭუჭყიანი და პრიმიტიული ადამიანები. სიამოვნებით ჩხუბობდნენ, ცდილობდნენ ერთმანეთი თავიანთ სასარგებლოდ გამოეყენებინათ. არავის ენდობოდნენ, მხოლოდ საკუთარ თავზე წუხდნენ. მაგრამ საკმარისი იყო, ვინმეს მათ სულში ღრმად ჩამალული ფაქიზი სიმები შეერხია, რომ მაშინვე, თითქოს ჯადოსნურმა კვერთხმა იმოქმედაო, იცვლებოდა ეს ხალხი – იმსჭვალებოდა თავგანწირვის, სიყვარულისა და გმირობის სურვილით, თვალებში მზის შუქი ეღვრებოდა.

ერთ დღეს, სახლში დაბრუნებულს, ამბავი დამხვდა, რომ შეიძლება პირველი მასწავლებელი გაუმხდარიყავი, ხელფასს კი პაპიროსის სახით მივიღებდი. მეორე დღეს კვირა იყო და სოფლის პირველ მასწავლებელთან წავედი. იმ დროს მივედი, როცა იგი პაპიროსებს საჭმელზე უცვლიდა ერთ-ერთ მწყემსს. ჩემდაუნებურად მათ საუბარს შევესწარი:

– გასართობი გექნებათ, – უბნებოდა მასწავლებელი სიცილით, – ზაფხულის გრძელ დღეებში შეგიძლიათ მოსწიოთ და შეიმოკლოთ ცხოვრების გზა.

– საძოვრებზე საერთოდ არ არის მოწყენილობა, – უპასუხა მწყემსმა, – ვუკრავთ, ვმღერით, მოხუცები სხვადასხვა ამბებს ჰყვებიან.

– ერთსა და იმავე ისტორიებს, – მოუთმენლად შეაწყვეტინა მასწავლებელმა, – არ გბეზრდებათ?

— რას ამბობთ, ამ ამბებს ყოველთვის დიდი სიამოვნებით ვისმენთ.

დავფიქრდი ჩვენს ღვთისმსახურებაზე. იქაც ხომ ყოველ კვირას, ყოველდღე ერთსა და იმავეს იმეორებდნენ ერთნაირი გზებითა და აღფრთოვანებით, მუდამ სავსენი ლოცვათა საიდუმლოებებითა და მათი ბრწყინვალე პოეტურობით. ახალგაზრდა მწყემსი ალბათ საერთოდაც დამაუწყებლობდა, მორეულდეს სომხის ვენახში რომ არ გამოჩენილიყო — სადილი მოუტანა ერთ-ერთ გლეხს. მე ძველი კაკლის ჩრდილში ვიწექი და წიგნს ვკითხულობდი. სხვებიც იქვე, ჩემ გვერდით ისხდნენ. შორიდან მომესმოდა იმ მწყემსის ხმა. არც მიცდია მომესმინა მისი საუბრისთვის, მაგრამ წიგნიდან ამოვარდნილი ბარათი ქარმა მწყემსისკენ გააქროლა. მან ბარათი აიღო, მზერა შეაჩერა ნახატზე, რომელზეც თეთრი ანგელოზი იყო გამოსახული. ბარათი დამიბრუნა და მითხრა:

— მეც მინახავს ასეთი ანგელოზი.

გლეხებმა ჩაიცინეს ამ სიტყვებზე. ერთ-ერთმა კი ჰკითხა:

— სად ნახე ანგელოზი?

— უდაბნოში. იქ კლდეში ნაკვეთი ეკლესიაა. შარშან ცხვრის ფარას ვმწყემსავდი. ნათელი ღამე იყო. სხვა მწყემსებთან ერთად მეც დავინახე როგორ გამოფრინდა ამ ეკლესიიდან თეთრი ანგელოზი. უნდა წახვიდე იქ, — მომიბრუნდა მე, — იქნებ შენც ნახო ის ანგელოზი.

— მე არ ვიცი, სად არის ეს ეკლესია. იქნებ წამომყვე? — ვთხოვე.

— სიამოვნებით წამოვალ.

— ამ პერიოდში უდაბნოში მგზავრობა ძალიან სახიფათოა, — თქვა ერთ-ერთმა გლეხმა, — ახლა ბალახებში ბევრია უხსენებელი. — გადააფურთხა მან.

— მერე დრო აღარ მექნება, — თქვა მიხამ (ასე ერქვა იმ ახალგაზრდა მწყემსს), — საძოვრებზე ვიქნები წასასვლელი.



— იქნებ, უკეთესი იყოს, თუკი დავიცდით, — ვუპასუხე, — კვლავ იქნება კარგი დღეები და რამდენიმე დღესასწაულიც უწევს.

— დღესასწაულები არ გაკლიათ, — ირონიულად ჩაიქირქილა ერთ-ერთმა მოხუცმა გლეხმა, — ბავშვები უძეტესად სახლში არიან, ვიდრე სკოლაში.

— რისთვის უნდა იარონ სკოლაში, რას ისმენენ იქ ჰკვიანურს? — დაამატა ვიღაცამ.

— შეგპირდი და სიტყვას არ გავტეხ, — მითხრა მწყემსმა, — იმ ეკლესიაში შეიძლება ნებისმიერმა წაგიყვანოს, მაგრამ იმ ანგელოზის ჩვენებას მხოლოდ მე შევძლებ.

სახეზე აღმურმა გადაჰკრა, თვალები აენთო, პაპიროსი პირიდან გადმოუვარდა, ალგზნებული იყო. რას იფიქრებდა, იმ მომენტში მის მაგივრად ბედისწერა თუ ლაპარაკობდა.

— ადრე ანგელოზი იმიტომ დაინახე, რომ არ ეწეოდი, ახლა კი ეწევი და ვეღარ დაინახავ. ანგელოზებს თამბაქოს სუნი არ უყვართ. — ვუთხარი.

— მხოლოდ გუშინდლიდან ვეწევი. სიძარტლე გითხრა, პაპიროსი სულ არ მსიამოვნებს, მაგრამ განათლებული ხალხი ამბობს, მოწევა კაცობის ნიშანიაო. —

ეს თქვა და რამდენიმე კოლოფი სიგარეტი მდინარისკენ მოისროლა. ჩემთვის აღარ შემოუხედავს და აღარც საუბარი გაუგრძელებია — მის თვალში მეც განათლებულ ადამიანთა რიცხვს ვეკუთვნოდი.

მეორე დღეს, სამშაბათს, ადრიან დილით მიხა მომადგა. მასპინძლები, რომელთაც არაფერი იცოდნენ ჩვენი გადაწყვეტილების შესახებ, გაცემულები ჩემს გადარწმუნებას შეეცადნენ.

— უმჯობესია, სამუშაოდ წახვიდე, ამ მგზავრობის გამო ხომ ორ დღეს გააცდენ. — მიმტკიცებდა უსინათლო.

— თეთრი ანგელოზის საძებნელად შორს წასვლა საჭირო არ არის. ნებისმიერი კეთილი ადამიანი თავადაა ანგელოზი, — დაამატა მისმა პულმა — შეიძლება გველებმა დაგკბინოთ, მზემ დაგწვათ, თავს თათარი დაგესხათ, რისთვისღა მიდინართ?

მიხას არაფრის გაგონება არ სურდა. მათ არც კი ელაპარაკებოდა. ამაღელვა მასთან დაახლოების საშუალებამ. შეიძლებოდა, მისგან ბევრი საინტერესო რამ გამეყო. იქნებ სწორედ იმ უდაბნოში მივდიოდით, სადაც ჩემმა წინაპარმა გამოცხადება იხილა.

— რაკი არ იშლით, წადით, მაგრამ ეშიშობ, რომ იმ უდაბნოში ბედისწერას გადაეყრებით! — გვითხრა დეიდა მართამ.

უდაბნო რკინიგზის ხაზს იქით იწყებოდა. როდესაც მივუახლოვდით, მზე უკვე ამოსულიყო. საშინლად ცხელოდა. ნიავი ოდნავადაც არ ქროდა.

ვირი ჯიუტი ცხოველია და მისთვის უცხო თითოეული ჩემი მოძრაობა, შესაძლოა, ცუდი შედეგით დამთავრებულყო. ძალიან წყნარად ვიჯექი და თუმცა სადავე მაგრად მეჭირა, ამავე დროს თავისუფლად მოძრაობის საშუალებას ვაძლევდი. ბალახი გადამწვარი იყო. რამდენჯერმე მკაფიოდ მოგვესმა გველის გასრიალების ხმა. შიშმა შემიპყრო — რატომ მივისწრაფვით ასეთი საფრთხისკენ?!

— უკან დავბრუნდეთ, — მივუბრუნდი თანამგზავრს.

— არა, არა, — მპასუხობდა იგი, — იმ ეკლესიასთან უნდა მივიდეთ. არასდროს ინანებ. მალე იქ ვიქნებით.

წინ მხოლოდ ქვიშის ზღვას ვხედავდი, რომელიც გასავლელი გვექონდა. არავითარი სიმწვანე, არც დასახლება, არანაირი თავშესაფარი ირგვლივ. სახედარი შევაჩერე და უკან მოვიხედე. მიხა მიწაზე იწვა. ვირიდან გადახრილიყო, წონასწორობა დაეკარგა და დავარდნილიყო გველზე, რომელსაც მისთვის ქუსლზე ეკბინა. ფეხზე ცხვრის ტყავის ქალამნები ეცვა. გველის შხამს თხელ ფეხსაცმელებში იოლად შეეღწია და სხეულში შესულიყო. უნდოდა არ შეეძწინა, გაღიმებაც სცადა, მაგრამ დაეინახე სახე რა სწრაფად ეცვლებოდა.

— არაფერია, — მითხრა, — განვაგრძოთ გზა.

დაბრუნება გადავწყვიტე. მიხა თითქოს სიზმარში იყო. მართლ ერთი, რკინიგზამდე სწრაფად მისვლის სურვილი მამოძრავებდა. გვიან გამახსენდა, რომ ნაკბენიდან შხამი მაშინვე უნდა ამოძეწოვა. ვირიდან ჩამოვხტი, ქალამანი გავუხსენი და დავუწყე იარას წოვა. სამწუხაროდ, უკვე გვიან იყო.

— ძალიან ვწუხვარ, რომ ვერ განახე თეთრი ანგელოზი. — ეს მისი ბოლო სიტყვები იყო.

— შენ თვითონ იქნები თეთრი ანგელოზი, — ვფიქრობდი ჩემთვის, — მაგრამ არ მინდა, რომ ასეთ მდგომარეობაში გნახო.



კიდეე ერთხელ მივწვდი ტუჩებით მის დამტვერილ, ჭუჭყიან ჭრილობას და ისეთი შეგრძნება დამეუფლა, თითქოს ძველ, მტვრიან რელიკვიას, ერთერთი წმინდანის ცხედარს ვკოცნიდი.

ცოცხალ-მკვდარი მივიყვანე მიხა სოფელში. არასდროს ვყოფილვარ ასე შეძრწუნებული. მართალია, მის სიკვდილში ბრალი არ მიშიძლიდა, მაგრამ დიდი პასუხისმგებლობა მაინც ტვირთად მაწვა. თავს დამნაშავედ ვგრძნობდი, რატომ მაშინვე არ წავიყვანე იმ უდაბნოში არსებულ სასწაულმოქმედ წყაროსკენ, რომელიც გველის ნაკბენს ძალიან შველის. უსინათლო მიცავდა და პასუხებს ჩემ მაგივრად იძლეოდა. ამ უბედურებაში ყველა ბუდისწერის ხელს ხედავდა. სადაც ეს სიტყვა გაჩნდება, ადამიანები დათრგუნვილნი და დამცირებულნი ხდებიან, არც ერთ მათგანს აღარაფერი რჩება სათქმელი, არავითარ პროტესტს არ გამოთქვამს, არც იწყევლება, არც განიკითხავს.

მიხა იმავე ღამეს გარდაიცვალა. სახსოვრად მისი საფლავის ქვაზე ლექსი ამოკვეთე, საფლავზე კი ბროწეულის ხე დავრგე.

მთელი სოფელი შეძრული იყო. მიხას საფლავთან დიდხანს იკრიბებოდნენ საძოვარზე მიმავალი მისი თანატოლები. მწყემსები საფლავზე წითელ ღვინოს აპკურებდნენ და პურს ტეხდნენ.

ჩემი სახლის აივნოდან კარგად ვხედავდი საფლავს და იმ ადამიანებს, იქ რომ დადიოდნენ.

Przeznaczenie [ბუდისწერა].

ჟურნ. „Polska Stronica Słowa“. 3. fasc. 1-2. 2/I. Warszawa. 1938. გვ. 5-7.

# ბზა ბამარ ჯუმბისაკენ

ბრინჯის სერამი

(პოლონურიდან თარგმნა ეთერ კვირიკაშვილმა)

აღდგომა გამარჯვების დღესასწაულია, რომელიც შვებასა და აღფრთოვანებას ჰკვრის ადამიანს. ბევრისთვის მხოლოდ ის ფაქტიც, რომ იგი გაზაფხულზე მობრძანდება, როდესაც ბუნება ზამთრის ძილისაგან იღვიძებს და ნაირგვარი ფერებით ირთვება. ჩვენთან, სადაც გაზაფხული ძალიან ჰგავს შემოდგომას, ბუნების ამ ტრიუმფს ადამიანი ისე მკვეთრად ვერ გრძობს, როგორც მაგალითად ანატოლიაში, სადაც გადამხმარი უღაბნოები გაზაფხულზე ყვავილების ფაფუკი ხალიჩით იფარება.

გაზაფხული აღმავრენის პერიოდია, ბუნების გამოღვიძების, სიცოცხლის, სილამაზის, ისეთი სილამაზის, როგორიც მხოლოდ ბუნებას ახასიათებს. წელიწადის ამ დროს დააწესა ქრისტიანულმა ეკლესიამ დღესასწაულთა დღესასწაული, სიხარული სიხარულთაგანი – აღდგომის დღესასწაული, სიკვდილისა და ჯოჯოხეთის (ჰადესის) დათრგუნვის, სატანისა და მისი ძალის დამარცხების ზეიმი. უნებურად სწორედ ამ დღეს გადაეშლება ადამიანს თვალწინ წარსულის სურათები, ნათლად წარმოუდგება სამშობლო, მშობლიური სახლი, ახალგაზრდობის წლები. სამწუხაროდ, ჩვენი თაობისათვის მოგონებები უფრო მეტად სევდიანია, ვიდრე მხიარული.

მაგონდება აღდგომის დღესასწაული სამშობლოს დატოვების წინ – 1921 წლის 1 მაისი. ეს იყო წელი, როდესაც მთელი საქართველო სისხლში ცურავდა.

სამივე ძმა ფრონტზე ვიყავით. დედაჩემი თბილისში იყო, არაფერი იცოდა ჩვენს შესახებ. სამი ძმიდან პირველი მე დავბრუნდი სახლში. ბინა გაქურდული დამხვდა. ქალაქი მიშშილობდა. დრო არ მქონდა დასვენებაზე მეფიქრა. უნდა მეჩქარა, რათა უმცროსი ძმა მომეძებნა. სხვადასხვა ცნობა მოდიოდა მის შესახებ, სხვადასხვა ამბავი აღწევდა დედის სმენას. საქართველოს სამი ქალაქი მოუიარე (K, B და S, სადაც სამხედრო ჰოსპიტლები მდებარეობდა) იმ იმედით, იქნებ მეპოვა იგი. რკინიგზები ბევრგან განადგურებული იყო, უმეტესად ფეხით დავდიოდი, ხიდების უმეტესობა აფეთქებინათ და წითელარმიელები ცდილობდნენ მათ აღდგენას. ხიდზე გადასვლის უფლება რომ მიგელო, მათთან ერთი დღე მაინც უნდა გემუშავა. B-ში უშედეგო ძებნის შემდეგ K-ში ძლივს მივაგენი დაკარგულ ძმას, რომელსაც ჩემი ჩასვლის დღეს ფეხი მოჰკვეთეს.



თბილისში იმავე „ოდისეით“ დავბრუნდი. დიდი შაბათი იდგა. ბინის კარები ღია დამხვდა. როგორც მეზობლებმა მითხრეს, დედას წინა დღეს, წითელ პარასკევს, ჩემი ძმის წერილი მიეღო და შვილის სანახავად გამგზავრება გადაეწყვიტა, ამიტომაც რკინიგზის სადგურში წასულიყო. მეც სასწრაფოდ მივაშურე. მატა-

რებლები არარეგულარულად მოძრაობდნენ. ვაგონებში მოხვედრას მხოლოდ მამაკაცები ახერხებდნენ ძალის გამოყენებით, ქალები კი მთელი დღეების განმავლობაში რიგს ელოდნენ. დედაც მათთან ერთად, წინა დღიდან მოყოლებული, ბაღეთების დაკეტილ სალაროსთან იდგა. ხელი მოვკიდე და ვთხოვე, რომ დაეცადა გზების აღდგენამდე, მერე კი ორივენი ერთად მოვახერხებდით წასვლას. დედა ჯიუტობდა, მაგრამ როცა შეამჩნია, გამვლელ-გამომვლელთა ყურადღებას ვიქცევდით, ჩემს ნებას დაჰყვა.



გადატანილი ტანჯვით დაღლილი, ნერვიულობისაგან გამოფიტული ქალი, რომელსაც ალბათ არასდროს გაუცდენია აღდგომის დიდი დღესასწაული, იმ დღეს ეკლესიაში ვერ წავიდა და სახლში დარჩა.

\* \* \*

სიონის საკათედრო ტაძარში, საქართველოს ერთ-ერთ უძველეს ეკლესიაში, რომელიც აგებულია X საუკუნეში\*, რომელშიც ინახება ღვთისმშობლის რამდენიმე საუცხოო ხატი და საქართველოს უწმინდესი რელიკვია

— წმ. ნინოს ჯვარი, იმ დღეს მორწმუნეთა სიმცირე იგრძნობოდა. თვით კათალიკოს-პატრიარქი ლეონიდე წირავდა რამდენიმე მღვდელთან ერთად. შესასვლელთან შეკჩურდი — ვერაფერს ვხედავდი, თითქოს გავქვავდი, ვერც პატრიარქთან მივუდი, როდესაც მორწმუნენი მიუახლოვდნენ. ღვთისმსახურების დამთავრების შემდეგ, ეკლესიიდან გამოსვლისას, პატრიარქმა შემაძნინა და მომესალმა — „ქრისტე აღსდგა“. ავტომატურად ვუპასუხე, როგორც წესი იყო და თან გამოვეყვი. ახალი დღე იწყებოდა. პატრიარქის სასახლისაკენ მიმავალი, აღდგომის დღეებში ყოველთვის ხალხმრავალი ქუჩა ახლა სრულიად დაცარიელებულიყო, ფანჯრის დარაბებიც მიესურათ. ეტყობოდა, რომ ქალაქი ვერ აღიქვამდა უდიდესი დღესასწაულით მონიჭებულ სიხარულს. პატრიარქი მარტო მიდიოდა, არცერთი მღვდელი არ აცილებდა. მე შორიანლოს მიყვებოდი. ქუჩის კუთხეში ორი წითელარმიელი გამოჩნდა, ზიზღით შეხედეს პატრიარქს და გზა განაგრძეს. თუმცა ერთ-ერთი სახლის კარებთან მჯდარი ზედამხედველი მისი უწმინდესობის დანახვისას ფეხზე წამოდგა.

სასახლეში შესვლისას პატრიარქი შეჩერდა, თითქოს იგრძნო, რომ უკან მიყვებოდი. ორივე ხელი ჩამავლო და ტკივილითა და დარდით სავსე მამობრივი ხმით მითხრა — „სულიერად დაცემული ვარ. წადი აქედან, გადაარჩინე შენი ახალგაზრდობა.“ შევიგრძენი მამაშვილური მზრუნველობა, სიმწარე, ტკივილი და სევდაც.

\* \* \*

იმ დღეს ქალაქში უმიზნოდ ვხეტიალობდი. მიუხედავად დაკეტილი მაღაზიებისა, ქუჩაში დიდი მოძრაობა იყო. მშიერი და სასოწარკვეთილი ხალხი (უმეტესობა ყოფილი სახელმწიფო მოხელეთა ოჯახის წევრები) ქუჩაში ყიდდა უკანასკნელ ნივთებს, რათა გროშები ეშოვათ პურის საყიდლად. ვუყურებდი, ვაკვირდებოდი ამ ხალხს და ყოველი მსრიდან ვგრძნობდი ოძისშემდგომ აკონიას. ადამიანები, რომლებიც არასდროს იცნობდნენ ქუჩას, დღეს მის კუთხეებში ტრიალებდნენ. ერთ-ერთი

\* ასეა დედანში (რედ.).

ყოფილი უმაღლესი მოხელის ცოლიც, ორ ქალიშვილთან ერთად, ხელში რაღაც ნივთებით ქუჩაში გამოსულიყო. ერთი გოგონა გვერდით ედგა, მეორე წინ და უკან დადიოდა, თითქოს ვინმეს ეძებდა. უცბად კვილი გაისმა – ვიღაც კაცმა ქალს ხელიდან ნივთი გამოგლიჯა და გაიქცა. ხალხით გარშემორტყმულ, განზილებულ ქალს ნერვული შეტევა დაეწყო. მისი უმწეო ქალიშვილები ტიროდნენ. იქნებ ეს მათი ოჯახის უკანასკნელი ქონება იყო? მაგრამ დატრიალებულნი ამხატნი არად მოგეჩვენებოდათ იმასთან შედარებით, რასაც შიმშილით სიკვდილით კეჭვია. გამკლელთა ნაწილმა ვერ გაიგო რა ხდებოდა და ატირებული ქალის ბედი იმ წმინდა დღეს არც არავის აინტერესებდა. ასეთი იყო ჩემს სამშობლოში გატარებული უკანასკნელი აღდგომის დღე.

\* \* \*

აღდგომის დღესასწაული არის სიცოცხლის სიკვდილზე გამარჯვება, სიკეთის ბოროტებაზე აღზევება. ამ დღეს ქრისტემ დაანგრია ჯოჯოხეთი და დაამარცხა სატანა. ჩვენი ეკლესია ზეიმობს ამ მოვლენას, თუმცა რეალურად ძალიან შორს არის ის დღე, როდესაც ეკლესია ჩვენს ცოდვიან დედამიწაზე სიკეთის ბოროტებაზე გამარჯვებას იღღესასწაულებს. მწარე სინამდვილე უფრო და უფრო გვაშორებს მას.

სიძულვილს დაუსადგურებია ერებს შორის, მძვინვარებს ომები, ძმა ძმას არ ინდობს, საზოგადოებაში კლასობრივი განსხვავებებია. დღევანდელი დროშეად მოგვეკვლინნენ ლამაზი ლოზუნგები, რომელთა მიღმაც სიბინძურე და თვალთმაქცობა იფარება.

ჩუთუ სრულყოფილებისა და სიწმინდის მიღწევის ნაცვლად შევძლებთ იმას, რომ, როგორც ქრისტე ეჭვობს, „ხოლო მო-რამ-ვიდეს ძე კაცისაჲ, პოვოს-მეა სარწმუნობაჲ ქუეყანასა ზედა?“ (ლუკა 18. 8).

აღდგომის დღესასწაული უდიდესი დღეა. მართლმადიდებელი ეკლესია მთელი წლის განმავლობაში ამზადებს თავის შეილებს ამ დღისათვის, ხოლო როდესაც იგი ახლოვდება, საშხადისი განსაკუთრებული ღოცვებისა და მარხვის სახეს იღებს.

ჩვენს ეკლესიას ამ დღესასწაულისათვის შემორჩა ძველქართული პათოსი და ცდილობს ეს განწყობა წლიდან წლამდე შეინარჩუნოს. აღდგომის დღესასწაული უწმინდესია ეკლესიისათვის, მაგრამ განა ასეთივე ღირებულებისაა იგი ხალხისათვის?

ადამიანები უდიდეს ძალისხმევას ხარჯავენ, რათა ამ დღეს კარგად დანაყრდნენ და ბლომად დალიონ, მლოცველთა ჯგუფები ეკლესიებს მხოლოდ შუალამის ღოცვების დროს თუ ავსებს.

აქედან გამომდინარე, განა შესაძლებელია დავასკვნათ, რომ ეს დღესასწაული მათთვის წმინდაა? თუკი შობის დღესასწაულში ხალხი მთელ თავის შემოქმედებით პათოსს აქსოვს, რაც კალანდით გამოიხატება, აღდგომისათვის ამას ვერ ახერხებს. შობის დღეს იგი დგას საოცრების წინაშე და გრძნობს, რომ მის ცხოვრებაში იწყება ახალი ეპოქა, რომ ზამთრის ყინვაში დაიბადა მზე სიმართლისა. აღდგომა კი ქრისტეს გამარჯვებაა სიკვდილზე, სიკეთის ამაღლება ბოროტებაზე... თუმცა,



ბოროტება ძლიერია, წარმოიქმნება თუ არა, მაშინვე ავიწროებს სიკეთეს და არ აძლევს გამარჯვების საშუალებას. ამიტომაცაა, რომ რადგანაც ხალხი ცხოვრებაში ვერ ხედავს ამ გამარჯვების ხელშესახებ შედეგებს, აღდგომის დღესასწაულს ვერ უძღვნის მთელ თავის სულს.

ნუთუ ბოროტების მოძღვრებაზე არ მიგვითითებს დედამისი — ტკივილი? ტკივილი იმ ქალისა, რომელსაც არასოდეს გაუცდენია არც ერთი ღვთისმსახურება, იმ დიდ ღამეს კი სახლში დარჩა. ან ქვეყნის უმაღლესი საეკლესიო პირის „აღსარება“ თავისი მრევლის ახალგაზრდა წევრის წინაშე? ან ახალგაზრდის ცხოვრება, რომელიც სიცოცხლის საუკეთესო პერიოდში იძულებულია მიატოვოს სამშობლო და შეეღობოს უცხო მხარეში ეძიოს?

\* \* \*

ქრისტე გამარჯვებასთან წამებითა და ჯვარცმით მივიდა. თვით მასაც კი, ღვთის ძეს, სიმწრითა და მოთმინებით სავსე ფიალა უნდა შეესვა, ეკლიან გზაზე უნდა ევლო. გამარჯვებისაკენ გზა ზომ ყოველთვის ეკლიანია და ჯვარცმაზე გადის.

უდიდესი სიხარულის დღეებში ჩვენი თავის მიმართ კრიტიკულნი უნდა ვიყოთ. ქრისტეს ცხოვრებისა და წამების მაგალითის გათვალისწინებით უნდა დავასკვნათ და ვაღიაროთ, რომ ეკლესია მოწოდებულია ბრძოლისა და გამარჯვებისათვის. მიზანს იგი მიაღწევს მხოლოდ მოთმინების, ეკლიან გზაზე სიარულის, გოლგოთისა და ჯვარცმის გზით. სხვა გზა ქრისტეს პრინციპების საწინააღმდეგოა, იმ პრინციპებისა, რომლებიც მიზნის მისაღწევად მოითხოვენ ადამიანის მთელს არსებას. სხვა გზა მხოლოდ ბოროტებას ეხმარება და კეთილშობილებისა და კეთილსინდისიერების მქონე ადამიანს კატასტროფისკენ, ტრაგედიისკენ მიაქნებს. და ეს ემართება არა ცალკეულ ადამიანს, არამედ მთელ საზოგადოებას, მთელ ერს.

თუკი გავითვალისწინებთ ამ საშიშროებებს და მაინც დაუიწყებთ საკუთარი თავის დამშვიდებას არარსებული გამარჯვებებით, განა არ იქნება ეს ქრისტესა და მისი ეკლესიის ღალატი? განა ამით არ ჩავიდნით უდიდეს ცოდვას?

\* \* \*

აღდგომის დღე უნდა გახდეს მთელი ჩვენი საქმიანობის, ჩვენი ცხოვრების შემოწმებელი, რწმენის, ღვთის, სინდისისა და ხალხის მიმართ ჩვენი დამოკიდებულების განმსაზღვრელი.

ყველას, ვინც ამ დიდ დღეს განიცდის მსგავს უკიდუგანო დარდსა და სევდას, ვესალმები —

ქრისტე აღსდგა!

Droga do zwycięstwa [გზა გამარჯვებისაკენ].

ჟურნ. „Polska Stronica Słowa“. 2. fasc. 18-19. 2/V. Warszawa. 1937. გვ. 4-5.

# ქართული კულტურის სამსახურში

გრიგოლ უერაძე

(პოლონურიდან თარგმნა ამბროსი გრიშიკაშვილმა)

1926 წელს ჟურნალ „Der Orient“-ში აღვწერე ჩემი სწავლის პერიოდი გერმანიაში, ასევე ჩემი პროფესორები და მომავალი სამეცნიერო გეგმები.<sup>1</sup> მას შემდეგ უკვე თოთხმეტმა წელმა განვლო. ამ დროის განმავლობაში ბევრი რამ შეიცვალა — განსაკუთრებით ბოლო წლებში — არა მხოლოდ კერძო პირთა, არამედ მთელი სახელმწიფოებისა და ხალხების ცხოვრებაშიც.

რას ნიშნავს ახლა სამეცნიერო გეგმები, რა ფასი აქვს კაბინეტში გამოკეტვას, რათა თავი შესწირო აბსტრაქტული პრობლემების გაშუქებას, რომლებიც უმეტესად კოლეგების მეტად ვიწრო წრეს აინტერესებს, მაშინ როცა ჩვენ ირგვლივ ცხოვრება, სავსე საშინელი ისტორიული მოვლენებით, გადაძვწვეტ გავლენას ახდენს ცალკეული ხალხების გადარჩენასა თუ გაქრობაზე. ისეთი შთაბეჭდილება მრჩება, რომ ჩვენი პლანეტის მცხოვრებნი პასუხს აგებენ თავიანთი წინაპრების ცოდვებზე, თუმცა საბოლოო ანგარიშსწორების დღე ჯერაც არ დამდგარა.



გრიგოლ უერაძე

ვეიქრობ, ასეთი ვითარება ხელს არ უწყობს დამოუკიდებელ სამეცნიერო-კვლევით მუშაობას. მეცნიერისათვის ხომ მშვიდი გარემო და შესაფერისი ატმოსფეროა აუცილებელი. სამაგიეროდ, ასეთი დრო სრულიად შესაფერისია ადრე შექმნილი ნაშრომების გადახედვისა და უკვე შესრულებული სამუშაოს თავმოყრისათვის. ამავე დროს, მომავლის გეგმებში საჭიროა განვლილ პერიოდში მომხდარი მოვლენების გათვალისწინებაც. ყოველი გარკვეული პერიოდის შემდეგ საკუთარი საქმიანობის შეჯამება ნამდვილად სასარგებლოა.

გერმანული მეცნიერების შესწავლა დავიწყე მისი აყვავების პერიოდში. ისეთი ფიგურები, როგორებიც არიან ჰარნაკი, ჰოლი, დაისმანი, ბაუდისონი, გრუსმანი, გუსენი და ერჰარდი, ყოველ თაობაში როდი იბადებიან, ისინი მრავალი თაობის სწრაფვისა და სულიერი ღვწის გვირგვინს წარმოადგენენ. ახლა რომ ვიწყებდე სწავლას, მათ დასმარებას სრულიად სხვაგვარად შევაფასებდი და გამოვიყენებდი, მაგრამ სინანული უკვე გვიანია.

სიმართლე რომ ითქვას, მე არა ვარ თეოლოგი. არასოდეს ვანიჭებდი დიდ მნიშვნელობას წმინდა თეოლოგიურ მეცნიერებას. დოგმატიკას მხოლოდ იმიტომ

<sup>1</sup> Gr. Peradze. Die Ausbildungszeit unserer georgischen Theologen in Deutschland [ჩვენი ქართველი თეოლოგების სწავლა-განათლების წლები გერმანიაში]. Der Orient. 8. Heft 5-6. 1926. გვ. 80-83 (რედ.).

ვსწავლობდი, რომ იძულებული ვიყავი — ამ საგანში ხომ შემდეგ გამოცდა უნდა ჩამებარებინა; ასევე არ მალეღებდა ქრისტიანული მსოფლმხედველობის პრობლემატიკა და სხვა რელიგიებთან თუ თანამედროვე სულიერ მიმდინარეობებთან მისი დაპირისპირება, ყოველივე ის, რაც ტერმინ აპოლოგეტიკით გამოიხატება; არასოდეს მიგრძენია წრეგადასული სიყვარული სისტემური თეოლოგიის მიმართ.

საქართველოს საეკლესიო ხელისუფლებას, რომელმაც 1921 წელს გერმანიაში გამაგზავნა თეოლოგიის შესასწავლად, სურდა განსაკუთრებული ყურადღება დამეთმო აპოლოგეტიკისა და თანამედროვე სასულიერო მიმდინარეობებთან ქრისტიანთა კამათისათვის, განსაკუთრებით ათეიზმისათვის და ასევე ქრისტიანობის კონფორტაციისათვის სოციალიზმსა და კომუნიზმთან. მაგრამ გერმანიაში ერთი წლის ცხოვრების შემდეგ მივხვდი, რომ გული არ მიმიწევდა ამ სახის მეცნიერებებისაკენ. ადამიანი, რომელიც მაშინ მქმარებოდა თავისი რჩევებით და მამობრივ მზრუნველობას იჩენდა, იყო დოქტორი ლეფსიუსი. ძირითადად ამან განაპირობა ჩემი დაინტერესება ბიბლიური და ისტორიული თეოლოგიითა და აღმოსავლური ენებით — ძველებრაულით, სირიულით, სომხურით. მხოლოდ გარკვეული დროის შემდეგ მივუბრუნდი ქართული ეკლესიისა და ქრისტიანული ლიტერატურის ისტორიის კვლევას. ამ მიზნით გავეცანი იმდროინდელი სამეცნიერო მუშაობის მეთოდებს და საერთოდ მთელ ევროპაში ვსწავლობდი ყველაფერს, რაც შემდეგ დაძმარებოდა საქართველოსთან დაკავშირებული პრობლემების კვლევაში.

ამგვარად, სამი წლის განმავლობაში ვსწავლობდი ბერლინში და ვცხოვრობდი პოტსდამში. კვირაში ერთხელ შემეძლო მენახა დოქტორი ლეფსიუსი, რომელიც პირადად მასწავლიდა სხვადასხვა თეოლოგიურ საგანს. დღემდე ნათლად მახსოვს თუ როგორ ვკითხულობდით ერთად იოანეს სახარებას. იოჰანეს ლეფსიუსს განსაკუთრებით უყვარდა სიყვარულისა და სულის მეოხი სახარება — იოანეს სახარების სიმბოლო ხომ არწივია. ლეფსიუსის მთელი ძალაღკულტურული ცხოვრება სახარების გაელენით განვითარდა.



ბერნი.  
უნივერსიტეტის შენობა.

ქართული წიგნების ძიებისას გავიცანი პროფესორი ჰაინრიხ გუსენი. იგი უაღრესად მშვიდი ბუნების მეცნიერი იყო, ენების გენიოსი — სრულყოფილად ფლობდა არა მხოლოდ ინგლისურს, ფრანგულსა და რუსულს, არამედ აღმოსავლურ ენებსაც: სომხურს, ქართულს, კობტურს, ეთიოპურს, არამეულს, სირიულს, იცოდა ასევე ლათინური და ბერძნულიც. ჰქონდა უმდიდრესი ბიბლიოთეკა, რომელიც სავსე იყო აღმოსავლური წიგნებით. ოქროს გულის მქონე, უაღრესად კულტურულ ადამიანს, სიკვდილამდე შერჩა სიყვარული და ნდობა ადამიანთა მიმართ, მიუხედავად იმისა, რომ გამუდმებით განიცდიდა მათგან იმედგაცრუებას. მრავალი სხვა მეცნიერისაგან განსხვავებით, იგი არ იყო არც „წიგნების ჭია“ და არც მათი გულგაციებული ავტორი. წერაზე

მეტად სიცოცხლეს აფასებდა, ამიტომ თავისი ცოდნის ამოუწურავი საგანძურიდან არცთუ ისე ბევრი რამ დაუტოვა შთამომავლობას, მაგრამ რაც დაწერა, საუკუნეებს გაუძლებს.

ბერლინიდან ბონში მასთან გავემგზავრე — ერთი სამყაროდან მეორეში და ამ მეორე სამყაროში ისე მიმიზიდა, რომ დიდხანს უკან აღარ გამოვბრუნებულვარ. იქ ყველაფერი ჩემთვის ახლობელი და კარგად ნაცნობი იყო. ქალაქის გარეუბნებში

მშენიერი გორაკები, რბილი კლიმატი და ბარაქიანი მიწები უფრო მეტად მოძაგონებდა ჩემი სამშობლოს ბუნებას, ვიდრე ბერლინი და მისი შემოგარენი. იქაური ხალხიც უფრო გულდია და თბილი მომეჩვენა. ძალზე მომეწონა აგრეთვე ცხოვრება პატარა საუნივერსიტეტო ქალაქში, სადაც ყველაფერი სასწავლებლის გარშემო

ტრიალებდა, მისთვის არსებობდა და სხვა არაფერი აინტერესებდა. აქ ყველაფერი ისე იყო მოწყობილი, რომ უნივერსიტეტი ყველაზე წინ და ყველაფერზე ძალიან იდგა. ასეთ ადგილას ძალიან მალე შეიძლება იგრძნო თავი როგორც საკუთარ სახლში. ადამიანი მალე ეჩვევა აქაურობას და შეუძლია მხოლოდ თავისი საქმიანობით შემოიფარგლოს. ის, რაც მე დოქტორმა ლეფსიუსმა



პოტსდამი

ჩამაგონა, კიდევ უფრო გააძლიერა პროფესორმა გუსენმა. უკვე დრო იყო დამეწყო ქართულ თემატიკაზე მუშაობა. ჩემი ნაშრომის — „ქართული სამონასტრო ცხოვრების ისტორია“ — საჭიროებიდან გამომდინარე, მან დიდსულოვნად დაძიძგო მთელი თავისი ბიბლიოთეკა, ასევე უშურველად მეხმარებოდა თავისი მდიდარი ცოდნა-გამოცდილებითაც. მისი მეოხებით გავიცანი ცნობილი მეცნიერი, ორიენტალისტთა მეფეც მიჩნეული პაულ პეტერსიც. სწორედ ამ ნაცნობობას, რომელიც შემდგომში პირად მეგობრობაში გადაიზარდა, ვუმაღლი ძალზე ბევრ შემოქმედებით იმპულსს.

ჩემი პირველი ნაშრომი, სამწუხაროდ, აქამდე სრულად არ დაბეჭდილა. პირველი განყოფილება — „მონასტრული ცხოვრების დასაწყისი საქართველოში“ — გამოქვეყნდა „Zeitschrift für Kirchengeschichte“-ში.<sup>1</sup> შუა ნაწილი დაბეჭდა ფრანგულმა ჟურნალმა „Revue d'histoire ecclésiastique“-მ,<sup>2</sup> ხოლო დასკვნითი ნაწილი დაისტამბა ბერნში გამოქვეყნდებულ „Internationale kirchliche Zeitschrift“-ში.<sup>3</sup> მთელი ნაშრომის ერთად დაბეჭდვის თაობაზე მოლაპარაკება მქონდა გამომცემლობა „ეკლესიის მამათა ბიბლიოთეკასთან“. იქნებ ომის შემდგომ შევძლო ამ ნაშრომის გამოქვეყნება.

ვისბადენში სტუმრობისას, 1925 წლის შემოდგომაზე, უკანასკნელად ვნახე დოქტორი ლეფსიუსი. იგი 1926 წლის თებერვალში გარდაიცვალა, მე კი თვის ბოლოს დავიცავი სადოქტორო დისერტაცია.

სწავლის დასრულებისა და დოქტორის ხარისხის მოპოვების შემდეგ, სახლში დაბრუნება და ეკლესიაში ან უნივერსიტეტში მუშაობის დაწყება მსურდა. ამ მიზნით განცხადება გავუგზავნე საბჭოთა საელჩოს. ვინაიდან პასუხი არ ჩანდა,

<sup>1</sup> Gr. Peradze. Die Anfänge des Mönchtums in Georgien [ბერძონაზნობის დასაწყისი საქართველოში]. ZFK (Zeitschrift für Kirchengeschichte). [Neue Folge. 10]. 47. Heft 1. 1928. გვ. 34-75 (რედ.).

<sup>2</sup> Gr. Peradze. L'activité littéraire des moines géorgiens au monastère d'Iviron au mont Athos [ქართველ ბერთა ლიტერატურული მოღვაწეობა ათონის მთის ივირონის მონასტერში]. Revue d'histoire ecclésiastique. 27. fasc. 3. 1927. გვ. 530-539 (რედ.).

<sup>3</sup> Gr. Peradze. Über das georgische Mönchtum [ქართული ბერძონაზნობის შესახებ]. Internationale kirchliche Zeitschrift [Neue Folge. 16]. 34. Heft 3. [135]. 1926. გვ. 152-168 (რედ.).



გერმანიის აღმოსავლეთის მისიის იმდროინდელი დირექტორის წინადადებით, სამეცნიერო მივლინებით ბელგიაში გავემგზავრე, რათა გარკვეული ხნით მეშეშავა ისეთ გამორჩენილ ქართველოლოგთან, როგორც იყო ბოლანდისტი პატრ პეეტერსი. მას 1926 წლის შობის არდადეგების დროს შევხვდი ბრიუსელში. განზრახული მქონდა აგრეთვე გარკვეული დრო დამეთმო კათოლიკური თეოლოგიის შესწავლისათვის ლუვენის ცნობილ ძველ უნივერსიტეტში. ბელგიაში წელიწადზე ოდნავ მეტი დრო დაეყავი — 1926 წლიდან 1927 წლის აპრილამდე. ვსწავლობდი ძველ ქართულ წიგნებს ბოლანდისტების მდიდარ ბიბლიოთეკაში, პეეტერსთან ვსაუბრობდი ქართული ჰაგიოგრაფიისა და ქართული ეკლესიის ისტორიის საკითხებზე. იქვე მოვამზადე დასაბუჯდად ზემოთ ნახსენები სამეცნიერო ნაშრომიც. ჩვენი ერთობლივი განხილვისა და კამათის შედეგად იშვა ორი ნაშრომი: ერთი პეეტერსის — „L'église georgienne du Elibanion au Mont Admirale“, მეორე კი ჩემი — „Die Probleme der ältesten Kirchengeschichte Georgiens“.<sup>1</sup>

პაპი ლეონ XIII-ის ცნობილი ბულის შემდეგ, რომელიც კრძალავდა სქოლასტიკური ფილოსოფიის შესწავლას, ლუვენის უნივერსიტეტი განსაკუთრებული ინტერესით შეუდგა ისეთი სახელგანთქმული ფილოსოფოს-სქოლასტიკოსის შემკვიდრეობის გაცნობას, როგორც იყო თომა აკვინელი. აქ არსებობდა სემინარია, რომელიც ამ პრობლემებზე მუშაობდა. ამრიგად, შესაძლებლობა მოძეცა გავცნობოდი ფილოსოფიის ამ მიმართულებას, მაგრამ აზროვნების სქოლასტიკური მეთოდი ჩემთვის საკმაოდ უცხო აღმოჩნდა. მას მცირე რამ მქონდა საერთო ჩემს მოძველებებთან. ამიტომ მის ნაცვლად ეკლესიის ისტორიის, პატროლოგიისა და ორიენტალისტიკის შესწავლა დავიწყე. გარდა ამისა, შევუდექი ფრანგული ენის, ფრანგული ლიტერატურისა და ფლამანდიური ხელოვნების შესწავლასაც. იქ ყოფნისას, როგორც სტუდენტმა, ძალიან ბევრი ვიმოგზავრე ამ ქვეყანაში და დავათვალიერე ბევრი ქალაქი, მათი მშვენიერი ხელოვნების გალერეები, ეკლესიები, მონასტრები.

1927 წლის აპრილის ბოლოს ბელგიიდან ინგლისში გავემგზავრე, რათა ლონდონში, ბრიტანეთის მუზეუმსა და, უწინარეს ყოვლისა, ბოდლეანში (ოქსფორდის ცნობილ უნივერსიტეტში) გავცნობოდი იქ შემონახულ ხელნაწერებს. სამწუხაროდ, დიდხანს დარჩენა არ შემეძლო — ბონში პროფესორ გუსენის გარდაცვალების შემდეგ (1927 წლის აპრილი) აღმოსავლეთის სემინარიამ მისი ადგილის დაკავება შემომთავაზა. ვფიქრობ, მთელ გერმანიაში ვერ მოიძებნებოდა ერთი მეცნიერიც კი, რომელიც მას თუნდაც ნაწილობრივ მაინც შეცვლიდა. პეეტერსის გარდა არ მეგულებოდა სხვა ვინმე, ვინც მასავით იქნებოდა დაუფლებული ყველა აღმოსავლურ ქრისტიანულ ენას. მე ლექციები უნდა წაძეკითხა მხოლოდ ძველი სომხური და ძველი ქართული ენების შესახებ. ისევ არ ჩანდა ჩემი განცხადების პასუხი საბჭოთა საელჩოდან, მე კი მსურდა რაიმე მოკრძალებული სამეცნიერო თანამდებობა მაინც დამეჭირა, სადაც ჩემთვის საინტერესო პრობლემებზე დაუბრკოლებლად მუშაობას შევძლებდი. მივხვდი იმასაც, რომ სულიერად და მეცნიერულად თავის სამშობლოსთან დაკავშირებულ ადამიანს მისი კულტურის პოპულარიზაციისათვის უფრო მეტის გაკეთება შეეძლო, თუ ის საზღვარგარეთ იმუშავებდა.

<sup>1</sup> Gr. Peradze. Die Probleme der ältesten Kirchengeschichte Georgiens [საქართველოს ეკლესიის უძველესი ისტორიის პრობლემები]. Oriens Christianus [3e série]. 29. Bd. 7. 1932. გვ. 153-171 (რედ.).

ბონში ყველაზე ხელსაყრელი პირობები იყო ჩემი მიზნების მისაღწევად. პროფესორ გუსენის ბიბლიოთეკა, რომელიც მან კოლონიის კარდინალს უანდერძა, ოცდაათი წლით გადაეცა ბონის უნივერსიტეტს, სადაც ყოველთვის იყო ქართული და სომხური ენებით დაინტერესებული რამდენიმე ადამიანი. მაშინ რომ უფრო გამოცდილი ვყოფილიყავი, ან ვინმეს ერჩია ჩემთვის, შეძებლო ამ მოლაპარაკების პროცესში სამეცნიერო შედეგების ან სტიპენდიის მიღებისთვისაც მიმეღწია. იმ დროს მატერიალურად უზრუნველყოფილი ვიყავი. მუშაობის გაგრძელება უსაყვარლესი მასწავლებლის შემდეგ, მისი სამეცნიერო გეგმებისა და ამოცანების შესრულება ჩემთვის უდიდესი პატივი იყო. ამიტომ წინადადებაზე დადებითად ვუპასუხე. ივნისის ბოლოს ყველა საჭირო ფორმალობის შესასრულებლად ბონში უნდა გამოვცხადებულიყავი.



თომა აკვინელი

1927 წლის აგვისტოში ლოზანაში გაიმართა მსოფლიო კონფერენცია თემაზე: „რწმენა და საეკლესიო წყობა“, რომელზეც მიმწვივეს როგორც ქართული ეკლესიის წარმომადგენელი. კონფერენციასთან დაკავშირებული ჩემი საქმიანობის შესახებ და ასევე ჩემი მოხსენება ნაწილობრივ უკვე დავბეჭდე ჟურნალ „Der Orient“-ის ფურცლებზე.<sup>1</sup>

ბონში 1932 წლის აპრილამდე დავრჩი. აღმოსავლეთის სემინარია პროფესორ პაულ კალეს ხელმძღვანელობით აღმავლობას განიცდიდა. აქ მსოფლიოს თითქმის ყველა კულტურული ენა ისწავლებოდა.

მისი ბიბლიოთეკა ყოველდღიურად მდიდრდებოდა, ამერიკიდანაც კი უგზავნიდნენ ხელნაწერებს გამოკვლევებისათვის. მაშინ სემინარიაში ლექციებს კითხულობდა ლიტურგიკული ტექსტების ცნობილი მკვლევარი, პროფესორი ანტონ ბაუმშტარკი. მისი ინიციატივითა და თანამშრომლობით შეიქმნა ჩვენი ერთობლივი ნაშრომი: „Die Weihnachtsfeier Jerusalems im siebten Jahrhundert“<sup>2</sup> და ორი ნაშრომიც ლიტურგიის ისტორიის სფეროდან: „Zur vorbyzantinischen Liturgie Georgiens“<sup>3</sup> და „Les Monuments liturgiques prébyzantins en langue géorgienne“.<sup>4</sup> და კიდევ ერთი – „Die altgeorgische Literatur und ihre Probleme“.<sup>5</sup>

მეცნიერული მუშაობისას მხარში დგომისათვის გულწრფელ მადლობას ვუხდი ასევე მღვდელს, პროფესორ ერჰარდს, ცნობილ პატროლოგსა და ბიზანტოლოგს.

<sup>1</sup> Gr. Peradze. Die Weltkonferenz in Lausanne für Glauben und Kirchenverfassung [ლოზანის მსოფლიო კონფერენცია რწმენისა და საეკლესიო მდგომარეობის შესახებ]. Der Orient. 9. Heft 9-10. 1927. გვ. 106-108 (რედ.).  
<sup>2</sup> An. Baumstark, Gr. Peradze. Die Weihnachtsfeier Jerusalems im siebten Jahrhundert [საშობაო დღესასწაული იერუსალიმში VII საუკუნეში]. Oriens Christianus [3e série], 23. Bd. 1. 1927. გვ. 310-318 (რედ.).  
<sup>3</sup> Gr. Peradze. Zur vorbyzantinischen Liturgie Georgiens [საქართველოს წინარებიზანტიური ლიტურგიის შესახებ]. Le Muséon. 42. fasc. 2. 1929. გვ. 90-99 (რედ.).  
<sup>4</sup> Gr. Peradze. Les Monuments liturgiques prébyzantins en langue géorgienne [წინარებიზანტიური ლიტურგიული ძეგლები ქართულ ენაზე]. Le Muséon. 45. fasc. 4. 1932. გვ. 255-272 (რედ.).  
<sup>5</sup> Gr. Peradze. Die altgeorgische Literatur und ihre Probleme [ძველი ქართული ლიტერატურა და მისი პრობლემები]. Oriens Christianus [3e série]. 24. Bd. 2. 1927. გვ. 205-222 (რედ.).

მისი წყალობით დავწერე ნაშრომი – „Die altchristliche Literatur in der georgischen Überlieferung“.<sup>1</sup> განსაკუთრებით მჭიდრო მეცნიერული კავშირები მქონდა კათოლიკური თეოლოგიის განყოფილების ახალი აღთქმის მკვლევართან, პროფესორ ჰაინრიხ ბოგელსთან. პროფესორმა თავისი მეცნიერული ცხოვრება შესწირა „Diatessaron“-ს პრობლემის კვლევას. მისი შესწავლა განსაკუთრებით



ანტონ ბაუმშტარკი

მნიშვნელოვანია სახარების ტექსტების რეკონსტრუქციის, ანუ სხვაგვარად რომ ვთქვათ, თავდაპირველი ფორმის დაბრუნებისათვის. სახარებისადმი სიყვარული, სახარების სული ტექსტებისა და ასევე იესოს ცხოვრების შესწავლისადმი ინტერესი ჯერ კიდევ დოქტორმა ლეფსიუსმა შთაძაგონა პოტსდამში. მას ხომ დიდი წვლილი აქვს შეტანილი ამ საქმეში.

ბონში ქრისტიანული აღმოსავლეთის სფეროში ჩემი დისერტაციის თემად შევარჩიე მარკოზის სახარების ქართული ტექსტები. ჯერ კიდევ ადრე, პროფესორ გუსენთან კონტაქტების მეოხებით შევძელი მარკოზის ტექსტების იშვიათი ეგზემპლარების მოპოვება, რომლებიც თარიღდებოდა 913 და 995 წლებით. პროფესორმა

კალემ ლენინგრადიდან დაბრუნების შემდეგ აღმოსავლეთის სემინარიისათვის ჩამოიტანა სახარების ყველაზე ძველი ქართული ტექსტის ფოტოლითოგრაფია; იგი 897 წლით თარიღდებოდა.<sup>2</sup> მარკოზის სახარების ტექსტის „Codex Vaticanus“-ში დაბეჭდვის შემდეგ დავიწყე ქართულ ტექსტთან შედარების ერთობ მძიმე და მოსაწყენი შრომა.

პროფესორ ბაუმშტარკის სემინარებზე მრავალი წლის განმავლობაში ვსწავლობდი აღმოსავლურ (არაბულ, სირიულ, ქართულ, სომხურ, ეთიოპურ და კოპტურ) ენებზე სახარების თარგმნის პრობლემებს და ასევე ტექსტების კრიტიკულ შინაარსს. ბაუმშტარკის გამოკვლევა სახარების ქართული ტექსტების შესახებ ჩვენი ერთობლივი ნაშრომის შესავალივით მოგვევლინა. სახარების ქართულად თარგმნის პრობლემის განმაზოგადებელი, საკუთარი კვლევის შედეგები წარვუდგინე 1930 წელს ვენაში გამართულ ორიენტალისტთა VI გერმანულ კონფერენციას. ამ ნაშრომის წყალობით, რომელიც მცირე ხნის შემდეგ გამოქვეყნდა კიდეც, გავიცანი ქართველოლოგიისა და ორიენტალისტიკის, ასევე შედარებითი ფილოლოგიის უმნიშვნელოვანეს წარმომადგენელს, გენიალურ მკვლევარს, პროფესორ ნიკო მარს. ჩვენი მოკრძალებული მეცნიერული კონტაქტები შემდგომ თანდათან მჭიდრო ურთიერთობაში გადაიზარდა. პროფესორი მარი 1931 წლის დასაწყისში მცირე ხნით ჩამოვიდა ბონში. მას განზრახული ჰქონდა პირადად გასცნობოდა ბონის უნივერსიტეტის ქართულ-სომხური განყოფილების შრომებს. მაშინ შემომთავაზა მის ასისტენტად ლენინგრადში გადასვლა, მაგრამ თავში სულ სხვა ჩანაფიქრი მიტრიალებდა. მძიმე ავადმყოფობა მქონდა გადატანილი და გადავწყვიტე პარიზში წავსულიყავი, რათა იქაურ ქართველ

<sup>1</sup> Gr. Peradze. Die altchristliche Literatur in der georgischen Überlieferung [ძველი ქრისტიანული ლიტერატურა ქართულ გადმოცემებში]. Oriens Christianus [3e série]. 25-26. Bd. 3-4. 1929. გვ. 109-116 (რედ.).

<sup>2</sup> იგულისხმება ადიშის სახარება, თარიღიან ქართულ ოთხთავთა შორის უძველესი ნუსხა (რედ.).

ემიგრანტთა შორის სასულიერო მოღვაწეობა წამოძეწყო. პროფესორი მარი ძალიან ცდილობდა დავერწმუნებინე, რომ ამგვარი გადაწყვეტილება დიდად ავნებდა ჩემს სწავლასა და სამომავლო გეგმებს. გამიზიარა ქართულ ემიგრაციასთან ურთიერთობის საკუთარი გამოცდილება. სამწუხაროდ, მაშინ კარგად არ ვიცნობდი ჩვენს ემიგრაციას და მისი დასკვნები წმინდა თეორიულ მსჯელობად შეჩვენებოდა. ამიტომაც მყარად ვიდექი ჩემს პოზიციაზე, რითაც მისი შეგობრობაც და მხარდაჭერაც დავეკარგე. ჩაწერილი მაქვს ჩვენი მაშინდელი საუბარი და ოდესმე ალბათ გამოვაქვეყნებ.

გარდა იმ ანგარიშისა და მოკლე სტატიისა „Orientalische Literatur-Zeitung“-ში, სახარების ქართული ვერსიების თემაზე ორსაათიანი მოხსენება წავიკითხე ოქსფორდში 1932 წლის 11 თუ 13 მაისს. ეს ხელნაწერი არ გამომიქვეყნებია, ვინაიდან მისი კიდევ უფრო გაფართოება მინდოდა. იგი ჩემი მრავალწლიანი დაძაბული მუშაობის შედეგია და კვლავ დაუბრუნდებოდი, რათა საბოლოოდ მოემზადებინა დასაბეჭდად, მაგრამ ეს აქამდე ვერ მოვახერხე.

ამასობაში მარკოზისეულ და მათესეულ სახარებათა ქართული ტექსტები გამოქვეყნდა ბლეიკის „Patrologia Orientalis“-ში. ბლეიკი იძლევა ქართულ ტექსტს ლათინურ თარგმანთან ერთად. ასევე მინდოდა ამ ტექსტების გადამუშავებული ვარიანტების გამოქვეყნებაც. ვფლობ ერთი ხელნაწერით მეტს, ვიდრე ბლეიკი (კერძოდ, 936 წლის ჯრუჭის სახარებას). თამამდე მცირე ხნით ადრე (1939 წელს) მოლაპარაკება გავმართე ჟურნალ „Biblica“-ს (რომი) რედაქციასთან. თავიდან განზრახული მქონდა ერთად გამოქვეყნებინა ჯრუჭის მარკოზის ტექსტსა და სხვა ვერსიებს შორის განსხვავებები, მაგრამ მალე ომიც დაიწყო.

ბონში ცხოვრებისას, 1930 წელს დაგათვალიერე ძველი ქართული ხელოვნების გამოფენა ბერლინში. ამის შესახებ წერილიც დავბეჭდე ჟურნალ „Der Orient“-ში.<sup>1</sup> ბონში ჩემი მუშაობის პერიოდში ჩატარდა ორიენტალისტიკის V და VI გერმანული კონფერენციები — 1928 წელს ბონში, ხოლო 1930 წელს ვენაში. მე ორივეგან მივიღე მონაწილეობა. ბონში ვილაპარაკე საქართველოს პრობიზანტიური ლიტურგიკის, ვენაში კი სახარების ქართული თარგმანების პრობლემატიკის შესახებ. ბონის ფრილობის ბოლო დღეს, 1928 წლის 25 აგვისტოს V სექციის (ქრისტიანული აღმოსავლეთი) მონაწილეებმა შემდეგი დადგენილება მიიღეს: „ძველი ქართულის, მისი ჯერ კიდევ წინარებიზანტიური ლიტურატიურის ძეგლებისა და ლიტურგიული ტექსტების მნიშვნელობიდან გამომდინარე, გერმანული ორიენტალისტიკური კონფერენციის სექცია ერთხმად იღებს გადაწყვეტილებას განსაკუთრებული მზრუნველობით მოვეკიდოთ ქართული კულტურის შესწავლის საქმეს.“



ნიკო მარი

რეზოლუცია გადაეგზავნა პრუსიის კულტურის მინისტრს (მაშინ მინისტრად მუშაობდა ორიენტალისტი ბეკერი, რომელსაც მანამდე ბონში პროფესორის თანამდებობა ეკავა). ეს იყო უდავოდ დიდი წარმატება გერმანიაში ქართული კულტურის შესწავლის საქმეში, რის უშუალო გამოხატულებადაც იქცა ძველი ქართული ფილოლოგიის კათედრის დაარსება.

<sup>1</sup> Gr. Peradze. Zur Ausstellung der georgischen Kunst [ქართული ხელოვნების გამოფენის შესახებ]. Der Orient. 12. Heft 4. 1930. გვ. 120-122 (რედ.).

ვენაში ორიენტალისტების ყრილობის დასრულების შემდეგ გავემზავრე გრაცში, რათა გავცნობოდი მდიდრულ ქართულ კოლექციას, რომელიც ეკუთვნოდა 1927 წელს გარდაცვლილ ცნობილ ლინგვისტს — პუგო შუპარდტს. ეს კოლექცია ახლა უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში ინახება. ბიბლიოთეკის დირექტორის თხოვნით მაშინ მოვაწესრიგე დაბეჭდილი ქართული წიგნების კატალოგის შემკრეველს ყოვლისა მაინც ქართული ხელნაწერები მაინტერესებდა, განსაკუთრებით საკობის საგალობლის ქართული ვერსია, რომელიც შემდგომ გამოვაქვეყნე ფრანგულ ენაზე.

ბონის პერიოდს მიეკუთვნება ასევე ნარკვევი საქართველოს კულტურის ისტორიიდან — „Der Heilige Georg im Leben und in der Frömmigkeit des georgischen Volkes“,<sup>1</sup> „Das Mönchtum in der orientalischen Kirche“,<sup>2</sup> გარდა ამისა, წერილი „საქართველო“ — პროტესტანტული თეოლოგიური და რელიგიო-მცოდნეობის ენციკლოპედიისათვის,<sup>3</sup> რამდენიმე რეცენზია ქართული კულტურის ისტორიის სხვადასხვა საკითხზე.

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, 1932 წლის 1 აპრილს სინანულთა და გულისტკივილით დავტოვე ბონი და პარიზში გადავედი, რათა მხოლოდ სასულიერო ცხოვრებით მეცხოვრა მართლმადიდებელ ემიგრანტ ქართველთა შორის. ჩემი კავშირი პარიზელ ქართველებთან 1929 წლიდან იწყება. ამ წლის დასაწყისში პარიზში დაარსდა კომიტეტი, რომლის ამოცანაც სამრევლოს შექმნა იყო. სწორედ მაშინ ბონში თანამშრომლობის წინადადებით მომმართეს და მეც საშობაო არდადეგების დროს იქითკენ გავეშურე. პარიზში პირველად ვიყავი. ჩემი მიზანი იყო ადგილზე შექმსწავლა მდგომარეობა და პირადად გამეცნო როგორც მრევლი, ისე კომიტეტის წევრებიც. რადგან სამეცნიერო ინტერესებს ჩემთვის უპირველესი მნიშვნელობა ჰქონდა, პარიზი არ მომეჩვენა შესაფერის ადგილად, იქაური მრევლისგანაც ნაკლებმოსალოდნელი იყო ჩემი მისწრაფებებისა და საქმიანობისადმი მხარდაჭერა. ამიტომ უარი განვაცხადე იქ სულიერ მოძღვრად დარჩენაზე და ბონში დავბრუნდი, რათა გამეგრძელებინა მუშაობა აღმოსავლეთის სემინარიაში.



პუგო შუპარდტი

მაგრამ მაშინ მოხდა ორი მოვლენა, რომლებმაც მაძიულა დავთანხმებოდი პარიზელ ემიგრანტთა წინადადებას: 1. ბონში ჩემი დაბრუნების შემდეგ კონსტანტინოპოლიდან პარიზში ჩავიდა ქართველი მღვდელი — უნიტი (კონსტანტინოპოლში არსებობს უნიტური მიმდინარეობის ქართული მონასტერი), ამიტომ მართლმადიდებლური ეკლესიის დაარსება და მართლმადიდებელი მღვდლის ყოფნა პარიზში აუცილებელი გახდა; 2. 1930 წელს, როდესაც მძიმედ ავადმყოფი ვიწექი უნივერსიტეტის კლინიკაში და სიკვდილს ვებრძოდი, ჩემთან წინადადებით მოვიდა პარიზის სამრევლოს წარმომადგენელი. ამრიგად, მივიღე მიპატიჟება პარიზში.

<sup>1</sup> Gr. Peradze. Der Heilige Georg im Leben und in der Frömmigkeit des georgischen Volkes [წმინდა გიორგი ქართველი ხალხის ყოველგვარ და რწმენაში]. Der Orient. 12. Heft 2. 1930. გვ. 45-52 (რედ.).

<sup>2</sup> Gr. Peradze. Das Mönchtum in der orientalischen Kirche [ბერძონაზენობა აღმოსავლურ ეკლესიაში]. Der Orient. 12. Heft 3. 1930. გვ. 85-89 (რედ.).

<sup>3</sup> Gr. Peradze. Georgien. „Die Religion in Geschichte und Gegenwart“ [საქართველო. „რელიგიის ისტორიასა და თანამედროვეობაში“]. T. 2. 1927. გვ. 1031-1033 (რედ.).

პოსპიტლის დატოვებიდან რამდენიმე თვის შემდეგ, როდესაც ყოველდღიური საქმეებით ვიყავი დაკავებული, საოცარი სულიერი აღმავრენა ვიგრძენი, თითქოს პაერში დაკლვივლიყვებდი. მხოლოდ პარიზში ჩემს მომავალ მუშაობაზე ვლაპარაკობდი, მოუთმენლად ველოდი აღდგომის არდადეგებს, რათა რაც შეიძლება მალე ჩავსულიყავი იქ და მღვდლის მოვალეობის შესრულება დამეწყო. ვერც ცნობილმა პროფესორმა კალემ, ვერც ნაცნობმა პროფესორმა მარმა (რუმელიცა) თეთქოს ბედის ირონიასო, სწორედ იმ ხანებში ჩამოვიდა ლენინგრადიდან, გადმოძცა მოკითხვა ჩემი შორეული სამშობლოსი და შექმთავაზა მუშაობის დაწყების პერსპექტივები) ვერ გადამათქმევინეს მიღებული გადაწყვეტილება. ამქვეყნად არავის შეეძლო მისი შეცვლა, დედაჩემსაც კი, რომელიც წერილით მირჩევდა უკან დაბრუნებას. მისი აზრით, თუ არჩეულ გზაზე სიარულს გაეგვრძელედი, სამშობლოს ხილვას ვეღარასოდეს შევძლებდი. ყველანაირი მცდელობა ამარ იყო — რადგან გადაწყვეტილება მივიღე, მტკიცედ ვიდექი მასზე და 1931 წლის 18 თუ 19 აპრილს ლონდონის ბერძნულ ეკლესიაში ბერად აღვიკვეცე, მეორე დღეს კი დიაკვნადაც მაკურთხეს. მღვდლად მაკურთხა მსოფლიო საპატრიარქო საყდრის ეგზარქოსმა არქიეპისკოპოსმა გერმანოზმა, რომლის რეზიდენციაც ლონდონში იყო. კურთხევის ცერემონიალი პარიზის ბერძნულ ეკლესიაში 1932 წლის 25 მაისს ჩატარდა.

ჩემთვის დაიწყო სრულიად სხვაგვარი, ახალი ცხოვრება, რომელიც ასევე მსურდა შემეწირა ქართული კულტურისათვის. ქართველი ხალხის ისტორიაში კულტურისა თუ სულიერი ცხოვრების განვითარებას ხომ უპირატესად ბერებმა დაამჩნიეს დიდი კვალი. რატომ არ უნდა დაგვეარსებინა ჩვენც ასეთი კერა პარიზში? იქ მდებარეობდა ქართული ემიგრაციის მთავარი ცენტრი, ემიგრაცია კი განათლებული ხალხისაგან შედგებოდა! მაგრამ შემდეგ მივხვდი, რომ შეიძლება იყო ნასწავლი, შესაძლოა მინისტრიც და მაინც ვერ იქცე კულტურულ ადამიანად. ჩემს დანიშნულებას აღვიქვამდი მისიონერის მოვალეობად და ვგრძნობდი, საჭირო იყო, რაღაც ძალა ამომდგომოდა მხარში. როდესაც მისიონერები ინდოეთში ან სადმე სხვაგან მიდიოდნენ, მათ თანადგომას მშობლიური სამრევლო უცხადებდა. მე დაგვიანებით დავიწყე ასეთ მხარდამჭერთა ძიება, მაგრამ ამაროდ. ამიტომ უკმაყოფილო ვიყავი საკუთარი თავით, რადგან დაგვარგე ძვირფასი დრო, რომელიც შემეძლო შემეწირა სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობისათვის.

ემიგრაციის ახალი თაობა (აღმოსავლეთში ადამიანი ახალგაზრდად ითვლება, ვიდრე სულ არ ვათეთრდება და კბილები არ დასცვივა) უმეტესად უმუშევარი, ავადმყოფი და გაუნათლებელი იყო. სამაგიეროდ, „ძველი დამსახურებებით“ დამბიბებული, ათასგვარ პოლიტიკურ დაჯგუფებაში ჩათრეული უფროსი თაობა თავისი მიზნების მისაღწევად მებრძოლებსა და მხარდამჭერებს ახალგაზრდებს შორის ეძებდა. უმიზნო პოლიტიკური ბრძოლები, სულისშემხუთველი მძიმე ატმოსფერო დაუფლებოდა ჩვენს ემიგრაციას. რამდენიმე თვეში მთელი ჩემი ენთუზიაზმი ჩაქრა. როგორც სრულიად უცხოს მიერ დაწერილს, ისე ვკითხულობდი რელიგიურად მგზნებარე ნაწარმოებს — „ქერუბიმთა ჰიმნს“, რომელიც ბონში ლოგინში მწოდირე ავადმყოფმა დავწერე.

მაინც უცდილობდი კარგად შემესრულებინა ჩემი მოვალეობა და, ამასთან, მცირე დროც გამომენახა სამეცნიერო მუშაობისათვის. პარიზში დიდხანს არ გაუჩერებულვარ — ბონიდან საფრანგეთის დედაქალაქში გადავედი 1932 წლის აპრილის დასაწყისში. მაისიდან ივლისის შუა რიცხვებამდე უკვე ინგლისში ვიმყოფებოდი, სადაც ოქსფორდის უნივერსიტეტის თხოვნით წავიკითხე ოთხი ლექცია „Examination School“-ში და მივიღე პონორარი 50 გირვანქა სტერლინგის

ოდენობით. აღნიშნული თანხით შემოდლო გარკვეული დროის მანძილზე უმფოთველად მეცხოვრა ინგლისში და შემუშავა ბრიტანეთის მუზეუმსა და ბოდლენში. ამ ბიბლიოთეკებში დაცულია 75 ქართული ხელნაწერი. ზოგიერთი მათგანი ძალზე ძვირფასია. მაშინ პირადად გავიცანი სახელგანთქმული ინგლისელი მეცნიერი, პროფესორი ფ. ს. ბურლიტი-კემბრიჯი – სახარების ძველი ქრისტიანული ტექსტების



მამა გრიგოლას (ფერაძე)

გამომცემელი. ბურლიტი რამდენჯერმე მოგზაურობდა კემბრიჯში. ჩემი შრომით ძალზე დაინტერესებული ცდილობდა რაიმე მოკრძალებული სამეცნიერო თანამდებობა გამოენახა. რამდენჯერმე გაემგზავრა ლონდონში, რათა პირადად დაეჭირა მხარი ჩემი განცხადებისათვის როკფელერის ფონდიდან სტიპენდიის დანიშვნის თაობაზე.

ივლისიდან აგვისტოს შუა რიცხვებამდე პარიზში ვიმყოფებოდი, შემდეგ გავემგზავრე ბონში, საითაც ძალზე მიმიწევდა გული. ბედმა გამიღიმა, რადგან ზუსტად მაშინ აღმოსავლეთის განყოფილებაში თბილისიდან მიიღო ჩემ მიერ შეკვეთილი ყოველთვიური ქართული ჟურნალ „მნათობის“ შვიდი თურვა ნომერი. ყურადღებით წავიკითხე ისინი, ამოვი-

წერე საინტერესო ადგილები და მოგვიანებით, როდესაც გამოძინდა დრო და მშვიდი გარემო, წესრიგში მოვიყვანე და გამოვაქვეყნე სათაურით – „Das geistige Leben in heutigen Sowjetgeorgien im Spiegel der schönen Literatur“.<sup>1</sup> ბონიდან პოლონეთში გავემგზავრე, რათა იქაურა ქართული ემიგრაცია გამეცნო.

აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ ერთადერთი ძველელი ვარ საქართველოს ფარგლებს გარეთ. მაშინ ვარშავაში მცირე ხნით გაჩერდი და კრაკოვშიც წავედი, რათა ჩარტორისკების მუზეუმში არსებული ქართული ხელნაწერები შექმესწავლა. იქაური აღმოსავლეთის სემინარიის მიწვევით წავიკითხე ლექცია რუსულ ენაზე. ვარშავაში მიტროპოლიტ დიონისეს შუამდგომლობის წყალობით კონტაქტი დავამყარე პოლონეთის კულტურის სამინისტროსთან, სადაც დაინტერესდნენ, ვარშავაში მართლმადიდებლური თეოლოგიის ფაკულტეტზე მუშაობას ხომ არ ვისურვებდი. თანხმობა განვაცხადე და ჩემი მეცნიერული მზადყოფნის დასაბუთების მიზნით სამინისტროში დავტოვე ზოგიერთი ნაშრომის ასლი (რომლებიც შემთხვევით თან აღმოძინდა).

მიტროპოლიტი დიონისე 1927 წელს ლოზანაში, საერთაშორისო კონფერენციაზე გავიცანი. ჯერ კიდევ მაშინ შემოდლო ვარშავაში გადასვლა და იქ მუშაობის დაწყება. მაგრამ მაშინ ბონში დარჩენა ვაძეობინე, სადაც გაცილებით უკეთესი პირობები იყო მეცნიერული მუშაობისათვის. დაახლოებით 1932 წლის ნოემბრის ბოლოს ბერლინ-პოტსდამის გავლით პარიზში დავბრუნდი, რადგან ქრისტიანობის დღესასწაულის გატარება ჩემს მრევლთან ერთად მსურდა. მომავალში მინდოდა მუშაობის დაწყება ვარშავის უნივერსიტეტში პატროლოგიის ლექტორად. არც პარიზში, არც ბონში გულხელდაკრეფილი არ ვძეადარვარ, ყოველთვის ვპოულობდი რაიმე სამეცნიერო საქმეს და ახლაც მუშაობის დაწყების წინადადებით ექვს ადგილას ვიყავი შესული. ვარშავა მეშვიდე იყო.

<sup>1</sup> Gr. Peradze. Das geistige Leben in heutigen Sowjetgeorgien im Spiegel der schönen Literatur [სულიერი ცხოვრება თანამედროვე საბჭოთა საქართველოში მხატვრული ლიტერატურის შუქზე]. Schriften der Albertus – Universität. Bd. 14. 1938. გვ. 270-288 (რედ.).

რადგან პარიზში დასახლება მსურდა, უპირველესად აქ მინდოდა გამოძებნა მოკრძალებული თანამდებობა. პარიზის უნივერსიტეტის ახალი აღთქმის ცნობილმა პროტესტანტმა მკვლევარმა პროფესორმა მ. გოგუელმა, რომელთანაც პირადი ნაცნობობა მაკავშირებდა, რეკომენდაცია მომცა „College de France“-ის ცნობილ ბიზანტოლოგ გაბრიელ მილეტთან, რათა ლექციები წამეკითხა ძველი ქართული ლიტერატურის თემაზე. თუმცა ისიც ძითხრა, რომ ასეთი შესაძლებლობა განხილვებდა მხოლოდ 1934 წლიდან და ეს არ იქნებოდა მუდმივი სამუშაო, მხოლოდ ერთ ან ორ წელს თუ გასტანდა.

ბრიტანეთის ბიბლიურ საზოგადოებასთან მიწერ-მოწერა მქონდა უკვე 1929 წლიდან. იგი ჩემი კურთხევისთანავე, 1931 წელს, არქიეპისკოპოს გერმანოზთან ერთად მოვინახულე. არქიეპისკოპოსის შუამდგომლობით ბიბლიის თანამედროვე ქართულ ენაზე თარგმნის შესაძლებლობა მომცეს. ამას ოთხი-ხუთი წელი დასჭირდებოდა, რის შემდეგაც ვალდებულებას ვკისრულობდი მომზადებული ორიგინალი გადამეცა საზოგადოებისათვის დასაბეჭდად. ამგვარად მსურდა შემეთავსებინა სასარგებლო და საჭირო საქმე სასიამოვნოსთან და ამავე დროს უფრო ინტენსიური გაჩეხადა სამრევლოს მუშაობა. ეს მცდელობაც მარცხით დასრულდა. ინგლისელები განსაკუთრებულ ყურადღებას ფინანსურ მხარეს აქცევდნენ. ეს საქმე საზოგადოებას მოეგებას ვერ მოუტანდა, რადგან ხელავდნენ, რომ ქართველი ემიგრაცია ვერ ამჟღავნებდა მაღალ კულტურას. ამასთან, არც თვით საქართველოს შემდგომი ბედი იყო გარკვეული.

პარიზში არსებობდა წმ. სერგის სახელობის თეოლოგიის ინსტიტუტი, რომელსაც მიტროპოლიტი ევლოგიუსი ხელმძღვანელობდა. აქ ლექციებს კითხულობდნენ თეოლოგიის რუსი პროფესორები და, ვფიქრობ, მართლმადიდებლური თეოლოგიის ინსტიტუტებს შორის, იგი მნიშვნელობით მეორეა მსოფლიოში (ათენის ინსტიტუტის შემდეგ). საკმაოდ კარგად კაცობდა ზოგიერთ აქაურ პროფესორს, მიტროპოლიტთან კი ახლო, მეგობრული ურთიერთობა მაკავშირებდა. მიუხედავად იმისა, რომ შემეძლო, არასოდეს მიცვლია ამ ინსტიტუტში მუშაობის დაწყება. ეს რომ გამეკეთებინა, მაშინ იძულებული გავსდებოდი გარკვეულ იერარქიულ დაქვემდებარებაში მოვქცეულიყავი რუს მიტროპოლიტთან. ჩვენი სამრევლოს მთელი ძალისხმევა კი იქით იყო მიმართული, რომ შეენარჩუნებინა ძველქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის ავტოკეფალური მდგომარეობა. პარიზში ვერ ვიპოვე ისეთი სამუშაო, რომელიც შემადლებინებდა სულიერი მოძღვრის საქმიანობის შეთავსებას სამეცნიერო კვლევებთან. ამიტომ სამსახურის ძიება სხვა ადგილას დავიწყე.

თავიდან გერმანიაზე ვფიქრობდი, მაგრამ ბონში დაბრუნება არ შემეძლო (თუმცა შესაფერისი კანდიდატურა ვერ მონახეს და ჩემი შტატი კვლავ თავისუფალი იყო), რადგან იქაური ხელისუფლება პარიზში ჩემი მოღვაწეობის წინააღმდეგი იყო. მათ წამომიყენეს პირობა — მუდმივად უნდა გავჩერებულიყავი ან იქ, ან აქ. ამ დროს გამახსენდა ორიენტალისტთა კონფერენციის გადაწყვეტილება და მისი რეალურად განხორციელება მოვსინჯე. დახმარება ვთხოვე ბერლინელ პროფესორებს — დაისმანსა და ლიცმანს. როგორც შემდგომ მათი წერილებიდან გაირკვა, პროფესორებს ყველაფერი უცდიათ, რაც კი შესაძლებელი იყო. მოკრძალებულ კათედრას,



კრაკოვი



რომლის გახსნაც დაეგეგმათ, განზრახული ჰქონდა მჭიდრო კონტაქტების დამყარება პრუსიის მეცნიერებათა აკადემიის საეკლესიო მამების კომისიასთან, მისი სამეცნიერო მოღვაწეობის მთავარი სფერო კი უნდა გამხდარიყო ქართული საეკლესიო ღამწერლობის ძეგლები. არაფერი ჰქონდათ იმის საწინააღმდეგოდ, რომ არაღმდეგების პერიოდში მომენახულებინა ჩემი სამრევლო პარიზში (შეძებლო საღმრ. სხვაგანაც გამეხსნა მომცრო ქართული სამრევლო). უფრო მეტიც, ფიქრობდნენ, რომ ასეთ მოგზაურობას, რომელიც სამეცნიერო მიზნებთანაც იქნებოდა დაკავშირებული, შეეძლო სარგებლობა მოეტანა სწავლების პროცესისათვის. ამრიგად, მაშინ, როდესაც მეჩვენებოდა, რომ საქმეს კარგი პირი უჩანდა, ჩავედი ბერლინში, რათა შევხვედროდი ამ საქმისათვის საჭირო ადამიანებს... მაგრამ დავკარგე ეს თანამდებობა, იქნებ ჩემი მოუხერხებლობის გამოც.

ეს იყო მესამე შესაძლებლობა. მეოთხე ოქსფორდი იყო. იქაური უნივერსიტეტი ფლობს უორდროპების საგვარეულოს ძიერ დაწესებულ მნიშვნელოვან სტიპენდიას, რომელიც მიმართულია ქართველოლოგიური მეცნიერების განვითარებისაკენ. წინათ იქ ლექციებს კითხულობდა ცნობილი არქეოლოგი ფ. კონბეარი და მაშინ მისი ადგილი ჯერ კიდევ თავისუფალი იყო, სომხურის და ქართულის სწავლების ერომანეთთან დაკავშირება კი იოლად შეიძლებოდა. გარდა ამისა, ოქსფორდის ცნობილ ბიბლიოთეკაში, ბოდლენში, დაცულია ძრავალი ქართული ნაბეჭდი წიგნი და ასევე 75 ნაწილობრივ ჯერაც შეუსწავლელი ქართული ხელნაწერი. მე იქ მიმიწვიეს ოთხი ლექციის წასაკითხად, მაგრამ კათედრის დაარსება გადაიდო, რადგან ენის შესწავლის მსურველი არავინ აღმოჩნდა. ფ. კონბეარი მდიდარი ადამიანი იყო და ლექციებს საკუთარი სიამოვნებისათვის ატარებდა. მის ლექციებზე შევხვდი უდიდეს მეცნიერს — ფ. კ. ბურლიტს, რომლის დახმარებითაც როკფელერის ფონდის სტიპენდიის მიღება ვცაღე. იგი 3-5 წლით ენიშნება იმ მკვლევარებს, რომელთა მოღვაწეობისთვისაც საჭირო ხდება სამეცნიერო მოგზაურობები. ჩემს მიზანს შეადგენდა აღმოსავლეთში (არაბულ ქვეყნებში, თურქეთში, სპარსეთში) ქართული ხელნაწერებისა და სხვა უძველესი ძეგლების მოძიება. გარდა ამისა, განზრახული ჰქონდა თანამედროვე არაბული ენის შესწავლა და ყურანის კვლევის იქ არსებული დონის გაცნობა. ეს მოხუცი მეცნიერი ჩემთვის სტიპენდიის საკითხის მოსაგვარებლად ლონდონშიც კი გაეშვხავრა, მაგრამ როგორც მისი წერილებიდან ირკვევა, ჩემს მცდელობას შედეგი არ მოჰყოლია.

საინტერესოა აგრეთვე ჩემი დასაქმების უიღბლოდ დასრულებული შემდგომი ცდაც. ორი ნაცნობი კათოლიკე მეცნიერი ცდილობდა ჩემთვის ვატიკანში სტიპენდიის გამონახვას, რათა განმეხორციელებინა კვლევადებითი სამუშაოები ქართულ ხელნაწერებზე იტალიაში. „მისმა ბრწყინვალეობამ, რომელსაც ჩვენ მივმართეთ, თქვენი თხოვნა აუღიენციაზე წარუდგინა წმინდა პაპს პიუს XI-ს“ — მწერდნენ შემდეგ ისინი. ასეთი გულმოდგინე მცდელობის მიუხედავად, იმედი ამჯერადაც გამიცრუვდა.

ამრიგად, ჩემი ყველა გეგმა წარუმატებლად დასრულდა. 1933 წელს პარიზში შევხვდი. წერილს მხოლოდ ვარშავიდან ველოდებოდი. იანვარში ძალზე სამწუხარო ცნობა მივიღე სამშობლოდან: 1932 წლის 19 დეკემბერს გარდაიცვალა დედაჩემი. ახლა უკვე შემიძლია დანამდვილებით ვთქვა, რომ ბოლო ფიზიკური ძაფი (რადგან სულიერად და კულტურულად სამშობლოსთან ყოველთვის ძალზე მჭიდროდ ვიყავი დაკავშირებული) გაწყდა ჩემსა და ჩემს სამშობლოს შორის. უპირველეს ყოვლისა, ვწუხდი, რომ პარიზში გადასვლით დედას ასეთი დიდი დარდი გავუჩინე და ახლა, როდესაც პარიზონტზე შუქის მცირე სხივები აკიაფდა, ანუ ვარშავაში

გადასვლის შესაძლებლობა მოძევა, საიდანაც მისთვის მცირეოდენი დახმარების გაწევა მაინც შეეძლო, სიკვდილმა წაძარტვა. მისი გარდაცვალების თაობაზე ურთიერთსაწინააღმდეგო ინფორმაციას ვღებულობდი. ოფიციალური განცხადების თანახმად, დედა ხანგრძლივი ავადმყოფობის შემდეგ გარდაიცვალა. ჩემი ძმა კი მწერდა, რომ დეკემბერში დედამ მთელი დამე პურის რიგში გაატარა. დილით უგონოდ ძეგლი უცხო ადამიანებმა მოიყვანეს და მალე კი გარდაიცვალა. ისეთი შთაბეჭდილება მრჩება, რომ სიმართლეს მიმაღავენ. შენახული მაქვს დედანემის ყველა წერილი და მსურს აღვწერო მისი ცხოვრება, როგორც კი საამისო დრო და სიმშვიდე მომეცემა.

1933 წლის ზაფხულმა იმედის სხივი ჩამისახა, რომელსაც შესაძლოა კეთილის-მყოფელი გავლენა მოეხდინა როგორც პარიზის ქართულ მრევლზე, ასევე ჩემს შრომაზე ქართული კულტურის სფეროში. ქართველმა ალექსანდრე მდივანმა, რომელიც ევროპასა და ამერიკაში ცნობილი იყო თავისი მრავალრიცხოვანი ქორწინებებით მდიდარ ქალებზე, გამოძებნა ახალი საცოლუე და სურდა მასზე ჯვარი ეკლესიაში დაეწერა. არ მინდოდა ამ საქმეში ჩავრეულიყავი, მითუმეტეს, რომ პირველ ცოლთან ოფიციალურად განქორწინებული არ იყო, მაგრამ დაკითხვები, თუნდაც იმ პირობით, თუ დოკუმენტებს რუსულ ეკლესიაში შეიტანდა. ივნისში თუ ივლისში, რამდენიმე ქართველის თანხლებით, მდივანმა საჩუქოდ დაიფიცა რუსული ეკლესიის ზღურბლზე, რომ ქორწინების შემდეგ პარიზში პატარა ქართულ სამრევლოს ააშენებდა მღვდლის ოთახითურთ, მაგრამ როდესაც დავაპირე შემესრულებინა ცერემონიალი, ცამ ჩაყლაპა თუ მიწამ, ვეღარსად ვიპოვეთ ნეფე. ერთხელ, როდესაც დიდსა და მდიდრულ სასტუმროებში ალექსანდრე მდივანის უშედეგოდ ძებნის შემდეგ ჩაღვლიანი და დარ-დიანი დაუბრუნდი, ჩემი ღა-რიბული სასტუმროს ნომერ-ში პოლონეთის კულტურის სამინისტროდან ოფიციალუ-რი მოწვევა დამსვდა. იგი იუწყებოდა, რომ ვარშავაში ჩასვლა და სამუშაოს დაწ-ყება შეეძლო. სასწრაფოდ მოვაგვარე ყველა საქმე და პირველივე მატარებლით ვარ-შავისკენ გავემშურე.



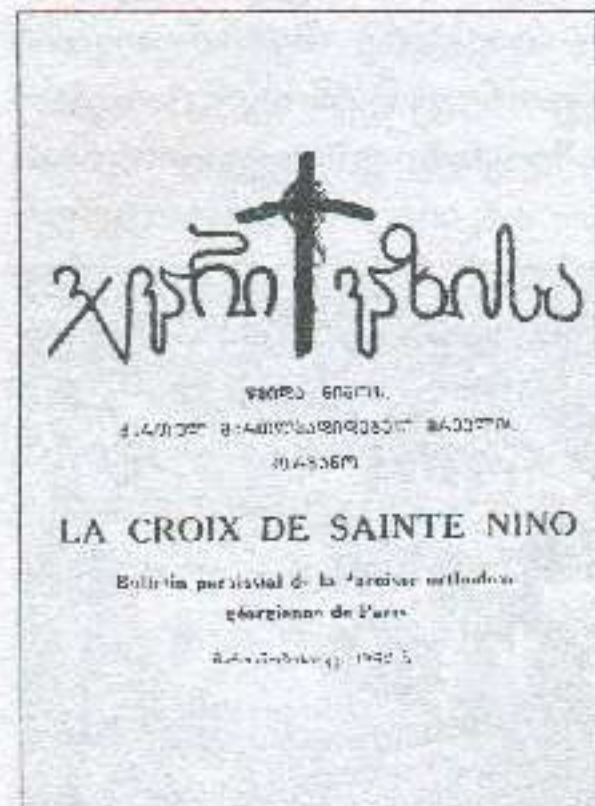
ოქსფორდის უნივერსიტეტი

არასასიამოვნო სიტუა-ციის მიუხედავად, შევძელი პარიზში ყოფნა სამეცნიერო მიზნებისათვის გამომეყენებინა. პირად ბიბლიოთეკას ბოლო რამდენიმე წლის მანძილზე მეგობართან ვინახავდი, მაგრამ მიუხედავად ამისა, მაინც მოვახერხე მასალების შეგროვება პარიზის მდიდარ ბიბლიოთეკებში, ბრიტანეთის მუზეუმსა და ოქსფორდის ბოდლეანში. აგრეთვე შევძელი გამოსაცემად მომემზადებინა რამდენიმე მნიშვნელოვანი ქართული სამეცნიერო ნაშრომი. მათ დაბეჭდვასთან დაკავშირებული დიდი სირთულეების მიუხედავად პუბლიკაციები ამ პერიოდისადაც მაქვს. ერთი ქართველი ემიგრანტის ქალაქებში გადავაწყდი თორმეტი მოციქულის ქდაგების ქართულ თარგმანს, რომელიც დაბეჭდულ „Zeitschrift der Neutestament-

lichen Wissenschaft“-ში.<sup>1</sup> ცნობილი ლიტურგისტის პ. ვ. კოდრინგტონის თხოვნით ვთარგმნე პეტრეს ლიტურგიის ქართული ვერსია ფრანგულ ენაზე, რომელიც ჩაერთო ნაშრომში „The Liturgy of Saint Peter“.<sup>2</sup> ოთხი წლის შემდეგ პარიზში, სამეცნიერო წელიწადეულში დავბეჭდე ქართულ ენაზე მხოლოდ ჩემ მიერ რედაქტირებული „ჯვარი ვახისა“; ოქსფორდში წაკითხულე კრეციების ციკლი, აგრეთვე ლექციები „College de France“-ში (1933 წლის მარტში) სწორედ პარიზში ცხოვრების დროს მოვაძხადე.

პოლონური ენის შესასწავლად 1933 წლის ოქტომბრის შუა რიცხვებამდე კრაკოვში ერთ პოლონურ ოჯახში ვცხოვრობდი. იქვე მოვაძხადე მოხსენება ინაუგურაციისათვის, რომლის გამართვაც უნივერსიტეტის დიდ დარბაზში მხოლოდ 1933 წლის 7 დეკემბერს მოხერხდა (სხვადასხვა გარემოების გამო ვარშავის უნივერსიტეტში 1933 წლის შემოდგომიდან სწავლა შეწყვეტილი იყო).

ამდენ წარუმატებლობას, წესით, ჭკუა უნდა ესწავლებინა, უფრო ბრძენი და წინდახედული გავეხადე. სამინისტროში გამართული მოლაპარაკებების დროს ყურადღებას ძირითადად ორ მომენტზე ვამახვილებდი: 1. პარიზში თავისუფლად გამგზავრებაზე წელიწადში მინიმუმ ორჯერ და ასევე საზღვარგარეთული პასპორტის მიღებაზე, რათა არდადეგების დროს სამეცნიერო მიზნებით ხანგრძლივი მოგზაურობის საშუალება მქონოდა; 2. მოვითხოვე, რომ საქართველოს ავტოკეფალური



ჟურნალი „ჯვარი ვახისა“. რედაქტორი – გრიგოლ ფერაძე. პარიზი. 1930-იანი წწ.

ეკლესია ეცნო პოლონეთის მართლმადიდებლურ ავტოკეფალურ ეკლესიას და მათ შორის მეგობრული ურთიერთობა დამყარებულიყო. ორივე თხოვნის შესრულებას შემპირდნენ. ამგვარად, დაესახლდი აქ და ომის დაწყებამდე, 1939 წლის სექტემბრამდე, ვმუშაობდი ვარშავის უნივერსიტეტის მართლმადიდებლური თეოლოგიის ფაკულტეტზე. ვარშავაში მოღვაწეობის პერიოდში წელიწადში ორჯერ მივმგზავრებოდი პარიზში ჩემს სამრევლოში, ხოლო ზაფხულის არდადეგებზე ვაწყობდი სამეცნიერო მოგზაურობას ქართული კულტურის ძეგლების მოსაძიებლად.

სამეცნიერო საქმიანობისათვის მისაბამ მაგალითად მიმაჩნდა ცნობილი ქართველი სწავლული ალექსანდრე ცაგარელი, რომელმაც პირველმა დაიწყო ქართული ხელნაწერების მოძიება მოელ მსოფლიოში და საფუძველი ჩაუყარა მათ კატალოგიზაციას. ძველქართული ლიტერატურის მეცნიერულად დამუშავების ეს პიონერი დიდი ხნის მანძილზე პროფესორად მუშაობდა პეტერბურგში და გარდაიცვალა ოციოდე წლის წინათ თბილისში. მის კვალზე მიმავალი ვოცნებობდი მენახა ის ხელნაწერებიც, რომლებიც მისთვის XIX საუკუნის ბოლოს მიუწვდომელი აღმოჩნდა.

ლადა დამუშავების ეს პიონერი დიდი ხნის მანძილზე პროფესორად მუშაობდა პეტერბურგში და გარდაიცვალა ოციოდე წლის წინათ თბილისში. მის კვალზე მიმავალი ვოცნებობდი მენახა ის ხელნაწერებიც, რომლებიც მისთვის XIX საუკუნის ბოლოს მიუწვდომელი აღმოჩნდა.

<sup>1</sup> Gr. Peradze. Die „Lehre der zwölf Apostel“ in der georgischen Überlieferung [„თორმეტი მოციქულის სწავლანი“ ქართულ გადმოცემებში]. Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche. 31. Heft 2. 1932. გვ. 111-116, 206 (რედ.).  
<sup>2</sup> H. W. Codrington. The Liturgy of Saint Peter [წმინდა პეტრეს ლიტურგია]. Kyrios. 2. fasc. 3. 1937. გვ. 260-262 (რედ.).

1934 წლის ზაფხულის არდადეგებზე გავემგზავრე გერმანიაში, სადაც აღვწერე ლიპსკისა და გეტინგენის ბიბლიოთეკებში, აგრეთვე ბერლინის სახელმწიფო ბიბლიოთეკაში დაცული ქართული ხელნაწერები. ისინი ლიპსკის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში პალესტინის წმინდა ჯვრის მონასტრიდან ტიშენდორფმა ჩამოიტანა. როდესაც მის მეშვეობას ვსწავლობდი, ხელთ ჩამივარდა კორესპონდენცია, რომელიც შეეხებოდა ცნობილი Codex Sinaiticus-ის აღმოჩენასა და გამოქვეყნებას. განსაკუთრებით დაძაინტერესა ტიშენდორფის მიმოწერამ ცნობილ რუს მეცნიერთან, არქიმანდრიტ პორფირი უსპენსკისთან. ამ ნაწილის ასლი ადგილზევე გადავიღე, დანარჩენი კი გადასაღებად გადავეცი ფოტოგრაფს და ვარშაკაში დაბრუნების შემდეგ დავბეჭდე. გამოვაქვეყნე აგრეთვე დოკუმენტები, რომლებიც ეხება როგორც თავად Codex-ის ტექსტს, ასევე მისი აღმოჩენის ისტორიას. პროფესორი კარლ შმიდტი დაინტერესდა ამ ნაშრომით, სურდა შეეკეთა მისი თარგმანი და გამოკვლევა. არ ვიცა, გამოაქვეყნა რაიმე ამ თემაზე, თუ მისი ნაშუშევარი დღესაც ელის მკვლევარის ხელს.



ალექსანდრე ცაგარელი

სიაძოვნებით დავრჩებოდი გერმანიაში მთელი არდადეგების მანძილზე, მაგრამ ძალიან მსურდა მონაწილეობა მიმეღო პოლონური ენისა და კულტურის კურსებში, რომელიც სექტემბრის თვეში ეწყობოდა უცხოელთათვის ვარშავის უნივერსიტეტში.

შემდეგი, 1935 წლის არდადეგები უფრო მოშორებით — რუმინეთში, ბულგარეთსა და საბერძნეთში გავატარე. რუმინეთსა და ბულგარეთში არსებული ქართული კულტურის ძეგლების შესახებ პროფესორმა ცაგარელმა გაცილებით მეტი იცოდა.

საბერძნეთში ვესტუმრე მხოლოდ ათონის წმინდა მთაზე მდებარე ცნობილ მონასტერს, სადაც დაახლოებით ექვს თვემდე დავრჩი. განზრახული მქონდა იქ უფრო დიდხანს გაჩერება, ხოლო იქიდან თესალონიაზე მეტეორის ცნობილ მონასტერში წასვლა, სადაც ასევე მეგულებოდა ქართული ხელნაწერები, მაგრამ ათონის მთაზე ძალარია შემეყარა. საბედნიეროდ, ძალა მოვიკრიბე და უკან გამობრუნებულმა ბულგარეთში კიდევ ათი დღე გავატარე — ბაჩკოვოს ძველი მონასტერი მოვიჩაზულე. იგი ქართველის მიერ არის აშენებული ქალაქ პლოვდივის მახლობლად. ათონის მთაზე მოგზაურობიდან ჩამოვიტანე ძალზე საინტერესო მასალები. იქ შევხვდი ექვს ქართველ ბერს და მათგან შევიტყვე ქართველ ბერთა ცხოვრების ასალი ამბები ათონის მთაზე.

ივერთა ძველ ქართულ მონასტერში, სადაც ამჟამად ბერძნები ცხოვრობენ, გადავიწერე უძველესი, 978 წლით დათარიღებული ქართული ბიბლიის ხელნაწერის ნაწილი. აქვე შევისყიდე ათონის მონასტრის X საუკუნის ქართულ ხელნაწერთა XIX საუკუნის ასლები. ათონის მონასტერშივე შევიძინე XVIII საუკუნეში დაბეჭდილი მრავალი იშვიათი წიგნი. ათონის ერთ-ერთ მონასტერში აღმოვაჩინე სამი ვილნელი წმინდანის — ანტონის, იოანესა და ევსტახის წამების აქამდე უცნობი აღწერა. იქვე გადავიღე მათი ასლები. ბულგარეთში გამობრუნებულს, ბედნიერება მქონდა სოფიის სახელმწიფო ბიბლიოთეკაში აღმომიჩინა აქამდე უცნობი ბაჩკოვოს მონასტრის ტიპიკონი. ომამდე მცირე ხნით ადრე მივიღე მისი მშვენიერი ფოტოასლი, რომელიც ბულგარეთის მეცნიერებათა აკადემიის მიერ იყო შესრულებული. როდესაც მშვიდობა დაწყარდება, განზრახული მაქვს, მის შესახებ გამოკვლევა გამოვაქვეყნო. ჩემი

<sup>1</sup> იგულისხმება ოშკის ბიბლია (რედ.).

აკლევის შედეგები დავბეჭდვთ სამეცნიერო ნაშრომში: „Die Einflüsse der georgischen Kultur auf die Kultur der Balkanvölker“.<sup>1</sup>

სიმშვიდემ, რომელიც მოვიპოვე შემიღო აკადემიურ წელიწადს, საშუალება მომცა, დამესრულებინა პარიზში წამოწყებული სამუშაოები და ჩამერთო ისინი სამეცნიერო ნაშრომში, რომელიც ეხებოდა ინგლისში არსებულ ქართულ ხელ-



ათონის ივერთა მონასტერი

ნაწერებს. ნაშრომის სათაური იყო: „Das geistige Leben in heutigen Sowjetgeorgien im Spiegel der schönen Literatur“. ასევე გამოვაქვეყნე აქამდე უცნობი მონოფიზიტური მიმართულების აპოკრიფული სახარება.

1936 წლის ზაფხულის არდადეგებზე იერუსალიმსა და სირიაში გავემგზავრე, რითაც შესაძლებლობა მომეცა სრულად შემესწავლა არა მხოლოდ წმინდანთა ისტორია მისი მსვლელობის ადგილებში, არამედ დამეთვალაიერებინა და

აღმეწერა საქართველოს „ნაშთი ძველი დიდებისა“. სამწუხაროდ, ჩემი იქ ყოფნა ძალზე დამაბუღლ დროს დაემთხვა და იერუსალიმს გარეთ მოგზაურობა სასიფათო იყო. ამიტომ იძულებული გაუხდი ღარი მეთქვა თავლაპირველი გვერდის განხორციელებაზე, რომელიც სირიის მონახულებასაც ითვალისწინებდა. ყოველ შემთხვევაში, საშუალება მომეცა აღმოეჩინა რამდენიმე ქართული წარწერა, რომლებიც ყურადღების მიღმა დარჩა XIX საუკუნის 80-იან წლებში პროფესორ ცაგარელს. ვგონებ, პირველი ქართველი ვიყავი, რომელმაც შეძლო შუა საუკუნეების შემდეგ ენახა წმ. სვიმონ მესვეტე მცირის მონასტრის ნანგრევები. სწორედ ამ მონასტერში დაირწა ქართული კულტურის აკვანი – V თუ VI საუკუნეში საქართველოში წამოვიდნენ მისიონერი ბერები, ხოლო XI-XII საუკუნეების მიჯნაზე აქ ცხოვრობდა ეკლესიის ცნობილი მამა ეფრემ მცირე.

ჩვენი მეგობრის, კაია პუნარში ობოლ სომეხთა სახლის დირექტორის, ანდრანიკ კავუკჯიანის დახმარებით შევძელი კასიუს მთაზე მდებარე წმ. ბარლაამის მონასტრის მონახულება. ამ წმინდანის ბიოგრაფია მხოლოდ ქართულ ენაზეა შემონახული. ჩემზე უდიდესი შთაბეჭდილება მოახდინა აგრეთვე დამასკოში, ანტიოქიასა და სირიის მცირე ქალაქებში მოგზაურობამ. მეჩვენებოდა თითქოს სახლში ვიყავი, ისე ჰგავდა იქაური ყოველდღიური ცხოვრება და ქუჩებში ადამიანთა საქმიანობა ყოველივე იმას, რაც საქართველოდან მახსოვდა.

ამ მოგზაურობიდანაც საინტერესო მასალები ჩამოვიტანე, მათ შორის აღსანიშნავია VII-VIII საუკუნეების რამდენიმე ქართული პალიმფსესტი. იერუსალიმის

<sup>1</sup> Gr. Peradze. Die Einflüsse der georgischen Kultur auf die Kultur der Balkanvölker [ქართული კულტურის გავლენა ბალკანეთის ხალხების კულტურებზე]. Der Orient. 18. Heft 1. 1936. გვ. 1-9 (რუს.).

ბერძნულ საპატრიარქო ბიბლიოთეკაში მუშაობისას, პატრიარქ ტიმოთეს წყალობით, ყურადღება მივაქციე ხელნაწერის მინდვრებზე გაკეთებულ წარწერებს, რომლებიც მეცნიერებაში „memento“-ს სახელითაა ცნობილი. რომელიმე ბერი ან მლოცველი ამ სახით ხელნაწერს წააწერდა მნიშვნელოვანი მოვლენის, თავისი თუ მონასტრის ცხოვრების, ასევე რაიმე ადგილობრივი შემთხვევის შესახებ. ეს წარწერები ძალზე მნიშვნელოვანია მონასტრის ისტორიის შესასწავლად. პროფესორმა ცაგარელმა თავის კატალოგში ბევრი ასეთი წარწერა შეიტანა. მათზე ძალზე ინტენსიურად მუშაობდა პროფესორი ნ. მარი (1902 წ.). პროფესორმა ბლეიკმა კი, რომელიც პალესტინაში შედარებით ბოლო ხანებში (1923 წლის 19 დეკემბრიდან 1924 წლის 3 დეკემბრამდე) იმყოფებოდა და ასევე გამოსცა ქართული ხელნაწერები, თავის შრომებში „memento“-ს წარწერები ნაკლებად გამოიყენა. საბედნიეროდ, მოკვლევი რამდენიმე ასეთ აქამდე უცნობ და გამოუქვეყნებელ წარწერას.

წმინდა მიწაზე გამოკვლევების წარმოება უსასრულოდ შეიძლება. მე განსაკუთრებით მაინტერესებდა პილიგრიმთა ჩანაწერები, რომლებიც პალესტინაში ჩასვლამდე საკმაოდ დიდი რაოდენობით დავამუშავე სხვადასხვა ენაზე. ლიპსკში, გერმანიაში მცხოვრებ პალესტინელთა კავშირის ბიბლიოთეკაში, ასევე პარიზში, ლონდონში და საერთოდ ყველგან, სადაც კი ხელი მიმიწვდებოდა, დავეძებდი ასეთ ჩანაწერებს. XVI საუკუნიდან ქართველი ბერები იძულებული ხდებოდნენ მიეტოვებინათ თავიანთი მონასტრები წმინდა მიწაზე. მათი ახალი ბინადარნი — ბერძნები, სომხები, ლათინები კი უძველეს მონასტრებში ანადგურებდნენ და აქრობდნენ ქართველთა ყოველგვარ ნაკვალევს. ერთადერთი, რისი განადგურებაც მათ ვერ შეძლეს, იყო პილიგრიმთა ჩანაწერებში ქართული მონასტრებისა და ქართველი ბერების მოხსენიება. თავდაპირველად ასეთ ჩანაწერებს ვაგროვებდი მხოლოდ ცნობისმოყვარეობის გამო. დროთა განმავლობაში ეს მასალები ისე გაიზარდა, რომ ბევრი ნაცნობი მირჩევდა მათ გამოქვეყნებას. ოღონდ თავდაპირველად მსურდა ამ მონასტრების პირადად ნახვა და ჩანაწერებში შესაძამისი ცვლილებების შეტანა.



იერუსალიმი

ამ საინტერესო სამუშაოში საკმაოდ დრო მოითხოვა. ვარშავაში დაბრუნების შემდეგ თანდათან იშვა ერთგვარი მოხსენება პალესტინაში ქართული მონასტრებისა და ქართველი ბერების შესახებ, რომელიც არაქართველ პილიგრიმთა ჩანაწერებს ეყრდნობოდა. ეს არის ცოდნის ამოუწურავი, უპირატესად ხელნაწერებში შემონახული საგანბური და ისიც ცხადია, რომ ყველაფრის შეგროვება შეუძლებელიცაა. განზრახული მქონდა ეს სამუშაო თანდათან შემეკვსო. პალესტინაში დღიურს ვწერდი. თავდაპირველად იგი გამოქვეყნდა პოლონურ ენაზე ჩვენს საეკლესიო გაზეთში „Slowo“. დღიური მოიცავს პერიოდს 7 ივლისიდან 28 სექტემბრამდე. იგი გამოიცა 17 აგვისტოს.<sup>1</sup> ვფიქრობ, დანარჩენი ნაწილი განადგურდა სტამბაში ოძის დროს. ამავე ხანებს განეკუთვნება ჩემი პატარა

<sup>1</sup> Gr. Peradze. An Account of the Georgian Monks and Monasteries in Palestine as revealed in the Writings of Non-Georgian Pilgrims [უცხოელ პილიგრიმთა ცნობები პალესტინის ქართველი ბერებისა და ქართული მონასტრების შესახებ]. Georgica. 2. fasc. 4-5. 1937. გვ. 181-246 (რედ.).

სტატია „Ein Dokument der mittelalterlichen Liturgiegeschichte Georgiens“-ში<sup>1</sup> და რამდენიმე მცირე წერილიც.

ამ მოგზაურობებმა „დაშრიტა“ ჩემი ფინანსები და ვალებიც კი დამეღო (ჩემს სიცოცხლეში მხოლოდ ერთხელ მივიღე ფული სამეცნიერო მიზნებისათვის. ეს მოხდა ბონში, როდესაც გამომიყვეს 60 თუ 90 მარკა 1930 წელს ბერლინში მოწყობილი ქართული კულტურის გამოფენაზე გასამგზავრებლად [ქვეყნებს შემდეგ თავად უნდა დაემეფინანსებინა საკუთარი მოგზაურობები). ამიტომ 1937 წლის ზაფხულის არდადეგებზე შეღარებით ახლოს გავემგზავრე – ავსტრიაში, რათა ხელახლა შემესწავლა გრაციის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში დაცული შუპარდტის ქართული კოლექცია. განსაკუთრებით მაინტერესებდა ქართული ხელნაწერები, რომლებიც შეიცავდნენ X საუკუნით დათარიღებულ ლოცვანთა ტექსტებს. შეღარებისათვის ლოცვების დაბეჭდილი ქართული ეგზემპლარიც კი შევიძინე. გარდა ამისა, განზრახული მქონდა შემესწავლა შოთა რუსთაველის ეპოქის ამსახველი ქართული ლიტერატურა, რადგან 1937 წლის შემოდგომაზე უნდა ჩატარებულიყო XII საუკუნის ამ უდიდესი პოეტის იუბილე. ვარშავაში საიუბილეო სხდომაზე მე უნდა წარმომეთქვა სიტყვა მისი ფილოსოფიურ-რელიგიური შეხედულებების შესახებ... მაგრამ იმედგაცრუება მელოდა. ლოცვანის ხელნაწერი მხოლოდ უძნინიმენლოდ და არაარსებითად განსხვავდებოდა ქართული „textus receptus“-გან, ხოლო ამ ბრწყინვალე ქართველ პოეტზე მასში ძალზე მცირე რაზ იყო ნათქვამი. ამიტომაც ვისარგებლე მშვენიერი ამინდებით და არდადეგები დასასვენებლად, კენის გარეუბნებში სასეირნოდ გამოვიყენე.



რომი. წმ. პეტრეს ტაძარი.

ვარშავაში დაბრუნებისთანავე დავწერე ნაშრომი ავსტრიაში დაცული ქართული ხელნაწერების შესახებ, რომელიც იმავე წელს დაიბეჭდა ვენაში, ჟურნალ „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes“-ში.<sup>2</sup> ამის შემდეგ მზადება დავიწყე რუსთაველის იუბილესათვის, უნდა ვაღიარო, რომ, როგორც ქართული საეკლესიო ლიტერატურის თაყვანისმცემელი, კვლავაც მცირე დროს ვუთმობდი მის უკვდავ შემოქმედებას, მაგრამ საფუძვლიანი შესწავლის შემდეგ „ვეფხისტყაოსანი“ ჩემთვის უაღრესად ძვირფასი გახდა და ალბათ არ შეეცდები თუ ვიტყვი, რომ შოთა რუსთაველი

საქართველოში რელიგიური აზროვნების მამამთავარიცაა.

ვარშავაში მცხოვრებ ქართველ ემიგრანტთა ენერგიული დახმარებით იუბილე ძალიან მაღალ დონეზე ჩატარდა. ჩემი მოხსენება დაიბეჭდა წიგნში, რომელიც გამოსცა ვარშავის ქართველთა კომიტეტმა.<sup>3</sup> გარდა ამისა გამოვაქვეყნე რამდენიმე რეცენზია და პატარ-პატარა წერილები.

<sup>1</sup> Gr. Peradze. Ein Dokument der mittelalterlichen Liturgiegeschichte Georgiens [ერთი დოკუმენტი საქართველოს შუა საუკუნეების ლიტერატურის ისტორიიდან]. Kyrios. I. fasc. 1. 1936. გვ. 74-79 (რედ.).

<sup>2</sup> Gr. Peradze. Über die georgischen Handschriften in Österreich [ავსტრიაში არსებული ქართული ხელნაწერების შესახებ]. Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. 47. Heft 3-4. 1940. გვ. 219-232 (რედ.).

<sup>3</sup> Gr. Peradze. Religia Szoty Rustaweli'ego [შოთა რუსთაველის რელიგია]. წიგნში: G. Nakasidze Szota Rustaweli. Warszawa. 1937. გვ. 13-15 (რედ.).

1937/38 აკადემიური წელი მიეძღვნა დიონისე არეოპაგელს. ჩვენს მიტროპოლიტსაც დიონისე ჰქვია და ამ წელს აღინიშნებოდა მისი მღვდლად კურთხევის 40 წლისთავიც. ამიტომ დიდი სურვილი მქონდა მისთვის მიმეძღვნა გამოკვლევა დიონისე არეოპაგელის შექვიდრების შესახებ. ოქსფორდში ყოფნის დროს გადაწერილ დოკუმენტებს შორის იყო ასევე მოციქულების — პეტრესა და პავლეს მოწამებრივი საკვდილის აქამდე გამოუქვეყნებელი აპოკრიფები, რომელშიც დიონისე არეოპაგელი გამოყვანილია როგორც ეფესოს ეპისკოპოსის — ტიმოთეს ისტორიის მოწმე. მას ქრისტიანულ ლიტერატურაში ფართოდ გავრცელებული წერილების ფორმა აქვს. დიდი ხანია მინდოდა ამ საინტერესო ტექსტის გამოქვეყნება, რის თაობაზე მიმოწერაც მქონდა პროფესორ ლიცმანთან. ვყოყმანობდი, რადგან ტექსტის ბერძნული ხელნაწერი შემონახული უნდა ყოფილიყო ფლორენციაში და მისი ადგილზე შემოწმების გარეშე ვერ გადამეწვითა ჩემი ხელნაწერის გამოქვეყნება.



წმ. პავლე და წმ. პეტრე ხაზულის ხატის ფრაგმენტი. X ს.

ამიტომ ქრისტეშობის დღესასწაულის არდადეგებზე, 1937/38 წლებში, პარიზის ნაცვლად იტალიაში გავუძვზავრეეს იყო ჩემი პირველი მოგზაურობა იტალიაში. ვნანობდი, რომ ადრე ვერ მოვახერხე ხელოვნებისა და პოეზიის ამ უმშენიერესი ქვეყნის გაცნობა. ამდენ ძეგლს, შენარჩუნებულ ტრადიციებსა და ხელოვნების დახვეწილ გავებას ძნელად თუ შეხვდება ადამიანი სადმე სხვაგან. არდადეგების მკირე დრო ძირითადად ფლორენციის ბიბლიოთეკაში ხელნაწერის ბერძნული ვარიანტის ძიებაში გავატარეთუბცა იმდენი დრო მაინც მრჩებოდა, რომ მომენახულებინა სიენა, რომი, ნეაპოლი და პომპეი. ის, რასაც ადამიანი მათი ხილვისას შეიგრძნობს, მთელი სიცოცხლის მანძილზე მზის სხივებით თან დაჰყვება. თუ შემთხვევა მომეცემოდა, ვეძებდი ქართულ ხელნაწერებსაც და სახლში ჩამოვიტანე უაღრესად საინტერესო, თუბცა მცირე რაოდენობის, მასალები. ვარშავაში დაბრუნების შემდეგ გამოვაქვეყნე სამეცნიერო ნაშრომი — „Apokryficzny list Dionizego Arcopagity do biskupa Tymoteusza z Efezu“<sup>1</sup>. 1937/38 აკადემიური წლის ბოლოს შემომთავაზეს თანაშრომლობა პოლონურ სერიულ გამოცემაში — „ეკლესიის მამათა წერილები“. დაუთანხმდი და დასაწყისისათვის გადავწვითე გამოსაქვეყნებლად მომეზადებინა მოწამეთა ცხოვრებები. ამრიგად, 1938 წლის არდადეგები მოწამეთა ცხოვრების შესწავლას მივუძღვენი. რომის ცნობილი კოლაზეუმის დათვალიერების გარდა, ჩრდილოეთ იტალიასა და სამხრეთ საფრანგეთში წმინდა მოწამეთა სისხლით ნაკურთხი ადგილების მონახულებასაც ვაპირებდი. ამ მოგზაურობების დროს ჩავაღწიე მონტენებლომდეც, სადაც XIX საუკუნეში ქართველ უნიტ ბერებს მცირე სემინარია ჰქონდათ გახსნილი. აქაური კათოლიკური არქივიდან გადმოვიწერე ბევრი საინტერესო დოკუმენტი სემინარიის მუშაობის შესახებ, რისი საშუალებაც მომცა მონტენებლოს ეპისკოპოსმა.

1938 წლის სექტემბერში მონაწილეობა მივიღე ბრიუსელში გამართულ ორიენტალისტთა საერთაშორისო კონფერენციის მუშაობაში. თვის ბოლოს ვარშავაში

<sup>1</sup> Gr. Peradze. Apokryficzny list Dionizego Arcopagity do biskupa Tymoteusza z Efezu [დიონისე არეოპაგელის აპოკრიფული წერილი ეფესოელ ეპისკოპოს ტიმოთესადმი]. Elpis. 11. tasc. 1-2. 1937. გვ. 111-142 (რედ.).



დაბრუნებულმა მოვამზადე სამეცნიერო ნაშრომი ამ კონფერენციის ქრისტიანულ-ორიენტალისტურ სექციაზე წაკითხული მოხსენებების საფუძველზე და დასაბუქლად გადავეცი ჩვენი უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის ჟურნალ „Elpis“-ს. იქვე მოვათავსე რამდენიმე რეცენზიაც.

დაიწყო ომი. მთელი აკადემიური წლის განმავლობაში ვმუშაობდი ნაშრომზე წამებულთა ცხოვრების შესახებ. ხელნაწერი გამოსაცემად უნდა წარმედგინა 1939 წლის ქრისტეშობის დღესასწაულისათვის. დასაბუქლად მოვამზადე აგრეთვე მოხსენება პატროლოგიის სფეროდან. მაისის ბოლოს მიმიწვიეს ბიზანტოლოგთა საერთაშორისო კონგრესზე, რომელიც უნდა გამართულიყო 1939 წლის 9 ოქტომბერს ალჟირში. მოწვევაზე დაუთანხმდი და მის თავმჯდომარეს, პროფესორ გაბრიელ მილეტს გასაცნობად შევთავაზე ფრანგულ ენაზე მომზადებული რეფერატი ბაჩკოვოს მონასტრის შინაგანაწესის შესახებ. მოხსენების შემოკლებული ვარიანტი მისთვის ადრევე მქონდა გადაგზავნილი. თუმა დაამტკიცეს.

განსაკუთრებით დამაინტერესა კართაგენის ნანგრევებმა და თავად ტუნისმა (კონფერენციის მონაწილეთათვის ამ ქვეყანაში ექსკურსიაც იყო დაგეგმილი). აქ ხომ უამრავმა ქრისტიანმა დაღვარა თავისი წმინდა სახელი ქრისტიანობის დასაცავად. მათ შორის განსაკუთრებით გამოირჩევიან წმინდანები — პერპეტუა და ფელიციტა. ყოველი თეოლოგი ოცნებობს იმ ქვეყნის მონახულებაზე, სადაც მოღვაწეობდნენ ეკლესიის უდიდესი მამები — კიპრიანე, ტერტილიანე, ავგუსტინე, ქვეყნისა, რომელიც წმინდა მიწისა და რომის შემდგომ გახდა ეკლესიის ისტორიაში ყველაზე მნიშვნელოვანი, მსოფლიო ღირებულებების მქონე მოვლენების ასპარეზი. ივლისის შუა რიცხვებში, როდესაც საგარეო საქმეთა სამინისტროს მივმართე პასპორტის ასაღებად, განმიცხადეს, რომ წასვლა შემეძლო, მაგრამ უკან გამობრუნებისას შესაძლოა პრობლემები გამჩენოდა. უარი ვთქვი მოგზაურობაზე, რადგან ვარშავაში მაქვს საკმაოდ დიდი ბიბლიოთეკა, დაახლოებით ორი ათასი ტომი, მათ შორის იშვიათი ქართული პატრისტიკული წიგნები. ვფიქრობდი, რომ არ შემეძლო ბედის ანაბარა მიმეტოვებინა ევროპაში მთელი ჩემი ცხოვრების ნამოღვაწარი, მთელი ეს სიძლიდრე, ამიტომ ვარშავაში დავრჩი, იქ ვიყავი მისი ალების დროსაც, მიუხედავად იმისა, რომ უცხოელებს ქალაქის დატოვების ნება დართეს. ღმერთს მადლობას ვწირავ, რადგან როგორც ჩემი ბიბლიოთეკა, ასევე მოკრძალებული ბინა ხელუხლებლად გადარჩა. ღვთის წყალობის იმედითა და რწმენით სავსე, კვლავაც სასოებით შევყურებ მომავალს.

16 ოქტომბერი, 1940 წ.

Im Dienste der georgischen Kultur (1926-1940)

[ქართული კულტურის სამსახურში (1926-1940)].

Aus der Welt des Ostens, Königsberg. 1940. გვ. 30-50.

W służbie kultury gruzińskiej [ქართული კულტურის სამსახურში].

ჟურნ. „Przegląd Prawosławny“. Białystok. 1996. № 9. გვ. 8-12; № 10. გვ. 14-17.

აღნიშნული სტატია გრიგოლ ფერაძემ დაწერა 1940 წელს ვარშავაში, აღმოსავლეთის კვლევის ცენტრის დაკვეთით, გერმანულ ენაზე. მოგვიანებით ანა პუიბიშევსკამ თარგმნა და გამოაქვეყნა პოლონურად. სამწუხაროდ, გერმანული ვარიანტი ჩვენთვის არ იყო ხელმისაწვდომი, ამიტომ სტატია თარგმნილია პოლონურიდან (რედ.).

# როგორ უნდა აღვნიშნოთ ემიგრაციაში შოთა რუსთაველის იუბილე?

მ. მ. მ. მ. მ.

მ. მ. მ. მ. მ.

ბრიგოლ ფერაძე

(პოლონურიდან თარგმნა ეთერ კვირიკაშვილმა)

1935 წელს 750 წელი შესრულდა საქართველოს დიდი მეფის — თამარის (1185-1214)<sup>1</sup> ტახტზე ასვლიდან. ასევე 750 წელი გავიდა მას შემდეგ, რაც დიდმა ქართველმა პოეტმა — შოთა რუსთაველმა დედოფალს მიუძღვნა თავისი უდიდესი ქმნილება „ვეფხისტყაოსანი“.

მე არ შევეხები პოემის შინაარსსა და მისი საყოველთაო პოპულარობის საკითხს, რადგანაც ეს უკვე გააკეთა „Wseho'd“-ის ფურცლებზე ქართული ლიტერატურის ერთ-ერთმა საუკეთესო მცოდნემ — დოქტ. გიორგი ნაკაშიძემ („Wseho'd“, № 1, მაისი, 1934). მინდა მხოლოდ აზრი გამოვთქვა იმის თაობაზე, თუ როგორ უნდა აღინიშნოს დიდი პოეტის იუბილე ქართველ ემიგრანტთა მიერ.



გიორგი  
ნაკაშიძე

საქართველოდან მოსული ინფორმაცია ცხადყოფს, რომ იქ ეშხადებიან პოეტის იუბილეს აღსანიშნავად. უკვე არსებობს პროექტი ძეგლისა, რომელიც თბილისში უნდა დაიდგას. ჩვენ, ემიგრანტმა ქართველებმა, მიუხედავად იმისა, რომ გაფანტულნი ვართ, დიდი პოეტის იუბილეს აღნიშვნა რამენაირად უნდა მოვახერხოთ. ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ მძიმე წუთებში შოთა რუსთაველი გვმატებდა სულიერ მხნეობას, გამძლეობის უნარს, უკეთესი მომავლის იმედს. ყოველდღიურად ვიმეორებთ მის აფორიზმებს — „ჭირსა შიგან გამაგრება ასრე უნდა ვით ქვითვირსა“, „წყალნი წაკლენ და წამოვლენ, ქვიშანი დარჩებიანო“<sup>2</sup> და ა. შ. მეორე მხრივ, შოთა რუსთაველის იუბილეს აღნიშვნის აუცილებლობას ქართული ემიგრაციის წინაშე მდგარი ამოცანებიც განაპირობებს. ისინი ძირითადად შეეხება ქართული კულტურის შესწავლასა და მის განმტკიცებას დასავლეთში.



შოთა რუსთაველი ძიარბმევს  
თამარ მეფეს „ვეფხისტყაოსანს“.  
მიხაი ზინის ნახატი.

<sup>1</sup> თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში მიღებულია ქრისტელოგიით თამარი 1184-1213 წლებში მეფობდა (რედ.).

<sup>2</sup> აქ გრიგოლ ფერაძე ცდება, „წყალნი წაკლენ და წამოვლენ“ ხალხური ანდაზაა (რედ.).

ჩვენს ემიგრანტებს შორის ბევრი არიან „ვეფხისტყაოსნის“ კარგად მცოდნენი. დოქტ. გ. ნაკაშიძის ზემოთ მოხსენიებულ სტატიაში მის მიერ ჩამოთვლილ პიროვნებებს უნდა დაუმატოთ ანდრო გუგუშვილისა და ვიქტორ ნოზაძის სახელები. აღნიშნულ საკითხზე დაიბეჭდა რამდენიმე ნაშრომი.



იოანე პეტრიწი.

მოქანდაკე — ჯუნა მიქატაძე.

ვეფხისტყაოსნის ემიგრაციაში ჩვენს ემიგრანტებს მუშართული უნდა იყოს ქართველ მეცნიერთა მემკვიდრეობაში შესრულებული სამუშაოს სრულყოფისაკენ. აქ უნდა გავაკეთოთ და დავწეროთ ის, რაც საქართველოში შეუძლებელია.

შოთა რუსთაველი ღვთისმშობელში ადამიანი იყო, სიცოცხლის ბოლოს კი ბერად აღიკვეცა. მისი პოემა სავსეა წმინდა წერილისა და ლიტურგიკული ლიტურატიურის ნიშნებით. აღნიშნული საკითხებით პროექტი დიდად იყო დაინტერესებული. რა ვიცით ამის შესახებ? არცერთი ნამუშევარი არ გავაჩნია პოეტისა, რომელიც ამ საკითხებისადმი იქნებოდა მიძღვნილი, არადა, რამდენად მნიშვნელოვანია ეს. შოთა რუსთაველი ცხოვრობდა საქართველოში ქრისტიანული ფილოსოფიის — ნეოპლატონიზმის აყვავების პერიოდში. ცხადია, იგი იცნობდა ქართველი ფილოსოფოსის — იოანე პეტრიწის ნაშრომებს, რომლებიც თარგმნილი იყო

სომხურ ენაზეც. მას უნდა სცოდნოდა დიონისე არეოპაგელის ფილოსოფია. პოემა სწორედ ამ ნაშრომების გავლენით იქმნებოდა და ეს გავლენა მეცნიურებამ უნდა გამოამჟღავნოს. ეს არის ჩვენი უმთავრესი ამოცანა.

როგორც ვიცით, შოთა რუსთაველი თავისი ცხოვრების მიწურულს ბერად აღიკვეცა იერუსალიმთან მდებარე ჯვრის ქართულ მონასტერში. აქვე იპოვეს პოეტის ფრესკა. ჯვრის მონასტერი იყო ქართული კულტურის ერთ-ერთი მთავარი ცენტრი და დიდი ხნის განმავლობაში ქართველებს ეკუთვნოდა, მხოლოდ XIX საუკუნის შუა ხანებში აღმოჩნდა ბერძენთა ხელში. მონასტრის კედლებზე შემონახულია ქართული წარწერები. აქ არსებული ხელნაწერები გადაეცა იერუსალიმში მყოფ ბერძენ პატრიარქს. პროფესორმა ცაგარელმა აღწერა 1888 წელს პალესტინაში თავისი მოგზაურობა და გამოსცა იგი, ჯვრის მონასტრის ფრესკებითა და ფოტოსურათებით ილუსტრირებული, მაგრამ ამ თემაზე სხვა ნაშრომი ჯერ არ ჩანს.

ქართულმა ემიგრაციამ უნდა მოჰკიდოს ხელი ამ საქმეს. აუცილებელია ექსპედიცია მოვაწყოთ ჯვრის მონასტერში, ფოტოსურათზე აღებეჭდოთ ყველა ქართული ძეგლი და თუკი, მატერიალურ შესაძლებლობათა სიმწირის გამო ვერ გამოვცემთ, მაშინ ისინი ევროპის ერთ-ერთ უდიდეს ბიბლიოთეკას უნდა გადავცეთ.

ამ გზით მოვახერხებთ პატივი მივაგოთ ჩვენს უდიდეს პოეტს.

W jaki sposób uczcić na emigracji jubileusz Szoty Rustawelego?

[როგორ უნდა აღვნიშნოთ ემიგრაციაში შოთა რუსთაველის იუბილე?]

ჟურნ. „Wschód-Orient“, № 7. Warszawa. 1936. გვ. 86-87.

# შოთა რუსთაველის რელიგია

ბრძენი ჟურნალისტი  
გიორგი მთელიანი

(პოლიონურიდან თარგმნა ეთერ კვირიკაშვილმა)



გიორგი მთელიანი

შოთა რუსთაველი თავის პოემა – „ვეფხისტყაოსანში“ დიდ ინტერესს იჩენს რელიგიური საკითხებისადმი. პოემის გმირები, ფიზიკურად და სულიერად ლამაზი ადამიანები, ისწრაფვიან სრულყოფილებისაკენ, სულიერი განვითარების უმაღლესი საფეხურისაკენ. პოემას ლაიტმოტივად გასდევს იესოს მიერ სახარებაში მოცემული იდეალი – „იყვენით თქვენ სრულ, ვითარცა მამად თქვენი ზეცაშია. სრულ არს“ (მათე 5. 48). მიუხედავად ამისა, „ვეფხისტყაოსანი“ არ არის ქრისტიანული ქმნილება, ამ სიტყვის სრული გაგებით. ქრისტიანობა, გარდა სასარებისა, მოიცავს დოგმებს, ეკლესიას, სამღვდლოებას. რუსთაველთან არ გვხვდება ასეთი ქრისტიანობა. იგი არღვევს ადამიანის მიერ ისტორიული ქრისტიანობის ამ სამ ძირითად ნაწილს: მორის გავლენულ საზღვარს და ავითარებს საკუთარ ფილოსოფიურ-თეოლოგიურ მსოფლმხედველობას. პოეტი შეიძლება ჩაითვალოს ქრისტიანობის უდიდეს რეფორმატორად, ახალი რელიგიის ფუძემდებლადაც კი, სილამაზისა და სრულყოფილებისაკენ სწრაფვის რელიგიისა, რელიგიისა, რომელიც ტყუილს უდიდეს ცოდვად მიიჩნევს, ქადაგებს



შოთა რუსთაველი.  
მიხაილ დერევენის ხატვა

სიყვარულსა და კეთილგანწყობას ღარიბებისა და ქვრივ-ობლების მიძარს და სულის უდიდეს არისტოკრატიულობას განუყოფელს ხდის ყოფისა და ურთიერთობების დემოკრატიულობისაკენ. რასაკვირველია, შოთა რუსთაველი ქრისტიანობის დიდ გავლენას განიცდის, მან მშვენივრად იცის ძველი და ახალი აღთქმის წმინდა წერილები და მათ ციტირებასაც ხშირად მიმართავს. ასევე კარგად იცნობს ქრისტიან ფილოსოფოსებს – მისტიკოსებს, წარმართ ფილოსოფოსებს – ნეოპლატონისტებს, იცის სუფიზმი და მაჰმადიანობა, ზორთასტრიზმი და ძველი ქართული წარმართული რელიგია. გენიოსი პოეტი საკუთარ პრიზმაში ატარებს ზოგადსაკაცობრიო კულტურის როგორც მინიმუმ ხუთ ძირითად ფუნდამენტს: ქრისტიანობას, მაჰმადიანობას, წარმართულ ფილოსოფიას, ქართულ წარმართობასა და ზორთასტრიზმს.

ამ რელიგიათა ანუ მსოფლმხედველობათა გავლენას და მათგან მიღებულ იმპულსებს აჩუქავს შემოქმედის გენიალური ნიჭის საშუალებით.

საჭირო იქნებოდა ეს ქმნილება ძირფესვიანად გამოგვეკვლია, რათა პასუხი გაგვეცა კითხვაზე — რა არის პოემაში საკუთარი და რა ჩასესხები ან გადმოტანილი საიდანმე, მაგრამ თუკი ასე მივუდგებით საკითხს, მაშინ ასეთივე კითხვა შეიძლება გაჩნდეს ნეტარი ღვთივცურთხეული ავგუსტინეს ნაშრომთა, ან ქრისტეს ქადაგებათა მიმართაც კი.

ადამიანის მარადიული სულისათვის არ არსებობს დადგენილი საზღვრები და წინააღმდეგობები. იგი არსებობს ღვთისა და მისი მარადიული სიმართლის ძიებით და ამ სიმართლის ყოველდღიურ ცხოვრებაში გადატანით. ახალი შესაძლოა იყოს ფორმულირება, ლამაზი და ფერადოვანი ენა, სურათები და გმირები, მაგრამ ყოველივე ამაში არეკლილია ის მარადიული, ძველი და ახალი სიმართლე.

მაგალითად მოვიყვანდი შოთა რუსთაველის მხოლოდ ერთ აფორიზმს: „რასაცა გასცემ, შენია, რაც არა — დაკარგულია“! ამ სტროფის პირველწყაროდ ყველა

ჩათვლის უფლის სიტყვებს: „რამეთუ რომელსა უნდეს სულისა თვისისა განრინებაჲ, წარიწყმიდოს იგი; და რომელმან წარიწყმიდოს, მან აცხოვნოს იგი“ (ლუკა 17. 33). გოეთე „ფაუსტში“ იმავე აზრს ავითარებს რჩეული პიროვნების, დიდი პოეტის მიმართ:

Bin der Poet, der sich vollendet,  
wenn er sein eingenst Gut verschwendet.<sup>2</sup>

კლიმენტი ალექსანდრიელის თავის ქმნილებაში ამბობს: „ის კი არ არის მდიდარი, ვინც რაიმეს ფლობს, არამედ ის, ვინც გასცემს. ქონების მიხედვით კი არ არის ადამიანი ბედნიერი, არამედ გაცემის მიხედვით“.<sup>3</sup> ერთ-ერთი ცნობილი ფილოსოფოსი აღნიშნავს: „ჩვენში საუკეთესოა არა



ნეტარი ავგუსტინე

სამართლიანობა, წინდახედულება, ის, რაც გონებას ექვემდებარება, არამედ ის, რაშიც საკუთარ თავს მთლიანად ვხარჯავთ“.<sup>4</sup> აქსელ მუნტეს „წმინდა მიქაელის წიგნში“ იმავე სენტენციის სხვა პერიფრაზს შევხვდი:

Ce n'est rien donner aux hommes  
que de ne pas se donner soi même. \*

ან იმავე წიგნში სხვა ადგილას: „რასაც შენთვის ინახავ — ჰკარგავ, რასაც სხვას აძლევ — ის არის სამუდამოდ შენი“.<sup>5</sup>

განა ეს უკანასკნელი ფორმულირება არ შეიძლებოდა ყოფილიყო უშუალოდ ამოღებული შოთა რუსთაველის ნაშრომიდან? მე მაინც მგონია, რომ ქრისტეს

<sup>1</sup> სტროფი 50, ციტირებულია ჩუბინაშვილის გამოცემიდან, სპბ, 1860.

<sup>2</sup> Faust, Zweiter Teil (გამოცემა 13-17 Seeman, Berlin-Leipzig), გვ. 46.

მე ვარ პოეტი, მხოლოდ მაშინ ხარ სრულქმნილი პოეტი, თუკი ყველაფერს, საკუთარს, მინახავს, გასცემ — გერმ. (რედ.).

<sup>3</sup> Berdenhewer, Geschichte der altkirchlichen Literatur. II (Freiburg und Br. Herder 1914), გვ. 92.

<sup>4</sup> Beim Titius, Beiträge zur Religionsphilosophie (Göttingen, Vandenhoeck 1937), გვ. 33.

\* სხვა ადამიანს რე ვაუკუთებ იმას, რასაც საკუთარს არ ვაუკუთებ — ფრანგ. (რედ.).

<sup>5</sup> გერმანული გამოცემა (ლადიფცივი, Paul List, 1931), იხ. ეპიგრაფი წიგნისთვის, გვ. 427.

მარადიული სიტყვა საუკეთესოდ გამოიხატა ქართველ პოეტთან. ფაქტია, რომ ამ ჭეშმარიტებით რუსთაველი არ მიმართავს ელიტას, არც პოეტს, როგორც ამას ვოეუ აკეთებს, არც ფილოსოფოსს, როგორც ამას ცნობილი ფილოსოფოსი სჩადის, არც ძდიდარს, როგორც კლიმენტი ალექსანდრიელი და საბოლოოდ — არც აქსელ მუნტე-საყით ბედისაგან განებივრებულს, არამედ იგი ქრისტეს მსგავსად მიმართავს ჩვეულებრივ, უბრალო, გაუნათლებელ ხალხს.



იოან ვოლგჟან ვოეო

შოთა რუსთაველი ამ სიმართლეს და ანდერძს გადმოსცემს ისე, როგორც ქრისტემ გააკეთა — მზის, ყვავილებისა და არაჩვეულებრივი ფერების მეშვეობით, ჩვეულებრივი და უბრალო ენით, რომელიც არ საჭიროებს არც განათლებას, არც რაიმე დამატებით ცოდნას მათ გასაგებად. ეს ქმნილება იპყრობს და ადამაღლებს ყველას, ვისაც იგი წაუკითხავს. დიდი სურვილი უჩნდება მის წამკითხველს კვლავ გამეორებისა და იმდენჯერ კითხულობს, სანამ არ დაიხსომებს.

ავტორს აინტერესებს არა მარტო ამქვეყნიური ცხოვრება, ადამიანის კავშირი ღმერთთან, არამედ იმქვეყნიური ყოფაც. იგი არაჩვეულებრივად მნიშვნელოვან და საინტერესო პასუხებს იძლევა სულის შესახებ არსებულ კითხვებზე. ისეთი გრძნობა მეუფლება, რომ თავის ღამაზე და ყველასათვის გასაგები შინაარსის მქონე პოემაში, შოთა რუსთაველს უნდოდა ახალი რელიგიის — ქართული რელიგიის კონცეფციის შემოთავაზება. ამ მიზნით იგი მიმართავს და იშველიებს ქართულ წარმართობას, გამოხატულს ხალხურ წეს-ჩვეულებებში, მითოლოგიასა და ხალხურ ტრადიციებში. ყველაფერს კრებს თავისი ქვეყნის ხანგრძლივი ისტორიისაგან, ძიული თავისი ცხოვრებისაგან, საკუთარი მისწრაფებებისა და ბუნებრივი დღეებისაგან. პოეტი უაღრესად დიდ პატივს სცემს ქრისტიანობას და თავისი რელიგიისათვის მისგან იღებს ყოველივე საუკეთესოს.

მოგვცა კი მან რაიმე ახალი? ძნელია ამაზე საუბარი. ამ კითხვაზე რომ პასუხი გაგვეცა, საჭირო იქნებოდა ნაწარმოებისა და ასევე მრავალი სხვა საკითხის საუკეთესო ცოდნა. ემიგრაციაში ამ საკითხების შესასწავლად საჭირო მასალის მოძიება ძნელია. ჩემი აზრით, ნაწარმოებში ახალი ელემენტებია: აქტიურობა, ადამიანის ბრძოლა ღვთის დახმარებით უკეთესი ყოფისა და ბნელ ძალებზე გამარჯვებისათვის. ადამიანს ცხოვრებაში არ ხვდება დაუძლეველი წინააღმდეგობები, ბოროტება მხოლოდ დროებითი მოვლენაა. პოემაში პასიურ-აპოკალიფსური განწყობილება არ იგრძნობა, პირიქით, სინათლე მხოლოდ ადამიანის ბრძოლის შედეგად დამკვიდრდება. როგორც მიიჩნევენ, სიცოცხლის ბოლოს შოთა რუსთაველი ბერად აღიკვეცა. ჩემი აზრით, მას შეგვიძლია ბერი ვუწოდოთ ჯერ კიდევ პოემის შექმნამდე. ასეთი პოემის შემქმნელი ადამიანი მზად იქნებოდა ტანჯვით დაეცვა საკუთარი შეხედულებები და არ გამოკეტილიყო მონასტრის კედლებში.

სამწუხაროდ, ეს ნაწარმოები არ არის სათუნადოდ გაგებული. XII საუკუნეში, პოემის შექმნის პერიოდში, სამღვდელთა საქართველოში ძალიან დიდი გავლენა ჰქონდა. სწორედ მათგან იღვწებოდა ეს ნაშრომი, ქართველი დიდებულები კი

აღფრთოვანებულნი იყვნენ მხოლოდ სხარტი ავორიზმებით, სენტენციებით, ლამაზი ადამიანების სიყვარულით, — de l'esprit de la jeunesse de visage et jeunesse du coeur\*, იმ სიყვარულით, რომელიც „ვეფხისტყაოსნის“ თითოეული სტრიქონიდან ანათებს. მაგრამ მისი სიღრმისეული გაგება სამწუხაროდ მათ ბოლომდე ვერ შეძლეს.

ეს პოემა ესმოდა მხოლოდ უბრალო ხალხს, უბრალო ქართველ გლეხს, რომელიც მთლიანად ითვისებდა ქმნილებიდან მოწოდებულ შეგონებებს. „ვეფხისტყაოსანი“ მისთვის იყო სახარება, რომელიც თითქმის ზეპირად იცოდა და რომლის ციტატებსაც ყოველდღიურ ცხოვრებაში იყენებდა.

ახლა მაგონდება ერთ-ერთი გლეხის შეკითხვა, რომელიც მოვისმინე 1919 წელს სოფელში მასწავლებლად ყოფნის დროს: „რომელი ქმნილებაა უფრო საინტერესო — სახარება თუ «ვეფხისტყაოსანი»?“ სახარება — ვუპასუხე. მან უნდობლად შემომხედა. სხვა პასუხს მოელოდა.

Religia Szoty Rustaweli'ego [შოთა რუსთაველის რელიგია].

წიგნში: G. Nakasidze. Szota Rustaweli. Warszawa. 1937. გვ. 13-15.

\* სახისა და გულის ახალგაზრდული სულისკვეთება — ფრანგ. (რედ.).

# 306 არის ჩვენთვის შოთა რუსთაველი?

ეროვნული  
ბიულეტენი  
ბრიტოლ შერადჰ

(პოლონურიდან თარგმნა ეთერ კვირიკაშვილმა)



შოთა რუსთაველი.  
სურათი ქობულაძის ნახატი.

ეს ქადაგება, რომელიც წარმოითქვა ქართული საღვთისმეტყველო ღვთისმსახურების დროს 1937 წლის II დეკემბერს კარშაკის სამიტროპოლიტო ეკლესიაში, უძღვნება რუსთაველის შექმნილების 750 წლისთავს.

დღეს აქ შევიკრიბეთ, რათა პატივი მივაგოთ უდიდეს ქართველ პოეტს — შოთა რუსთაველს, რომელმაც 750 წლის წინ შექმნა დიდებული და განუმეორებელი პოემა „ვეფხისტყაოსანი“. პოემა დაწერილია ლამაზი ენით და გაჯერებულია მაღალი კულტურით, რელიგიურ-ფილოსოფიური ფასიულობებით. მას შემდეგ მთელი საქართველო ამ ქმნილებაზე იზრდება — ესაა ჩვენი მეორე სახარება. თუკი ქართველი ხალხის ხასიათში არის კეთილშობილური და ამაღლებული თვისებები, ამისთვის პოემას უნდა ვემაღლიერებოდეთ, იმ პოემას, რომლის ავტორიზმებიც

ზეპირად იცის ჩვეულებრივმა, გაუნათლებელმა გლეხმაც ჩვენი ქვეყნის ყველაზე ძნელად მისაღვომ კუთხეშიც კი. გძირობა, პატრიოტიზმი, ერთგულება, თავდადება, სიძარტლის სიყვარული და ცბიერა, პირფერი, მოღალატე ხალხის სიძულვილი, ღვთისა და მოყვასის სიყვარული — აი, ყოველივე ის, რაც ამ უკვდავი პოემის თითოეული სტრიქონიდან იკითხება. ეს ნაწარმოები საქართველოს აყვავების პერიოდში შემოქმედებდა ჩვენზე, რათა საკუთარი თავი არ დაგვეკარგა, ხოლო ძნელბედობის ჟამს სიმშვიდესა და უკეთესი მომავლის იმედს გვინერგავდა.

ნაწარმოები შეიქმნა საქართველოს აყვავების, მისი ისტორიული ცხოვრების ოქროს ხანაში. მასში აისახა ქვეყნის უდიდესი კულტურა, ერის სიმდიდრე და სიძლიერე. ასეთ ქმნილებას, სავსეს აზრით, სიცოცხლით, ახალგაზრდობის სიყვარულით, გძირობით, მხოლოდ უდიდესი აღმავლობის ხანა წარმოშობს. ტყვეობისა და დარდის პერიოდში კი ყოველთვის იქმნება პესიმისტური, შემგუებლური ან შურისგებით სავსე ნაწარმოებები და არა ისეთი ქმნილებები, რომლებიც გამოხატავენ დიდ გრძნობებსა და იმ მისიას, ვრს რომ გამოარჩევს სხვა ერებს შორის. შემდეგ ეს მოტივები თეორიებში იფანტება და ძალიან ხშირად ისინი რომელიმე მწერლის ხანაფიქრში პოულობს გამოხატულებას. მათ შეუძლიათ კონკრეტულ წუთებში შვების მოცემა, მძიმე წუთებში ერის ხსნა მორალური დაცემისაგან, ერის მისიის შესახებ იდეის გადარჩენა განადგურებისაგან, მაგრამ ეს იდეები არ არიან მუდმივნი — დადგება თუ არა ნათელი, მზიანი წუთები, ისინი კარგავენ ფერადოვნებას და



მხოლოდ ისტორიულ მნიშვნელობას იძენენ თაობათა ცხოვრებაში. სულ სხვაგვარად გამოიყურება დიდი აყვავებისა და ძლიერების პერიოდში შექმნილი ნაწარმოებები, იმ პერიოდში, როდესაც ერი ასრულებს თავის მისიას ღვთისა და ხალხის წინაშე არა მარტო ქალღმრთელზე, არამედ ნამდვილად, რეალურად, როდესაც კეთილდღეობა, ცივილიზაცია და კულტურა უმაღლეს მწვერვალს აღწევს. ასეთ პერიოდში შობილი უდიდესი ქმნილება ყოველთვის გამოკვეთს კეთილშობილი, ამაღლებული სულის მქონე ადამიანის ტიპს, რომელიც ისწრაფვის მხოლოდ უმაღლესი მორალური სრულყოფილებისაკენ, სულიერი ამაღლებისაკენ. ასეთი იდეალი ერისათვის მაგალითად რჩება ტკივილების, განცდებისა და უიღბლობის დროს, რათა გასაჭირმა არ გატეხოს ერის სიამაყე, მისი სწრაფვა სრულყოფილებისაკენ, მისი სიყვარული სინათლის, მზისა და სიმართლის მიმართ. ეს სულიერი ღირსება, ეს სწრაფვა დიდი კულტურისაკენ, ეს სიყვარული არამიწიერი სამყაროს მიმართ თითოეული ადამიანისათვის უდიდესი სიმდიდრეა და აკეთილშობილებს არა მარტო „ძლიერთა ამა ქვეყნისათა“, არამედ მასაც, რომელსაც არაფერი გააჩნია. უფრო მეტსაც ვიტყვი, ისინი უქონელ ადამიანს უფრო კარგად წარმოაჩენენ ღვთისა და პატიოსანი ადამიანის წინაშე, ვიდრე ქედმაღალსა და ცინიზმით საკსეს, რომელსაც ქონება რამედ მიაჩნია და სინამდვილეში კი თავისი ქმედებით იმასაც კარგავს, რაც გააჩნია. მარადიული მხოლოდ ის არის, რაც აგებულია კლდეზე, მაგარ ფუნდამენტზე — ასეთი რამ კი სიმართლის სიყვარული და კეთილსინდისიერებაა, მატყუარა და ცბიერი ადამიანი არა მარტო ციურ სასუფეველს ვერ დაიმკვიდრებს, არამედ სააქაოშიც ვერ შექმნის ვერაფერს დიდს, ძლიერს, მუდმივსა და მყარს. ღმერთი არასდროს დაეხმარება ცბიერ ჭაღვს — იგი მათ არასოდეს თვლის თავისი მიზნების, მისიისა და სიმართლისათვის შესაფერისად.

შოთა რუსთაველი უნდა ყოფილიყო ზემთაგონებული, ძალიან წმინდა და ნათელი ადამიანი. ქართული საზოგადოებაც, რომელიც მას გარს ეხვია, ასევე უნდა ყოფილიყო მეტად ამაღლებული, მსწრაფი უდიდესი და მარადიული პრინციპებისაკენ. ამ საზოგადოებამ შოთაგონა პოეტი — ჩვენი ხალხის სიამაყე იმ ოქროს ეპოქიდან, საქართველოს უდიდესი სიმდიერის პერიოდიდან. გაქრა გზები და ხიდეები, უდაბნოებში ოდესღაც არსებული არხები, უდიდესი კათედრალები და ეკლესიები, ციხე-სიმაგრეები და ქალაქები ნანგრევებად იქცა, დაპატარავდა საზღვრები და ჩაქრა ქართული იარაღის ძლიერებისა და დიდების ხმა. ეს ქმნილება კი შემოგვრჩა როგორც ყველაზე ნათელი გამოვლინება ჩვენი ძლიერებისა, რაც გვაძლიერებს და ღვთისა, ისევე როგორც 750 წლის წინ, უკეთესი ცხოვრების იმედით გვაკვსებს.

ღვთის ძაღლობა უნდა გადავუხალოთ განგებას, რადგანაც ასე გამოაჩნია ჩვენი ქვეყანა და ამ საზეიმო ღვთისმსახურების დროს მოვიხსენიოთ ჩვენი უდიდესი თანამემამულე და ყველა ის, ვინც მას ეხმარებოდა. ამინ!

# საქართველოს ეკლესიის უძველესი ისტორიის პრობლემები

საქართველოს  
ეკლესიის

## პრობლემული უკრაძე

(გერმანულიდან თარგმნა თამარ ჭუმბურიძემ)

### I.

ბოლო დროს როგორც ქართულ, ისე ევროპულ მეცნიერებაში გაიზარდა ინტერესი საქართველოში ქრისტიანობის დასაწყისი პერიოდის პრობლემებისადმი. მე დავეყრდნობი პროფ. კ. კეკელიძის გამოკვლევას, რომელიც გამოქვეყნებისთანავე ითარგმნა გერმანულად, აგრეთვე ამავე პრობლემასთან დაკავშირებით გერმანელი მკვლევრის — პროფ. მარკვარტის წერილს, რომელიც მისი ბოლო ნაშრომი აღმოჩნდა. მე კი ბედნიერება მქონდა დაბეჭდვამდე დიდი ხნით ადრე თავად ავტორისაგან მცოდნოდა მის შესახებ. კ. კეკელიძის წიგნის განხილვისას<sup>1</sup> ზოგიერთი ციტატა სწორედ ამ ნაშრომიდან მოვიხმე.

ქრისტიანობის დასაწყისი პერიოდი საქართველოში პრობლემებით იყო აღსავსე, დანამდვილებით მხოლოდ რამდენიმე ფაქტია ცნობილი. ამის მიზეზი ისაა, რომ ბევრი წყარო არ შემოვრჩა და ცნობები, რომლებიც IV საუკუნის მოვლენებს ასახავს, მხოლოდ X საუკუნისაა. ამასთან, ეს ცნობები გაბნეულია სხვადასხვა ლიტერატურულ წყაროში იმდროინდელი ქრისტიანული აღმოსავლეთის თითქმის ყველა ენაზე და ახლა ძნელი მოსაპოვებელია. პირველი ამოცანა იქნებოდა ამ ცნობების თავმოყრა და გარკვეული სახით წყაროთა კრებულის გამოცემა. ასეთი ცდები იყო კიდევ ვგულისხმობ ვასულ საუკუნეში გამოცემულ ხასანაშვილისა და ჯანაშვილის ნაშრომებს. სამწუხაროდ, ისინი საკმარისად კრიტიკული არ ყოფილა და დღეისათვის გამოუსადეგარია, მით უმეტეს, რომ უმნიშვნელოვანესი წყაროები საქართველოში ქრისტიანობის დასაწყის პერიოდზე უფრო მოგვიანებით აღმოჩნდა.<sup>2</sup> ქართველმა მეცნიერებმა მხოლოდ რამდენიმე პრობლემა ამოგლიჯეს საერთო ჯაჭვიდან და შეეცადნენ ამ საკითხებზე პასუხის გაცემას. ჩემი მიზანი არ არის აქ მათი განხილვა, თუშცა შეგნებული მაქვს, რომ ყველას, ვინც ამ პრობლემებზე მუშაობს, თავისთვის მაინც უნდა ჰქონდეს გაკეთებული ასეთი მამოხილვა, რათა ზუსტად იცოდეს, როგორ დგას ქართლის მოქცევის ისტორიის ესა თუ ის საკითხი არა მარტო ქართულ, არამედ სომხურ, სირიულ, ბერძნულ, კობტურ და ეთიოპურ წყაროებში. ზემოთ დასახელებულ ნაშრომში კ. კეკელიძე ეყრდნობა ძირითადად ქართულ და ბერძნულ წყაროებს და სწორედ ესაა მისი ნაშრომის მეთოდოლოგიური შეცდომა. ჩემი მიზანი აქ უფრო ის იქნება, რომ საკუთარი პოზიცია გამოვსატო ბოლო ხანებში დასმული პრობლემების მიმართ

<sup>1</sup> მოხსენება, წაკითხული ოქსფორდში 1932 წლის 24 მაისს (რედ.).

და, უპირველეს ყოვლისა, გავაანალიზო ერთი მთავარი წყარო — ე. წ. „ახალი ვარიანტი წმ. ნინოს ცხოვრებისა“.

საკითხთა წყებიდან მკვლევარნი დღემდე ყველაზე არაარსებითს იხილავდნენ, ამიტომაც ისინი ადვილად გადასაწყვეტი ჩანდა. მათ შორის პირველი იყო, რომ ქართულ წყაროებში IX საუკუნეებზე აღმოსავლეთ საქართველოში უწყვეტად განმანათლებლად მიიჩნეოდნენ წმ. გრიგოლ პართელს, ე. ი. სომხეთის განმანათლებელს. იმ დროს, როდესაც საქართველოს ეკლესია დაშორდა სომხეთისას და პოლემიკა ორივე მხრიდან ძალიან ცხარე გახდა, ქართველი აპოლოგეტებიდან არცერთს არ მოსვლია აზრად, უარყო გრიგოლი როგორც პირველი მოციქული და საქართველოში



მირიან მეფის სვეტიცხოველი.  
ფრესკის ფრაგმენტი.

ქრისტიანობის შემოქმადნი. პირიქით, IX საუკუნეში კათალიკოსი არსენი თავის ნაშრომში — „განყოფილათვის ქართველთა და სომეხთა“ — ამბობს, რომ ქართული ეკლესია ერთგულად იდგა იმ რწმენაზე, რომელიც მან წმ. გრიგოლისაგან მიიღო და რა თქმა უნდა, სომხები იყვნენ ისინი, ვინც დაარღვიეს წმ. გრიგოლის ანდერძი.<sup>3</sup> ლექციონარებიც არ ასახელებენ წმ. ნინოს და ქართულ ონომასტიკაში სახელი ნინო ჩვენ მიერ განხილული დროისათვის საერთოდ არ გვხვდება. თუმცა უნდა ითქვას, რომ ქართული ონომასტიკა ძალიან ცუდადაა შესწავლილი. მთელი ქართული პაგიოგრაფიული და პატრისტიკული ლიტერატურა დუმილით უვლის გვერდს ამ წმინდანს, რომელსაც შემდეგდროინდელ ლიტერატურაში ასე დიდი და ნათელი მისია ხვდა წილად... და უცებ X საუკუნეში აღიმართება ის ჩვენ წინაშე, მწერალთა მიერ განდიდებული და წმინდა კალენდარში მოხსენიებული. ეკლესიაში ზეიმით აღინიშნება მისი სახელი. აპირებენ დაწერონ მისი ცხოვრება, მას მიაწერონ ქადაგებებიც<sup>4</sup> და მთელი მისი ცხოვრება მისივე პირით გადმოსცენ.

მას შემდეგ, რაც წმ. ნინომ ქართულ წმინდანთა შორის დაიმკვიდრა ადგილი და საქართველოს განმანათლებლად იქნა მიჩნეული, ქართულ მატრიანეებში და ქართული პატრისტიკის ფურცლებზე მყისვე ქრება წმ. გრიგოლის სახელი. უცნაური კი ისაა, რომ სომხები ამას არც აპროტესტებენ და არც ცდილობენ იმდროინდელ განათლებულ სამყაროს ქართველთა ღონისძიებანი გააცნონ, პირიქით, თვითონაც ახსენებენ თავიანთ ქრონიკებში წმ. ნინოს სახელს და წერენ, რომ ეს სახელი თავად გადმოგვცეს. სომხურ ქრონიკებში ცდილობენ, იგი დააკავშირონ წმ. გრიგოლთან და სომეხ ქალწულებთან — რიფსიმესთან, ვაიანესა და სხვებთან, რომელთა სახელებიც, სამწუხაროდ, ცნობილი არაა. ქართულ წყაროებში, მართალია, გრიგოლის სახელის ხსენებას უხერხულად თავს არიდებენ, მაგრამ, სამაგიეროდ, ეს ქალწულები აქაც ჩნდებიან. საქმე ამითაც არ მთავრდება — ქართულ ქრონიკებში ეს სომეხი ქალწულები მისიონერულ მოღვაწეობას ეწევიან და ნინო მათი მეგობარია. ქართული და სომხური ქრონიკების შედარებიდან ისიც კი გამოძვინარეობს, რომ ქართველებმა და სომეხებმა ბევრი რამ გააკეთეს „ნინოს ცხოვრების“ შექმნისათვის, თუმცა მთავარი მასალა ბერძნულიდან მოდის. ამ ორი ხალხის (და ბერძნების) გადმოცემის

საერთო სახე და სომხურის სიძველე<sup>5</sup> უკვე იმას მოწმობს, რომ მას საფუძვლად მაინც ისტორიული მოვლენა უდევს. ასე დგება პრობლემა: გრიგოლი თუ ნინო? პრობლემა წყდება სომხურისა და უძველესი ქართული გადმოცემის სასარგებლოდ. ამ მიმართულების ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლად ნ. მარი უნდა მივიჩნიოთ. მისთვის, ისევე როგორც ამ საკითხებზე მომუშავე ყველა მკვლევრისათვის, ნინო, რასაკვირველია, ისტორიული პიროვნებაა. მაგრამ თუ ის აღმოსავლეთ საქართველოს განმანათლებელი არ არის, მაშინ იგი შემოსული უნდა იყოს რომელიღაც ქვეყნიდან ან საქართველოს რომელიმე პროვინციიდან. მარისათვის ნინო სამეგრელოს განმანათლებელი იყო, საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ პროვინციიდან.<sup>6</sup> ამის მიხედვით, ცხადია, ნინოს არაფერი აქვს საერთო აღმოსავლეთ საქართველოსთან. შეიძლება მარის მსგავსად ის გვეძებნა დასავლეთ საქართველოს რომელიმე სხვა პროვინციაში, სადაც განათლება უფრო მაღალ დონეზე იდგა, ვიდრე სამეგრელოში. ქართველები, როგორც ეს ჩანს მარის გამოკვლევის შემდეგ გამოქვეყნებული ნაშრომების მიხედვით, მაინც ვერ ურიგდებოდნენ იმ აზრს, რომ ნინო სადღაც სხვაგან მოღვაწეობდა და არა აღმოსავლეთ საქართველოში და ცდილობდნენ, გადაერჩინათ ქართული ტრადიცია. მაგალითად, კაკაბაძისათვის<sup>7</sup> ნინო დალესტნის ტომების მისიონერია, ე. ი. მას წმინდანი ბევრად უფრო აღმოსავლეთით გადაჰყავს სამოღვაწეოდ, კეკელიძე კი თავის ზემოხსენებულ ნაშრომში XII საუკუნის საქართველოს რუკითა და გეოგრაფიული მდებარეობით ცდილობს IV საუკუნის საქართველოს კავშირ-ურთიერთობებში ორიენტირებას. აღმოსავლეთ საქართველო მაშინ ორ ნაწილად იყო გაყოფილი: კლასიკური ხანის მწერლების იბერიად და გოგარენედ. გრიგოლი მოციქულად იყო გოგარენეში, ნინო კი იბერიაში.

განმანათლებლის პრობლემისაგან განუყოფელია მეფის საკითხი. ქართული და სომხური წყაროების მიხედვით, საქართველოს პირველ ქრისტიან მეფეს მირიანი ჰქვია. ბერძნული წყაროები ქართლის მოქცევის შესახებ ცნობაში საერთოდ არ ახსენებენ მეფისა და განმანათლებლის სახელებს. მათთან ლაპარაკია ტყვე ქალზე. გაურკვეველია, ეს გამოთქმა უნდა გავიგოთ პირდაპირი თუ გადატანილი მნიშვნელობით (წმ. ნინოს ცხოვრების ახალი რედაქცია, 68 / 69). რუფინუსის ინფორმატორი, რომელსაც უამბია მისთვის საქართველოს მოქცევის ისტორია, არის ვინმე ბაკური, რომელსაც ზოგი საქართველოს ადრინდელ მეფედ მიიჩნევს, ზოგი — მეფური წარმომავლობის კაცად და იერუსალიმში ბიზანტიური ჯარების სარდლად რუფინუსის დროს.<sup>8</sup>

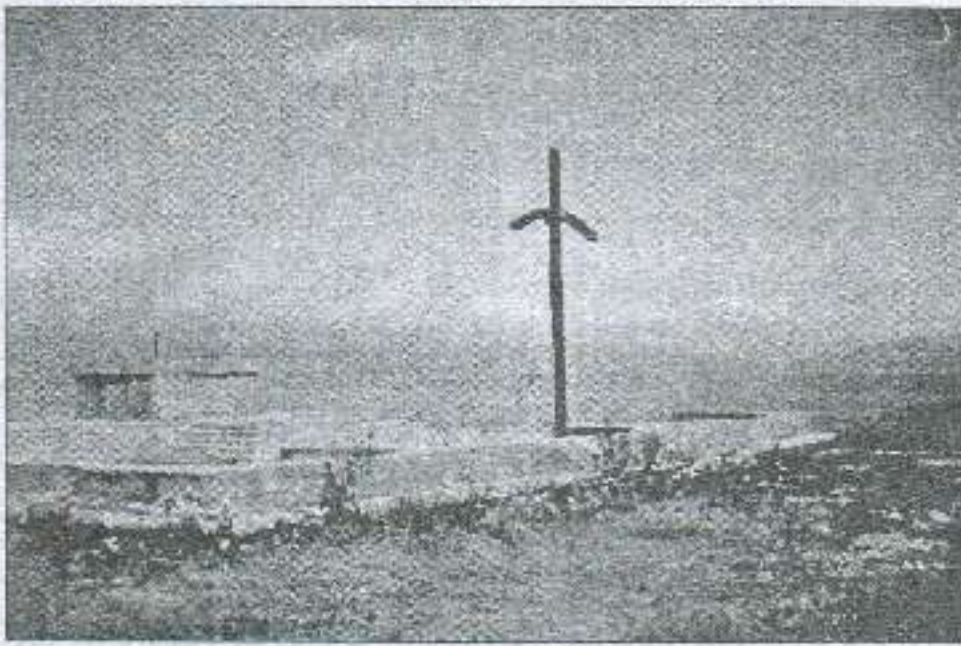
ეპისკოპოს პეტრე მაიუმელის სირიული ცხოვრების აღმოჩენით უცებ ჩნდება ვიღაც სხვა მეფე და, რაც გასაოცარია, სახელად ბაკური, რომელსაც შეიძლება ჰქონდეს პირველ ქრისტიან მეფედ ყოფნის პრეტენზია. აქედან კვლავ წარმოიშვა დილემა: მირიანი თუ ბაკური?



წმ. ნინო. შიომღვიმის ხატი. XVII ს.



სომხეთის მეფე თრდატი, წმ. გრიგოლ განმანათლებელი (პართული) და წმ. რიფსიმე



ღია საქართვეული ჯავახეთში, ფარაგნის ტბასთან. ადგილი, საიდანაც შემოვიდა წმ. ნინო საქართველოში.

და ქართლის გაქრისტიანება? საქართველოში გავრცელებული თვალსაზრისით, ქართველთა მოქცევა მოხდა კონსტანტინეს მეფობის წლებში და სავარაუდოდ როდ მიჩნეული იყო კონსტანტინეს მეფობის მთელი პერიოდი – დასაწყისიდან ბოლომდე. კეკელიძის გამოკვლევის დიდი დამსახურება იყო, რომ მან ყველა ქრონოლოგიური საკითხი მკაცრ კრიტიკას დაუქვემდებარა და საქართველოს მოქცევისათვის 355-356 წლები დაადგინა, ქრისტიანობის დასაწყისი საქართველოში არიანული წარმოშობისად მიიჩნია და კონსტანტინეს ვაჟის – კონსტანციუსის დროს გადაიტანა. აქ დაწვრილებით ვერ შევხებით კეკელიძის არგუმენტებს და ვერ გავიმეორებთ, რაც უკვე 1930 წელს ვთქვით *„წმ. ნინოს განხილვისას“*.<sup>9</sup> შევეცადე, უარმეყო კეკელიძის არგუმენტები, თუმცა მტკიცება შემთხვევითი არ იყო. საინტერესოა,



პეტრე იბერია, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ფრესკა.

რომ განსვენებული მარკვარტიც იმავე დასკვნებამდე მივიდა. თუმცა კეკელიძე ასე საოცრად ემთხვევა მარკვარტს, ქართველი მკვლევარნი (მაგალითად, ჯავახიშვილი) მას არ ეთანხმებიან და ცდილობენ, გადაარჩინონ ძველი ტრადიცია. სხვათა შეხედულებები, შეიძლება ძალიან მნიშვნელოვანიც, ჩემთვის, სამწუხაროდ, უცნობი დარჩა. ძირითადად ეს სამი დიდი პრობლემაა, რომელთაც ქართველი მკვლევარნი საქართველოში ქრისტიანობის დასაწყისის განხილვისას იხევენ და იხევენ უხეზიან. ამას ემატება მეოთხე და ასევე ძალიან მნიშვნელოვანი საკითხი: საიდან აიღო „წმ. ნინოს ცხოვრების“ ავტორმა თავისი მასალა? ნინოს IV საუკუნეში უნდა ეცხოვრა, უძველესი „ცხოვრების“ ხელნაწერი, რომელშიც ისაა შემონახული, X საუკუნისაა (973 წლის). ბერძნული და სომხური წყაროები ნაწილობრივ უკვე აღმოჩენილია, მაგრამ ამით პრობლემა გადაჭრილი არ არის, პირიქით, უფრო საინტერესოა, საიდან შეიძლებოდა შეეთხზა ავტორს სხვა

ეს საკითხი დაისვა ქართველ მკვლევართა მიერ: ჯავახიშვილი ბაკურიშაკენ გადაიხარა, კეკელიძეს ძირიანი უფრო/სარწმუნოდ მიიჩნია და ბუდუჩის, მარკვარტისავე მარკვარტის პირველი არიანელი, ბაკური კი პირველი მართლმადიდებელი (ბერძნული აღმსარებლობის) მეფე.

მესამე პრობლემა ქართლის მოქცევისა ქრონოლოგიის სფეროშია: როდის და რომელი ბიზანტიელი კეისრის დროს მოხ-

დებულები, რომლებიც არც ბერძნულ, არც სომხურ გადმოცემებში ან ლიტერატურაში არ დასტურდება?<sup>10</sup>

ძირითადად ეს ოთხი პრობლემაა. მე 'ხოგიერთ მათგანს დაწვრილებით შევეხები.

II.

პირველ რიგში, ცხადია, რომ ცნობამ გრიგოლზე — აღმოსავლეთ საქართველოს განმანათლებელზე და ლეგენდამ წმ. ნინოზე მხოლოდ X საუკუნეში, შეიძლება IX საუკუნის ბოლოს მოაღწია აღმოსავლეთ საქართველომდე. საიდან მოდის ეს ცნობა? მარის მიხედვით, როგორც ზემოთ დავინახეთ, იგი უნდა მოდიოდეს სამეგრელოდან, მაგრამ ამაზე ლაპარაკი არ შეიძლება, რადგან წარსულში მეგრელების რაიმე უფრო მაღალ კულტურულ დონეზე არაფერი ვიცით. ადამიანები კი, რომლებიც ნინოზე წერენ, შეიძლება მხოლოდ იმ პროვინციიდან ყოფილიყვნენ, სადაც ის მოღვაწეობდა, რადგან ისინი დიდი პათოსითა და დამაჯერებლობით წერენ. საჭიროა იმუამინდელი საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული მდგომარეობის ზუსტად წარმოდგენა. იმდროინდელ საქართველოში ჭეშმარიტი კულტურის მატარებელსა და განვითარებულ ტომს მესხები წარმოადგენდნენ. ეს ტომი ცხოვრობდა დღევანდელი საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, დაახლოებით ბათუმის მიდამოებში. ისინი იყვნენ იმდროინდელი ქართული კულტურის მოწინავე წარმომადგენლები და პოლიტიკურადაც დიდი გავლენა ჰქონდათ საქართველოში. ქართველი ერი საქართველოში არაბთა ბატონობისას ერთიანობისა და დამოუკიდებელი სამეფოს შექმნის იდეას სწორედ მათ უმაღლის და არა მართლ იდეის შექმნას, არამედ მის რეალიზაციასა და წარმატებასაც. შეიძლება ისეც წარმოვიდგინოთ, რომ მესხებმა ახალ ქართულ დედაქალაქში, რომელიც მათ პოლიტიკურად და კულტურულად დაიპყრეს, თავიანთი პროვინციიდან ჩამოიტანეს ვადმოცემა და საკუთარი მხარის განმანათლებელი აქციეს მთელი აღმოსავლეთი საქართველოს განმანათლებლად. ქართველებმა ეს აზრი დიდი წინააღმდეგობის გარეშე მიიღეს, რადგან წმ. გრიგოლი და თავიანთი ქრისტიანობის სომხური წარმოშობა უკვე ტვირთად აწვათ.



კონსტანტინე I დიდი

III.

ნინოს ტრიუმფით სვლა რომ მესხეთიდან იწყება, ეს აღბათ იქიდანაც ჩანს, რომ იგი ქართულ ქრონიკებში წმ. გიორგის ნათესავად არის გამოყვანილი. მოელი ეს ამბავი, რა თქმა უნდა, ძალიან სუსტ საფუძველზე დგას და ისტორიული მეცნიერებისათვის თითქმის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, მაგრამ ერთი პუნქტი კი საინტერესო და გასათვალისწინებელია. ერთ ნაშრომში, რომელიც რამდენიმე წლის წინ გამოვაქვეყნე გერმანულ ენაზე და რომელშიც ვიხილავდი წმ. გიორგის ადგილს ქართველების ცხოვრებასა და ღვთისმოსაობაში, შვედელი, ყოველ შემთხვევაში ასე მგონია, მეჩვენებინა სამი სხვადასხვა ფენა გიორგის სახისა საქართველოში. რადგან ეს ნაშრომი ერთ პატარა ჟურნალში გამოქვეყნდა და ამიტომ ძნელად ხელმისაწვდომია, თავს ნებას მივცემ, რომ მას ძალიან მოკლედ შევეხო.<sup>11</sup>



წმ. გიორგი. ფერწერული ხატი. მესტია.

სახისა



წმ. გიორგი.  
ხაზუნის ხატის  
ფრაგმენტი. XI ს.

წმ. გიორგი მთელ მცირე აზიაში სამი სახით გვევლინება. პირველად, როგორც ხალხური ეპოსის ნაყოფი, მისი ცხოვრება აისახა ე. წ. ხალხურ წიგნში ანუ დადიანოსის რედაქციაში. წმ. გიორგი გვევლინება როგორც დიდი გმირი, გოლიათი და მთელი წიგნი ისეთი სასწაულებით არის სავსე, რომ ეკლესია მოკირებული აღმოჩნდა, ამიტომაც ეგვიპტეში აკრძალა. საინტერესოა, რომ ეს არის რომაული ეკლესიის მიერ აკრძალული პირველი წიგნი. რომის გაკლენით კარგა ხნის შემდეგ იგივე გააკეთა მსოფლიო პატრიარქმა ნიკოლაოსმა და ასევე რამდენიმე წლის შემდეგ დიდმა ქართველმა საეკლესიო მამამ ექვთიმემ. ათონიდან საქართველოში გაგზავნილ წერილში იგი ამ ხალხურ წიგნს აკრძალულად ასახელებს. ამას მოჰყვა ხელნაწერთა განადგურება, მაგრამ ვენაში, იქაურ სახელმწიფო ბიბლიოთეკაში, მივაკვლიე უძველეს ხელნაწერს. სამწუხაროდ, ჩემთვის უცნობია, არსებობს თუ არა საქართველოში დადიანოსის რედაქციის ხელნაწერი. ესაა წმ. გიორგის პირველი სახე, რომელიც ეკლესიამ უარყო; მეორე წმინდა გიორგი ხალხური ღვთისმოსაობის პროდუქტია. ხალხური წიგნის, ე. ი. ხალხის ლიტერატურული ქმნილების აკრძალვას მისთვის ხელი არ შეუშლია შემდეგშიც ვდიდებინა თავისი გიორგი. გიორგი შეერწყა წარმართულ კერპებს და მასზე გადატანილი იქნა წარმართული ელემენტები. ასე გვევლინება ის ღამის დარაჯთან, წმინდა ხეებთან და ა. შ. კავშირში. არაბთა შემოჭრას და მაჰმადიანთა გამარჯვებას ხალხური ღვთისმოსაობის ეს ნაყოფი კი არ გაუნადგურებია, პირიქით, მისი განვითარება გამოიწვია — ესაა გიორგი — el-hidr\*; და ბოლოს, მესამე გიორგის ვხედავთ ამ პირველი ორისაგან ~~ა~~ ხალხის შემოქმედებისაგან — განსხვავებით, წარჩინებულთა განათლებულ წრეებში. აქ გიორგი ომის გმირია, ქვეყნისა და



წმ. გიორგი ათავისუფლებს  
მეფის ასულს. XV ს.

ჯარის პატრონი. მხოლოდ ბევრად გვიან, დაახლოებით VIII საუკუნეში, იწვეს ის წინ და ბიზანტიელი პავლიოგრაფები ცდილობენ შექმნან წმ. გიორგის ცხოვრება. უცნაურია. აღბათ წყაროების სიმწირემ აიძულა ისინი, თუ მთავარ წყაროდ არ გახდიდნენ დაგმობილ და აკრძალულ ხალხურ წიგნს, ბევრი რამ მაინც აეღოთ იქიდან. წყაროებთან მიმართებაში ბევრი სერიოზული მკვლევარი აიძულა ეჭვი შეეტანა წმ. გიორგის ისტორიულობაში. ამას ისიც უმატება, რომ ეკლესიის დიდი ისტორიკოსი ევსევი კესარიელი თავის ნაშრომში — „პალესტინელ მარტვილთა შესახებ“ — წმ. გიორგის საერთოდ არ ასახელებს. ისინი ხომ თანამედროვენი იყვნენ!

წმ. გიორგის არსებობაში ეჭვის შეტანა თანამედროვე კვლევისა ან თანამედროვე მეცნიერების გონებამახვილობის შედეგი კი არ არის, არამედ იგი ბევრად უფრო ადრინდელი წარმოშობისაა. ამის დასტურად შეიძლება მოვიყვანოთ ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი პავლიოგრაფის — ნიკიტა-

\* არაბულად და თურქულად ნიზნავს წმინდას, შემწეს (მთარგმნ.).

დავით პაფლალონელის შენიშვნა, რომლის მიხედვით, ხალხური წიგნი თავისი ფანტასტიკური სასწაულებით თვითონ ეშმაკის შეთხზულია. ასე რომ, წესით, წმ. გიორგის პიროვნების ისტორიულობაში ეჭვი უნდა შევიტანოთ. მე კი მტკიცედ ვარ დარწმუნებული, რომ წმ. გიორგი ისტორიული პიროვნება იყო, მისი მარტვილობა და სამშობლო, თუ უშუალოდ საქართველოში არა, რომელიმე მეზობელ ქვეყანაში უნდა ვეძიოთ.

საინტერესოა, რომ წმ. გიორგი საქართველოშიც სამი სახით არსებობს. ერთი, როგორც ხალხური ფანტაზიის ნაყოფი, დადიანოსის წიგნის პარალელურად, წიგნისა, რომელიც, სამწუხაროდ, ქართულ ენაზე ჯერ არ არის გამოცემული და შესწავლილი. რომ ყოფილიყო ამ რედაქციის ბერძნულთან შედარების შესაძლებლობა, ჩემი აზრით, ქართულ დედანში ზოგი ახალი და საინტერესო მომენტი გამოჩნდებოდა. დადიანოსის წიგნის პარალელურად, მე მგონი, ჩანს წმ. გიორგის თვისებების გადატანა ერთ-ერთ ზღაპრის გმირზე — ნაცარქექიაზე. პატარა, უღონო ადამიანი ამარცხებს დევებსა და გოლიათებს მხოლოდ თავისი მოხერხებით. ის არის ღარიბი, დაჩაგრული ხალხის წარმომადგენელი. ქრისტიანობის გავლენით მისი სახე ნათელი და სასიამოვნოა. თუ უძველესი ზღაპრებში იგი მხოლოდ საკუთარი თავის, ან თავისი ძმებისა და მათი ოჯახების კეთილდღეობისათვის იბრძვის, მოგვიანებით უკვე საწყალი ხალხის სიკეთისათვის მებრძოლად გვევლინება. როდესაც ძველ ზღაპრებში მხოლოდ მოხერხებითა და მოტყუებით ცდილობს თავისი მიზნების შესრულებას, რასაც აღწევს კიდევ, განვითარების ბოლო სტადიებში, რომლებიც ერთმა ნიჭიერმა ქართველმა მწერალმა კოტე მაყაშვილმა აღწერა, იგი უკვე მამაცი ადამიანია და ბნელ ძალებს თავისი გამბედაობითა და მამაცი მოქმედებით ამარცხებს — ეს ერთი სახეა; მეორე გიორგი — el hidr აღმოსავლეთიდან მოდის. როგორ მოვიდა ის საქართველოში, ეს ჯერ კიდევ სერიოზულად საკვლევეია; მესამე გიორგი — წმინდანი, ქვეყნისა და ჯარის პატრონი, ბიზანტიიდან მოდის. ასე ვვარაუდობ, თუმცა დაბეჯითებით ვერ ვამტკიცებ, რადგან ქართული დედნები მაკლია. მაგრამ გზა, რომელსაც მიჰყვება იგი ქართულ პროვინციებში, რათა საქართველოს დედაქალაქს — მცხეთას თუ თბილისს — მოაღწიოს, მესხეთზე გადის. მესხებისთვის ის ბევრად ადრე იყო ცნობილი, ვიდრე აღმოსავლეთ საქართველოსთვის და მესხები იყენენ ისინი, ვინც წმ. გიორგი გააცნეს აღმოსავლეთ საქართველოს. მე მტკიცედ ვარ ქართული ონომასტიკის მაგალითზე დამედასტურებინა, თუმცა ძალიან საჭოჭმანოდ მეჩვენებოდა, რადგან ქართულში არაფერია უფრო გაურკვეველი და ბუნდოვანი, ვიდრე საკუთარი სახელები. ძალიან ბევრი მასალაც მიუწვდომელია. იმის საფუძველზე კი, რაც ხელთ მქონდა, მგონი შევძელი მეჩვენებინა, რომ თუკი X საუკუნემდე გიორგის სახელით მეფე საერთოდ არ გვევლია საქართველოში, ბაგრატიონთა დინასტიის დამკვიდრების შემდეგ, XI საუკუნის დასაწყისიდან XVIII საუკუნის ბოლომდე, საქართველოს ტახტზე გიორგები ჩნდებიან. ასევე ბერების სახელთან დაკავშირებითაც. თითქმის ყველა ბერს, რომელიც ტაო-კლარჯეთიდან მოდის, ე. ი. კვლავ მესხეთის კულტურულ წრეს ეკუთვნის, გიორგი ჰქვია. ამას ემატება ისიც, რომ ერთადერთი საერო პირი,



კოტე მაყაშვილი



რომელსაც გიორგი ჰქვია, არის გიორგი ჩორჩანელი (VIII ს.), წმ. სერაპიონ ზარზმელის საქმის ხელშეწყობი, კვლავ შესხეთიდან. მოყვანილი მაგალითები, რა თქმა უნდა, ჩემი მოსაზრების დასამტკიცებლად არ კმარა, რადგან სახელები, განსაკუთრებით პირთა, ძალიან ცოტა შემოგვრჩა და ბევრი რომ არ უცნოთ ამ დროის შესახებ, მაგრამ ეს მოსაზრებები მაინც საკმაოდ მნიშვნელოვანია. საინტერესოა კიდევ ერთი უცნაური ფაქტი, კერძოდ ის, რომ X საუკუნეში წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიები ძალიან ცოტაა, შერე კი საქართველოში მთა და გორაკიც არაა, წმ. გიორგის სახელს რომ არ ატარებდეს, სადმე მაინც წელიწადის ყოველ დღეს წმ. გიორგის დღესასწაულია, თითქმის ყოველ მეორე ქართველს გიორგი ჰქვია. მის პატივსაცემად ზეიძობენ ეროვნულ დღესასწაულს 9 ნოემბერს, რაც იერუსალიმის ცნობილ განჩინებაშიც არის მოხსენიებული და კვლავ განსაკუთრებით მესხი ბერები იბრძვიან ამ დღესასწაულის შენარჩუნებისათვის. დღესასწაული დაარსდა ერთი სასწაულებრივი განკურნების ფაქტთან დაკავშირებით, რომელიც დღევანდელ დასავლეთ საქართველოში მოხდა.

ამ ფაქტებმა მიბიძგა მევარაუდა, რომ წმ. გიორგი მესხების მეშვეობით მოვიდა აღმოსავლეთ საქართველოში. რა თქმა უნდა, კვულისხმობ მხოლოდ გიორგის, მეომართა წმინდანს, რომელიც 1000 წლამდე ქვეით მეომრად იყო ცნობილი, შემდეგ კი მხედარი გახდა და მხოლოდ XII საუკუნეში მოკლა გველეშაპი. გიორგის სახემ ქართულ მიწაზე ბევრი რამ შეიძინა. სამწუხაროდ, ამაზე დაწვრილებით ვერაფერს ვიტყვი, ვერც ვერაფერს დავამტკიცებ გადაჭრით, რადგან აქ, ევროპაში, შესაბამისი მასალა მაკლია. მე მხოლოდ მსურს ყურადღება მივაქცევინო ქართველ მეცნიერებს ამ საკითხებისა და პრობლემებისადმი.

წმ. ნინო ქართულ გადმოცემებში წმ. გიორგისთან არის დაკავშირებული. შესაძლოა, ეს გადმოცემებიც იმაზე მიუთითებს, რომ ისიც იმავე ქვეყნის ტრადიციიდან მოდის, საიდანაც წმ. გიორგი?

#### IV.

წმ. ნინოს რომ სომხებიც იცნობენ და მისი სახელიც პირველად მათგან გავიგეთ, როგორც უკვე მივუთითეთ, არა მარტო საუკეთესო საბუთია მის ისტორიულ პიროვნებად მისაჩნევად, არამედ კიდევ ერთ არანაკლებ საინტერესო ფაქტზეც მეტყველებს: მესხეთი წმ. ნინოს მოღვაწეობის ხანაში ერთდროულად ქართველებითა და სომხებით დასახლებული პროვინცია იყო. არაბულმა მახვილმა და ქოლერამ აქ სომხური მოსახლეობა მოსპო და მათი ადგილი მთლიანად ქართველებმა დაიკავეს ქართველი ბერების მეთაურობით. ბერები ნაწილობრივ სომხების მიერ მიტოვებულ მონასტრებში მკვიდრდებოდნენ. მათ მიჰყვებოდნენ ქართველი კოლონისტები, რომლებიც, ალბათ, დარჩენილ სომხურ მოსახლეობას შეერივნენ და ამ რეგიონში შეიქმნა განსაკუთრებული კულტურა, რომელიც მთელი ქართველი ერისათვის სასარგებლო აღმოჩნდა. ბერების კულტურული მოღვაწეობის ძეგლებმა ბევრი რამ შემოგვინახა, რაც ქრისტიანულ ლიტერატურაში ჩაიკარგა. მაგალითად, ცნობილ შატბერდის ხელნაწერში დაცულია იპოლიტე რომაელის თხზულებების ნაწილი. უძველესი ქართული ოთხთავები — ტბეთის (995 წ.), ოპიზის (913 წ.), პარხლის (973 წ.) — სწორედ ამ კუთხიდანაა.<sup>12</sup> შესაძლოა, წმ. ნინო მისიონერი იყო საქართველოს აღნიშნულ პროვინციაში იმ დროს, როდესაც აქ სომხებიც

ცხოვრობდნენ, შეძლევ კი ქართველი კოლონისტები ქვეყანაში არსებულ ტრადიციას იცავდნენ. როდესაც ამ მხარემ რამდენიმე საუკუნის შემდეგ მთელ საქართველოზე პოლიტიკური და კულტურული ჰეგემონია მოიპოვა, მან ორივე ქართულ დედაქალაქში მიიტანა თავისი პროვინციის ეს ტრადიციები.

V.

ნინო გახდა აღმოსავლეთ საქართველოს განმანათლებელი და ახლა საჭირო შეიქნა მისი ცხოვრების დაწერა. პირველ რიგში, აღსანიშნავია, რომ ჩვენამდე მოღწეული უძველესი ცხოვრება, რომელსაც აღმოძიენ თაყაიშვილის მიხედვით „წმ. ნინოს ცხოვრების ახალი რედაქცია“ ან „ქართლის მოქცევის მეორე ნაწილი“ ჰქვია, გვაქვს ცნობილ შატბერდის ხელნაწერში, ე. ი. ის მესხეთის ერთ-ერთი მონასტრიდანაა.<sup>13</sup> ორივე ნაშრომის ვრცელ შესავალში შატბერდის ხელნაწერი უფრო დეტალურადაა აღწერილი და სხვადასხვა ისაგოგიური საკითხი ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ განმარტებულია ისე, რომ „წმ. ნინოს ცხოვრების ახალი რედაქციის“ წყაროებს დაწვრილებით არ განიხილავს. მე აქ დუმილით გვერდს ავუვლი წყაროებს, რომლებიც აღიარებულია მკვლევართა მიერ. ესენია ბერძენი მწერლების ცნობები; Historia Ecclesiastica-ს სომხური თარგმანი, რომელიც ბერძნული ორიგინალისათვის უცნობ სხვადასხვა საინტერესო ცნობას გვაწვდის; მოვსეს ხორენაცის შელამაზებული ცნობები, რომლებიც შეტწილად შეიძლება აგათანგელოსის „სომხეთის მოქცევიდან“ მოდიოდეს.<sup>14</sup> თქვენს ყურადღებას შევაჩერებ ერთ სრულად სხვა წყაროზე, რომელიც ისევ და ისევ თვალწინ მიდგება ხოლმე ე. წ. „წმ. ნინოს ცხოვრების ახალი ვარიანტის“ კითხვისას. ბერძნული და სომხური წყაროების გვერდით ავტორს ხომ უნდა გამოეყენებინა მშობლიური წყაროებიც, რადგან, ჯერ ერთი, საიდან აქვს მას ყველაფერი ის, რაც არც ბერძნული და არც სომხური გადმოცემებით არ აიხსნება? ძალიან მოსახერხებელი იქნებოდა სიახლე ავტორის პოეტური ფანტაზიით აკუესხნა, მაგრამ პოეტურ ფანტაზიას მხოლოდ მაშინ უნდა მივმართოთ, როდესაც წყაროების ან ფაქტების დახმარებით წინ ვეღარ წავალოთ. ასეა „წმ. ნინოს ცხოვრების“ შემთხვევაშიც. ხეშოთქმულს შეიძლება დაუვმატოთ: თუკი ავტორის კონცეფცია გარკვევით გავიგეთ, მაშინ პრობლემის ნახევარი გადაწყვეტილი იქნება. რა ტენდენცია ჰქონდა ან შეიძლება ჰქონოდა „წმ. ნინოს ცხოვრების“ ავტორს? პირველი ტენდენცია შეიძლებოდა ყოფილიყო მხოლოდ შემდეგი: მცხეთის მცხოვრებთათვის განემარტა, რომ ნინო მათი განმანათლებელი იყო. ამიტომ ის ხომ ეცდებოდა, თავისი მოთხრობა რაც შეიძლება დამაჯერებლად გადმოეცა. მას ამისათვის სჭირდებოდა რაიმე ქრონიკა, რომელიც ეხებოდა ქრისტიანობის შემოსვლას ქართლში ან საკუთრივ მცხეთაში და რომელსაც ის შემდეგ საკუთარი მიზნებისათვის გამოიყენებდა. დაწვრილებითი ანალიზში „წმ. ნინოს ცხოვრების ახალი ვარიანტისა“ მართლაც გვაძლევს საფუძველს ვივარაუდოთ, რომ ქალაქ მცხეთის ასეთი ქრონიკა უნდა არსებულიყო, რომელიც შემდეგ გადაუმუშავებიათ.



წმ. ნინოს ხატი. XIX ს.

გამომცემელი პროფ. თაყაიშვილი დარწმუნებულია, რომ „ქართლის მოქცევის“ ქრონიკა და ეს „ახალი ვარიანტი წმ. ნინოს ცხოვრებისა“ ერთი და იმავე

ავტორისაგან მომდინარეობს და მეორე სხვა არაფერია, თუ არა პირველის გაგრძელება, მაგრამ ეს ასე არ არის. ჩვენ წინაა ორი სრულიად განსხვავებული ხელი და განსხვავებული ეპოქა. „ქართლის მოქცევის“ ამბავი უფრო ძველია, ვიდრე „წმ. ნინოს ცხოვრება“.

„ახალი ვარიანტი“ იწყება შესავლით — ნინო სიკვდილის შემდეგ მას გარს ახვევიან დედანი და ძღვედლები, რომლებსაც სურთ გაიგონ მისი ცხოვრების ისტორია, ვიდრე ის განშორდება მათ. ნინო მოუთხრობს თავის თავგადასავალს, და სალომე — მეფე მირიანის რძალი (მისი ვაჟის — რევის მეუღლე) — იწყებს მას (1-3). შემდეგი თავის სათაურია: „ცხორებაა წმიდისა ნინოსი“ (4-9). ნინო ჰყვება თავის მშობლებზე, თავის დაბადებაზე, თავის აღზრდაზე იერუსალიმში, აღმზრდელ ბიძაზე, რომელიც იერუსალიმის პატრიარქი იყო, ხნიერ ღვთისმოსავ ქალზე, რომლისგანაც შეიტყო, რომ ქართველებს თავიანთ დედაქალაქში აქვთ ქრისტიანობის ყველაზე დიდი სიწმინდე — ქრისტეს კვართი და რომ ეს ხალხი ჯერ კიდევ წარმართია. ის გადაწყვეტს, წავიდეს, რათა ეს ხალხი ქრისტიანად მოაქციოს. შემდეგ თავში (10-20) ამ ქვეყნის ძებნის სიძნელეებზე ჰყვება. ის ჩამოდის, როდესაც აქ დიდი წარმართული დღესასწაული აღინიშნება. ამ დღესასწაულის აღწერაა მე-5 თავი (ჩანს, მე-5 თავი აკლია). მისი დოცვის შემდეგ ბუნების მრისხანება ამ კერპებს მიწას ანარცხებს. ის თავშესაფარს სასახლის მებაღის უშვილო ოჯახში იპოვის და მისი დოცვით ამ ოჯახს ბავშვები უჩნდება. შემდეგ ნინო ჰყვება თავის სიზმარს: იგი ხედავს ჩიტებს, რომლებიც მდინარეში განიბანებიან, მერე სასახლის ბაღში ყურძენს კენკავენ, ყვავილებში დაფრინავენ და ესმის, როგორ ეუბნებიან, რომ ბაღი მას ეკუთვნის. ეს მშვენიერი და ფრანცისკანულად

შთაბეჭდავი ხილვა ხშირად მეორდება. ნინო უამბობს ამას თავის მეგობარ სიდონიას, ებრაელი რაბინის ასულს, რომელიც განუმარტავს, რომ ის მოწოდებულია განაცხადოს უდანაშაულოდ დასჯილის სახელი. ეს ადგილი მნიშვნელოვანია და ასე უღერს: „და უთხარ ესე დასა ჩემსა, ასულსა აბიათარისასა. მომიგო და მრქუა მე მან: «უცხოვო და აქა შობილო, ტყუეო და ტყუეთა მკსნელო, უწყი, რამეთუ შენზე მოიწია ახალი იგი ჟამი და შენ მიერ ისმეს ჰამბავი იგი, ძუელი, მამათა ჩუენთა ნაქმარი, ზეცისა მის კაცისა უბრალოასა სისხლისა უსამართლოდ დათხევისაა, რომლითაცა ქმნა ღმერთმან ჰურიათა სირცხვილი, ცის კიდეთა განბნევაა, მეუობისა დაცემაა და ტადრისა მის წმიდისა მოღებაა,



ექვთიმე თაყაიშვილი

ერისა მის უცხოასა მოგებაა და თუსად წოდებაა, და დიდებაა მათა მიცემად». და კუალად თქუა: «იერუსალსმ, იერუსალსმ, ვითარ განვიმარტვან შვილნი შენნი და შეიკრებ ყოველთა ცის კადისა ნათესავთა ფრთეთა ქუეშე შენთა. აჰა ესერა აქაცა მოსრულ არს დედაკაცი ესე და შეცვალოს ყოველი წესი ქუეყანისა ამის». და მობექცა მე და მრქუა: «ჩუენებაა შენი არს ესე, რამეთუ ადგილი ესე სამოთხისაა შენ მიერ იქნეს სამოთხემ სადიდებელად ღმრთისა, რომლისაა არს დიდებაა აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე (20-28). ამენ.»“ ამას მოსდევს მე-7, მე-8, მე-9 და მე-11 თავები (აკლია მე-10 თავი). ეს თავები სათაურის მიხედვით სიდონიას ნაამბობი უნდა იყოს. მოთხრობილია, როგორც დამოკიდებულება ჰქონდათ ებრაელებს იერუსალიმთან ქრისტეს მიწიერი

ცხოვრების დროს და როგორ ჩამოიტანეს ქრისტეს კვართი მცხეთაში (29-35), ნააბობია ქალწულების შესახებ, რომლებიც ნინოს გარს ახვევიან, დედოფლის განკურნების შესახებ. მოუხედავად ერთი დიდებულის განკურნებისა, მეფის დამოკიდებულება ჯერ კიდევ უარყოფითია (36-40). შემდეგ მოთხრობილია მეფის ნადირობის ამბავი (40-49) და მისი მოქცევა. უნდა მოიჭრას ხე, რომელზეც ჩანს, წმინდა ხე. ამას მოსდევს სვეტის სასწაული. მე-11 თავში (49-50) ამ სვეტთან დაკავშირებით ორი სასწაულია მოთხრობილი. ამას მოსდევს მე-12 თავი (51-55): მონათხრობი აბიათარისა, რომელიც ადრე ებრაელი რაბინი იყო და ნინომ მონათლა. ამ თავმა და ბოლო თავის დასასრულმა, სადაც ლაპარაკია წმინდა ხის მოჭრაზე, ჩემი აზრით, შემოგვინახეს ქალაქ მცხეთაში ქრისტიანობის ისტორიის ყველაზე ძველი ნაწილი, რაც ალბათ უკვე II საუკუნის შუა (ან ბოლო) წლებში უნდა მომხდარიყო. მე-13 თავს (55-60) სათაურად აქვს: „პატიოსნისა ჯუარისათჳს“ და ეკუთვნის იაკობს, მცხეთის პირველ ეპისკოპოსს. მე-14 თავი (60-67) ისევ პატიოსანი ჯვრის აღმართვის ისტორიასა და სასწაულებს ეხება, იგი მხოლოდ მე-11 თავის შელამაზებაა. ამას მოსდევს ბოლოსწინა თავი მეფე მირიანის მოქცევის შესახებ (68-72). უპირველეს ყოვლისა, მოთხრობილია სვეტის სასწაულისა და ორი ეკლესიის აგების ამბავი. ეს თავიც სხვა არაფერია, თუ არა გამეორება (რა თქმა უნდა, სხვა რედაქციით) მე-13 თავში მოთხრობილი ამბისა და ბოლოს – მეფე მირიანის ანდერძი (72-73). ესაა მოკლე შინაარსი ამ დიდად საინტერესო დოკუმენტისა. „ცხოვრება“, რასაკვირველია, ნაკლებად შემოგვრჩა, აკლია მე-2, მე-3, მე-5 და მე-10 თავები. თუ მათ ცალ-ცალკე შევადარებთ ერთმანეთს, ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, რომ ისინი ერთმანეთზე არ არის დამოკიდებული და რომ რედაქტორს ამ თავების გაერთიანების მეტი არაფერი გაუკეთებია. ბერძნული და სომხური წყაროების გარდა მას ხელთ ჰქონდა პატიოსანი ჯვრის სასწაულების აღწერა. ეს ნაწილი შეიძლება ნინოს სიკვდილიდან დიდი ხნის მერე შექმნილიყო. ავტორმა გამოიყენა ასევე ქრონიკა, რომელიც მოგვითხრობდა ქრისტეს კვართზე და ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ მცხეთელ ებრაელებში ნინოს მიერ. მაინც გარკვევით ვხედავთ, რომ ნინო მიდის ხალხთან, რომლებიც უკვე ქრისტიანები არიან. თუ შებაღის ცოლის სახელი – ანასტოს (26), რომელთანაც ჰპოვა ნინომ თავშესაფარი, არაფერს გვეუბნება მისი ქრისტიანობის შესახებ, სამაგიეროდ, უთუოდ ამაზე მეტყველებს აბიათარის ასულის მიმართვა, რომელიც, შეიძლება ითქვას, წმ. ნინოს მოუწოდებს ქვეყნის მოქცევისაკენ. ის ქრისტიანი ჩანს, თუმცა შემდეგ წერია, რომ მამასთან ერთად ნინომ მონათლა (27-28). მის მამასთან – აბიათართან დაკავშირებითაც ძალიან უცნაური გარემოებაა. თავის მონათხრობში აღნიშნავს, რომ ნინომ მოაქცია, მე კი მაინც მგონია, რომ ის არ არის ნინოს თანამედროვე, რადგან, ჯერ ერთი, ის გვაცნობს ებრაელი მღვდელმთავრის წერილს, რომელიც ალბათ იერუსალიმის დანგრევიდან არცთუ დიდი ხნის მერე მისწერა მას ტიტუსმა. მისი მამა ებრაელი რაბინი იყო მცხეთაში, ქრისტეს თანამედროვე (32-33) და ზომ წარმოუდგენელია, მამასა და შვილს შორის 300 წელი იყოს განსხვავება. და ბოლოს, თუმცა იგი წმინდა ნინოს სანდო პირად გვევლინება (ნინომ მონათლა, 53), როდესაც ნინო კავკასიის მთიელთა მოქცევას კისრულობს, მას მცხეთაში ტოვებს თავის წარმომადგენლად (60), მაგრამ გვრჩება შთაბეჭდილება (ერთი ადგილი ამას გარკვევით ამხელს), რომ ნინო ამ კაცს საერთოდ არ იცნობს და ცდილობს მისი ასულის მონათხრობით გაიგოს სად არის დაკრძალული ქრისტეს კვართი და



მორიან მეფისა და ნანა  
დედოფლის საფლავები.  
მცხეთა, სამთავროს მონასტერი.

წინასწარმეტყველ ელიას სამოსი (რომელიც ასევე მცხეთაში უნდა იყოს) (35). ეს ყველაფერი და ასევე ორი ძალიან უცნაური ადგილი, რომლის თარგმანსაც მოვიყვან, უფლებას მაძლევს ვამტკიცო, რომ აბიათარი უნდა იყოს წარმომადგენელი მცხეთის იუდეველ-ქრისტიანთა მრევლისა. ჩემთვის ალბათ უკვე II საუკუნეში არსებობდა აქ 54-ე გვერდზე იგი თავის თავგადასავალში გვიყვება: მას შემდეგ, რაც მცხეთის მცხოვრებლები მოინათლნენ, „და მათ დღეთა შემეშურვნეს ფრიად პურიანი მცხეთელნი ჩემ ზედა და დასცეს ხს იგი კილაძო, რომელი დგა კარსა ზედა ბაგინისასა, რომელი განაშენებდა ადგილსა მას, რამეთუ გარდაერთხნეს რტონი მისნი ყოველსა მას სტოყასა ბაგინისასა. და იწყეს სადამთვე წარსლვად თჳნიერ ხოლო ბარაბუანთასა, რომელნიცა მოინათლნეს ორმოც და ათი სული სახლისა მათისაჲ. და მკვდრ იქმნეს მცხეთას შინა. და მოუბოძა მირეან მეფემან ღაბაჲ ერთი, რომელსა პრქჳან ციხელიდი, და იყვნეს დიდ წინაშე მეფისა და ქრისტიანეთასა მადლითა ნეტარისა ნინოჲსითა და მოძღურებითა მისითა.“ ისეთი შთაბეჭდილება ძრჩება, თითქოს ზემოთ მონათხრობის განმარტება მოცემული იყოს 59-60 გვერდებზე. იქ წერია: „მაშინ დაუტევა წმიდამან ნინო მცხეთაჲ ქალაქი და წარვიდა მთუელთა ხარებად პირუტყუთ-სახეთა მათ კაცთა და შემუსრვად კერპთა მათ. ხოლო აქა შინა დაუტევა აბიათარ, პურია-ყოფილი იგი მღვდელი, რომელი იყო მეორს პავლე, რომელი არა დაჰსცხრებოდა ღამე და დღე ქადაგებასა ქრისტესსა, დიდებასა მისსა, ვიდრემდის სივლტოლად იწყეს პურიანთა. ხოლო ბაგინისათჳს აიძულებდა მეფესა, რამთა არა შეძრან ნაშენები იგი მისი, არამედ რამთა შესძინოს აღშენებაჲ.“ როდესაც ამ ადგილს ვკითხულობ, არ შემიძლია დაგფარო ეჭვი, რომ იგი არ ეკუთვნის მთელ ამ მოთხრობას. ნინო დგას თავისი დიდებისა და გავლენის მწვერვალზე და მიემართება ქართლის სხვა პროვინციებში საქადაგებლად, თავის ნაცვლად კი მცხეთაში აბიათარს ტოვებს. ებრაელებს საშუალება ეძლევათ შური იძიონ. ისინი ჭრიან ღამაზ ხეს, რომელიც სინაგოგის შესასვლელთან ან მასთან ახლოს იდგა და ალბათ ქართველ წარმართებს წმინდა ხედ მიაჩნდათ, რათა წარმართები წააქეზონ აბიათარის წინააღმდეგ, თვითონ კი გარბიან. მეფეს ამის გამო სურს ებრაელთა სინაგოგის დანგრევა. აქ გვაქვს ცნობა, რომელიც სრულიად არ შეეფერება ნინოს დროს, რადგან თითქოს მეფეს, გარდა იმისა, რომ მისი (ნინოს) მითითებით მოაჭრევინოს წმინდა ხეები<sup>15</sup>, სხვა საქმე არა აქვს.

კითარება კი ასეთი უნდა იყოს: აბიათარი, იუდეველი-ქრისტიანი და იმავდროულად რაბინი, იყენებს თავის სინაგოგას, რათა იქ ქრისტიანობა იქადაგოს. კონსერვატორი ებრაელები ამის წინააღმდეგნი არიან და სურთ წარმართები აამხედრონ აბიათარის წინააღმდეგ, ამიტომ ჭრიან ხეს, რომელსაც ასე აფასებდნენ, და გარბიან. აბიათარი დგას გაბრაზებული წარმართი მმართველის წინაშე. აპირებენ სინაგოგის დანგრევას, მაგრამ მისი თხოვნით (შეიძლება ეს გულმოწყალებაც იყოს) სინაგოგას აღარ

ანგრევენ, თუმცა აბიათარს გადააყენებენ და მღვდლად ამალღლებიან ელიას ტომისანი.

აქ საქმე გვაქვს ქრისტიანული ეკლესიის პერიოდთან, როცა ქრისტიანობა, როგორც ებრაული სექტა, ებრაელთა შორისაც არსებობდა. ასეთი პერიოდი, რა თქმა უნდა, ხანგრძლივი არ ყოფილა, მაგრამ საქართველოში, რაჭა-ლეჩხუმში ქრისტიანობის ცენტრს ძალიან დაშორებული იყო, შეიძლება უფრო სწორად გავრ-  
ბელებულიყო. მეფეში, რომლის წინაშეც პასუხისმგებელია აბიათარი, შეუძლებელია მირიანის შეცნობა.

უკვე წმ. ნინოს ცხოვრების კითხვისა და კვლევის დროს შეიძლება ზოგი რამ დავუშვათ, მაგალითად, წარმართულ წეს-ჩვეულებებზე მსჯელობისას ჩანს ორმაგი დამოკიდებულება: ხეები ჯერ მიაქვთ შორს და მხოლოდ შემდეგ აკეთებენ მისგან ჯვარს; ამ ადგილს თავს ანებებენ, შემდგომში კი მოჭრილი ხის ადგილზე ქრისტიანულ ეკლესიასაც კი აგებენ; შეიძლება ეს ფაქტი საქართველოში ქრისტიანობის განვითარების სხვადასხვა ფენაზე მიგვანიშნებს.<sup>16</sup> სხვადასხვა გადმოცემიდან უკვე შეიძლება ზოგი ახალი თვალსაზრისის შემუშავება. ამჯერად, უპირველეს ყოვლისა, მსურდა ქართველ მკვლევართა ყურადღება მიმექცია ჩვენი ძველი კულ-  
ტურის ამ დოკუმენტისათვის და განმეწყო ისინი შემდგომი კვლევა-ძიებისათვის.

1. კველიძე. ქართველთა მოქცევის მთავარი ისტორიულ-ქრონოლოგიური საკითხები. „მიმოხილველი“. 1. თბ. 1926; გერმანულად: Die Bekehrung Georgiens zum Christentum. Morgenland. Darstellungen aus Geschichte und Kultur des Ostens. Heft 18. Berlin. 1928. შდრ. AB. 47. 1929. 409-410. პ. პეტერსისა და ჩემი რეცენზიები. ZKG. 49. Gotha. 1930. 95-99. Jos. Markwart. Die Bekehrung Iberiens und die beiden ältesten Dokumente der iberischen Kirche. Caucasia. fasc. 7. Leipzig. 1931. 111-167; P. Peeters. Les débuts du christianisme en Géorgie d'après les sources hagiographiques. AB. 50. 1932. 5-58. Aur. Palmieri-ის ნაშრომების შესახებ იხ. Peeters-თან მე-10 გვერდზე. შენ. 2. მთავარი ქართული წყარო — წმ. ნინოს ცხოვრება ინგლისურად ნათარგმნია M. B. Wardrop-ისა და J. O. Wardrop-ის მიერ. Studia biblica et ecclesiastica V. Oxford. 1905. fasc. 1; შდრ. AB. 20. 338-339.

2. ამის შესახებ დაწერილებით და ლიტერატურის მითითებით იხილეთ ჩემს რეცენზიაში. ZKG. დასახელებულ ნაშრომში.

3. გამოსცა ფორდანიამ. „ქრონიკები“. 1. 313-332. თბ. 1895.

4. ქადაგებანი ქრისტეშობისა და ნათლისღების დღესასწაულებზე. des AM. zu Tiflis. № 19, 95.

5. Peeters. დასახ. ნაშრ. გვ. 464.

6. შდრ. Bleichsteiner. Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. B. XXXVI. 3-4. 1929. 351. მარის სტატია ჩემთვის, სამწუხაროდ, ხელმისაწვდომი არ იყო.

7. კაკაბაძის შრომა ვერ მოვიძიე იგი დასავლეთ ევროპის ბიბლიოთეკებში არ უნდა იყოს. იხ. Peeters. დასახ. ნაშრ. 10. შენ. 2.

8. ბაკურის საკითხთან დაკავშირებით იხ. Peeters. დასახ. ნაშრ. გვ. 33-38.

9. იხ. დასახ. ნაშრ.

10. შდრ. წყაროთა წყება: Peeters. დასახ. ნაშრ. გვ. 50; აგათანგელოსის წიგნი, წმ. გიორგის წამება, კონსტანტინეს ცხოვრება, ლეგენდა ქრისტეს წმინდა კვართის შესახებ, წმ. სპევსიპეს, ელასიპეს და მელასიპეს მარტვილობა, კონსტანტინეს ჯვრის ხილვა და სხვ.

11. Skizzen zur Kulturgeschichte Georgiens. I. Der hl. Georg im Leben und Frömmigkeit des georgischen Volkes. Orient. Potsdam. 1929; იქვე არის ლიტერატურაც.

12. რა მაღალი იყო ამ პროვინციის კულტურული დონე, გარკვევით ჩანს, მაგალითად, პეტერსის ნაშრომიდან.

13. მოქცევაჲ ქართლისაჲ. თბ. 1890; წმ. ნინოს ცხოვრების ახალი ვარიანტი. თბ. 1891. რუსული თარგმანი მისივე: Сборник по описанию местностей и племен Кавказа. XXVIII. ეს შატბერდული ხელნაწერი (ამჟამად წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ხელნაწ. № 1141) შეიცავს, სხვათა შორის, როგორც ორიგინალურ, ისე თარგმნილ თხზულებებს, როგორცაა: იპოლიტეს განსჯანი, გრიგოლ ნოსელის „კაცისა შესაქმნისათვის“ და ეპიფანე კვიპრელის „თუალობა“. შდრ. ჩემი წერილი: Die alt-christliche Literatur in der georgischen Überlieferung. Oriens Christianus. 3. სერია V. 1930.

14. აგათანგელოსის თხზულების ქართული თარგმანის ერთადერთი ხელნაწერი 1836 წელს ჯერ კიდევ ათონის ივერთა მონასტრის ბიბლიოთეკაში იყო, 1889 წელს კი ცაგარელმა იქ, სამწუხაროდ, ვეღარ ნახა.

15. ამ ქრონიკაში, გარდა სინაგოგასთან მდგარი ხისა, ლაპარაკია კიდევ სამ ხეზე: მათგან ერთი ხე მეფის ბაღშია (44-49), მეორე ქალაქართ დგას. დაბოლოს, ლაპარაკია ადრინდელ ხეზე, რომელიც არავის უნახავს „ვითარცა სძენით ვიცით ხისა მისთვის ალვისა“. ე. ი. ნინომ ყველა ამ ხეს უნდა მიხედოს და მეფე თანხმდება, თუმცა მას ცრუმორწმუნეობრივი შიში აქვს ამ ხეებისა ან იმ ადგილებისა, სადაც ისინი იდგა. შდრ. გვ. 70; მეფეს ეშინია შევიდეს ეკლესიაში, სადაც ერთ დროს წმინდა ხე იდგა, ხოლო სადაც ნინოს ხილვები პქონდა, ქალაქის ვერცერთი მცხოვრები ვერ ბედავდა შესვლას, მხოლოდ მღვდლები შედიოდნენ, რომლებიც იქ კვირაობით გალობდნენ). „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ში მოთხრობილია: „შემდგომად მეფის ნათლისღებისა, ითხოვნდნენ ხეს, რათა ჯვარი გაეკეთებინათ“. აქაც, რა თქმა უნდა, ლაპარაკია წმინდა ხეზე, რადგან იმ დროს მთელი საქართველო ერთი დიდი ტყე იყო და შეიძლებოდა დიდი თხონის გარეშეც მოეჭრაოთ ხეები.

16. P. Peeters. დასახ. ნაშრ. გვ. 51. შენ. 3. იგი ლაპარაკობს ფენებზე, რომელსაც შე ვასხვაებ „ნინოს ცხოვრების ახალ ვარიანტში“ (და არა „ქართლის მოქცევაში“). პირველი ფენა: II საუკუნე; მეორე ფენა: წმ. ნინოს დრო – IV საუკუნე, ქრისტიანობის დასაწყისი, სახელმწიფოში მხოლოდ ხეებს ჭრიან; მესამე ფენა: მოჭრილი ხეების ადგილზე ეკლესიებს აგებენ. ალბათ, მეფე ვახტანგ გორგასლის დრო (V ს.); დაბოლოს, მეოთხე ფენა: IX-X საუკუნეების მოვლენები. უპირველეს ყოვლისა, ამ ცხოვრებაში მოცემულია აღწერა ქართული წარმართობისა.

### Die Probleme der ältesten kirchengeschichte Georgiens

[საქართველოს ეკლესიის უძველესი ისტორიის პრობლემები].

ჟურნ. „Oriens Christianus“. Wiesbaden. [3e série]. 29. Bd. 7. 1932. გვ. 153-171.







ღვთისმშობლის ძეგრ წმ. ნინოს  
წარგზავნა საქადაგებლად  
ილუსტრაცია წიგნისა  
„საქართველოს სამოთხე“.  
1882 წ.

საფარელიც ღუშს წმ. ნინოს შესახებ. ამიტომ ფიქრობდნენ, რომ აღნიშნულ ეპოქაშიც წმ. ნინოს თაყვანისცემა ქართველთათვის უცხოები იყო, განმანათლებლად ქართველებს მიაჩნდათ წმ. გრიგოლ პართელი – სომეხთა განმანათლებელი, ხოლო X საუკუნის შატბერდის კრებულში „წმ. ნინოს ცხოვრების“ შემცველი ძეგლის – „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ შეტანა მოასწავებდა წმ. ნინოს თაყვანისცემის დამკვიდრებას წმ. გრიგოლის თაყვანისცემის სანაცვლოდ. ეს ცვლილება განპირობებული უნდა ყოფილიყო ქართველთა გამძაფრებული ეროვნული გრძნობებით – ამ დროისათვის თითქოს მათთვის მოუთმენელი შეიქნა სხვისი განმანათლებლის თაყვანისცემა და საკუთარი გაიხსენეს.

ეს თვალსაზრისი კარგა ხანს პრობლემის ერთადერთ გადაწყვეტად იყო მიჩნეული გრიგოლ ფურაძის შემდგომაც და მის გამოძახილს თანამედროვე სპეციალურ ლიტერატურაშიც ვხვდებით. 80-იანი წლების დასაწყისში პარული მურადიანი შეეცადა

ამ შეხედულების გაღრმავებას. „ეპისტოლეთა წიგნისა“ და არსენი საფარელის შრომის გვერდით მან დაასახელა მოსე ხორენელის, აგათანგელოსის, ლაზარე ფარპელის მონაცემები. სწორედ მათზე დაყრდნობით მკვლევარი ასკვნიდა, რომ ქართლში წმ. ნინოს თაყვანისცემა უნდა დაეწიებოდათ უკვე V საუკუნის მიწურულიდან და ამ დროიდან X საუკუნემდე აქ თაყვანს სცემდნენ წმ. გრიგოლს, როგორც განმანათლებელს.

ერთი შეხედვითაც ცხადია, რომ აღნიშნული შეხედულება არაკორექტულია: ისტორიული ლოგიკის თვალსაზრისით, როგორ უნდა წარმოვიდგინოთ ქართულ ეკლესიაში განმანათლებლის პერიოდული შეცვლის ფაქტი – თავიდან წმ. ნინოს აღიარება, მერე მისი დავიწყება და წმ. გრიგოლის აღიარება, მერე წმ. გრიგოლის დავიწყება და კვლავ წმ. ნინოს აღიარება? აშკარად ხელოვნური, რეალობას მოწყვეტილი მიდგომაა, წყაროების დეტალური ანალიზიც ამასვე ადასტურებს. დასკვნა წმ. ნინოს თაყვანისცემის დაფუძნების გვიანი თარიღის თაობაზე მათი არასწორი ინტერპრეტაციის შედეგია. ირკვევა, რომ არც კირიონ კათალიკოსის, არც არსენი საფარელის მსჯელობანი ლოგიკურად არ მოითხოვს წმ. ნინოს ხსენებას და, ამრიგად, მათი დუმილის არგუმენტად გამოყენება არამართებულია. ამჯერად შეუძლებელია მთელ იმ ვრცელ მტკიცებულებათა წარმოდგენა, რომელთა მოხმობა საკითხის განხილვისას გახდა საჭირო. მოვიყვან მხოლოდ ორ მაგალითს: X საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი უხტანესი იყენებს „ეპისტოლეთა წიგნის“ მასალებს და მიუხედავად ამისა, იგი მიუთითებს, რომ ქართველთა განმანათლებელი იყო ნუნე (ნინო) მოციქული. ე. ი. უხტანესს სრულიადაც არ მიაჩნია, რომ მისი წყარო ამ აზრის საწინააღმდეგო ჩვენებას შეიცავს. არსენი საფარელის მოღვაწეობას, როგორც აღვნიშნე, IX საუკუნით ათარიღებდნენ, მაგრამ დადგინდა, რომ იგი XI საუკუნის შემდგომი ხანით განისაზღვრება (არსენი საფარელი, განყოფილათვის ქართველთა და სომეხთა. ტექსტი კრიტიკულად დაადგინა და კომენტარები დაურთო ზ. ალექსიძემ, თბ. 1980. გვ. 68, 201). ამრიგად, საგულისხმო ვითარება იქმნება: X საუკუნეში „წმ. ნინოს ცხოვრების“ არსებობას ხომ მკვლევართა შორის ყველაზე დიდი სკეპტიკოსებიც

არ უარყოფენ, არსენი კი არ ახსენებს წმ. ნინოს. ეს ფაქტიც ცხადყოფს, რომ არსენის მიერ წმ. ნინოს მოუხსენიებლობის მიზეზი არცოდნა სულაც არაა. ამრიგად, წარსულში ამ წყაროს არასწორი ინტერპრეტაცია ფაქტია.

ასევე ითქმის მოსე ხორენელის, აგათანგელოსის, ლაზარე ფარპელის ცნობათა განმარტების თაობაზეც. მათი განხილვა აჩვენებს: ისინი არაა არააწმინდნი წმ. ნინოს თაყვანისცემას ქართლში, პირიქით, ადასტურებენ. ქართლში ქალი განმანათლებლის ძოღვაწეობას წმ. გრიგოლის სომხეთში ქადაგების პარალელურად პირდაპირ აღნიშნავს მოსე ხორენელი, ხოლო აგათანგელოსი და ლაზარე ფარპელი ამასვე მიუთითებენ ირიბად.

ასე რომ, ქართული ეკლესიის არსებობის მთელი ისტორიის განმავლობაში დამკვიდრებული იყო წმ. ნინოს, როგორც განმანათლებლის, თაყვანისცემა. მისი ჩანაცვლება სხვა წმინდანით არასოდეს მომხდარა. ჩანაცვლების დამამტკიცებელი არავითარი საბუთი არ არსებობს (ვრცლად ყოველივე ზემოაღნიშნულის შესახებ იხ. მარიამ ჩხარტიშვილი. ქართული პაგიოგრაფიის წყაროთმცოდნეობითი შესწავლის პრობლემები. „ცხოვრებაა წმიდისა ნინოსა“. თბ. 1987. გვ. 47-62).

წმ. ნინოს თავდაპირველი ქადაგების დაკავშირება ხან დასავლეთ საქართველოსთან, ხან მესხეთთან გამოწვეული იყო წმ. გრიგოლის შესახებ არსებულ ცნობასთან ამ ინფორმაციის შეთავსების სურვილით, რადგან უცილობლად ითვლებოდა, რომ წმ. გრიგოლი საუკუნეების მანძილზე იყო მიჩნეული ქართველთა განმანათლებლად. წმ. ნინოსათვის საჭირო ხდებოდა „ადგილის გამოხაზვა“. მას შემდეგ, რაც დადგინდა, რომ კულტა მონაცვლეობა ქართულ ეკლესიაში არ მომხდარა, ბუნებრივია, ამ ორი განმანათლებლის შესახებ ცნობების ხელოვნური შეთანხმების აუცილებლობისგანაც უთავისუფლდებით.

II. აზრი წმ. ნინოს თაყვანისცემის ქართველთა შორის გვიანი გავრცელების თაობაზე, ამავე დროს, უმთავრესი არგუმენტი იყო განმანათლებლის „ცხოვრების“ X ს-ით დათარიღებისათვის. შატბერდული ხელნაწერის შექმნის დრო, ფაქტობრივად, იგივედებოდა „ცხოვრების“ შექმნის დროსთან. აქედან გამომდინარე, IV-V საუკუნეთა ბერძენ-რომაული თუ სომეხი ავტორების ნაშრომები ითვლებოდა „მოქცევაა ქართლისაჲს“ მეორე ნაწილის, ე. ი. „წმ. ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქციის (მაშინდელი ტერმინოლოგიით, „ახალი ვარიანტის“) წყაროებად.

გრიგოლ ფერაძე საკითხს უდგება იმ დროს გაზიარებული შეხედულებების შესაბამისად, ოღონდ დანარჩენ მკვლევართაგან განსხვავებით იგი აყენებს „წმ. ნინოს ცხოვრების“ ადგილობრივი წყაროს გამოკვლევის პრობლემასაც, რადგან ამჩნევს, რომ ქართულ თხზულებას აქვს უცხოურ ძეგლებთან შედარებით მეტი ფაქტობრივი მასალა, რომლის წარმოსახვა პაგიოგრაფის ფანტაზიის ნაყოფად შეუძლებელია.

ქართულ-უცხოური (ქართულ-ბიზანტიური, ქართულ-სომხური) მასალების შედარებითმა ტექსტოლოგიურმა ანალიზმა ცხადყო, რომ ვითარება პირიქითაა, ამოსავალია ქართული ვერსია, ბიზანტიური და სომხური კი მასზე დამოკიდებული, როგორც წყაროზე (მარიამ ჩხარტიშვილი. ქართველთა გაქრისტიანების ბიზანტიური ვერსია. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები. თბ. 1985. II. გვ. 86-91; მისივე. ქართული პაგიოგრაფიის წყაროთმცოდნეობითი შესწავლის პრობლემები... გვ. 23-62). საინტერესოა, რომ აღნიშნულ ფაქტზე ჯერ კიდევ XIX საუკუნის მიწურულს ყოველგვარი სპეციალური კვლევის ჩატარების გარეშე მიუთითებდა დიმიტრი ბაქრაძე (იხ. მისი: ისტორია საქართველოსი უძველესი დროიდან X საუკუნის დასასრულამდე. ტფ. 1889. გვ. 50). მართლაც, ქართული

ტექსტის ავთენტურობა ერთი შეხედვითაც თვალში საცემია. სამწუხაროდ, ეს აზრი კარგა ხანს დავიწყებას მიეცა ქართველოლოგიაში, დაიფარა მცდარი კონცეფციებით და ამიტომ აუცილებელი გახდა ვრცელი მტკიცებანი იმ ტრივიალური იდეის დასამტკიცებლად, რომ ქართველთა გაქრისტიანების შესახებ ინფორმაციის უპირველესი წყარო ადგილზე შექმნილი თხზულებაა (იხ. მთავარების კოლოსი ანანია ჯაფარიძე. საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია. I. თბ. 1996. გვ. 178-179).

დადგინდა, რომ ეს უძველესი ტექსტი შემორჩენილია და ეს არის სწორედ „მოქცევაჲ ქართლისაჲსუელი“ „წმ. ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქცია. ქმნილებას აქვს თავისებური კომპოზიცია. იგი თავად წმ. ნინოსა და მის თანამოღვაწეთა მოგონებების კრებულის სახით გაფორმებული ძეგლია. მისი ავტორი, თხზულებისათვის პოზიციით — რედაქტორ-შემდგენელი, არის ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფის — მირიანის რძალი სალომე უფარმელი (იხ. მარიამ ჩხარტიშვილი. „წმ. ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქციის ატრიბუცია. ჟურნ. „მნათობი“. 1987. № 5. გვ. 149-154).

აღნიშნულ ფაქტს, ე. ი. „ცხოვრების“ შექმნას ქართლის მოქცევის უახლოეს ხანებში, ზემოთქმულის შედარებითი ტექსტოლოგიური ანალიზის გარდა, ადასტურებს ქმნილების კულტუროლოგიური შესწავლაც. კერძოდ, ირკვევა, რომ „წმ. ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქცია ასახავს წარმართობიდან ქრისტიანობაზე გარდამავალი ეპოქის მსოფლხედვას (იხ. რევაზ სირაძე. წმ. ნინო და ლეა-უფალი. „მნათობი“. 1985. № 2. გვ. 158).

გრიგოლ ფერაძე ყურადღებას ამახვილებს „ახალი ვარიანტის“ ტექსტში სხვადასხვა ეპოქის პლასტებზე. „ცხოვრების“ ტექსტში რომ შეინიშნება რედაქციული შრეები, თანამედროვე ქართველოლოგიაშიც გაზიარებული აზრია. „წმ. ნინოს ცხოვრება“ ცალკე და შემდეგ „მოქცევაჲ ქართლისაჲსთან“ ერთად საუკუნეთა მანძილზე მრავალჯერ ყოფილა რედაქტირების ობიექტი და მასზე დარჩა სხვადასხვა ეპოქის დანაშრევები, ოღონდ არცერთი შრე IV საუკუნეზე ადრინდელი არაა, რადგან თხზულება „ჟამითი ჟამად“ კი არ იქმნებოდა, იგი ერთდროულად დაიწერა. ამას ასაჩინოებს სიუჟეტების, კომპოზიციის მკაცრი დაქვემდებარება ერთიანი, კერძოდ, მესიანური იდეისადმი (იხ. მარიამ ჩხარტიშვილი. ქართველთა მოქცევა და ახალი ეროვნული იდეოლოგიის ჩამოყალიბება. „მესხეთი“. საისტორიო კრებული. III. თბ.-ახალციხე. 1999. გვ. 6-17), აგრეთვე კულტურული კატეგორიების ერთიანი შინაარსით გამოყენება მთელი ტექსტის მასშტაბით (ლეა პატარიძე. ცხოვრებაჲ წმ. ლეისა ნინოსაჲ. ქართლის გაქრისტიანების კულტურულ-ისტორიული საკითხები. თბ. 1993).

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ შეიცავს „წმ. ნინოს ცხოვრების“ ორ რედაქციას. ერთი — მცირე რედაქცია ისტორიულ ქრონიკაშია ჩართული ქრონოლოგიურად შესაბამის ადგილას, მეორე — ვრცელი რედაქცია, სალომესეული თხზულება, ერთვის ქრონიკას. გრიგოლ ფერაძე ამჩნევს, რომ ეს ორი რედაქცია სხვადასხვა ავტორის კუთვნილებაა. იგი გამოთქვამს ამ აზრს დაბეჯითებით, ოღონდ არგუმენტები არ მოჰყავს. მისი ეს შეხედულება სავსებით დასტურდება აღნიშნული რედაქციების ტექსტების სტილისტური ანალიზით, რომელიც ჩატარდა მათემატიკური მეთოდის გამოყენებით (იხ. მარიამ ჩხარტიშვილი. „წმ. ნინოს ცხოვრების“ მცირე და ვრცელი რედაქციების ურთიერთმიმართების საკითხისათვის. ჟურნ. „მაცნე“ ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1980. № 1. გვ. 96-106; მარიამ ჩხარტიშვილი, ლეა ჩხარტიშვილი. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ავტორისეული სტილის მათემატიკური ანალიზი. ჟურნ. „მეცნიერება და ტექნიკა“. 1981. № 1. გვ. 49-51). ოღონდ უფრო ძველია „წმ. ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქცია. მცირეს შექმნა, სავარაუდოა, რომ უკავშირდება V საუკუნეს

(იხ. მარიამ ჩხარტიშვილი, ქართული პავიოგრაფიის წყაროთმცოდნეობითი შესწავლის პრობლემები... გვ. 89; ნიკო ნიკოლოზიშვილი, ნათელ-ილო წყლისა და მიწისვან. ჟურნ. „ლიტერატურა და ხელოვნება.“ 1991. № 3. გვ. 37-55).

ამრიგად, „წმ. ნინოს ცხოვრების“ წარმოშობის თანამედროვე კონცეფცია მთლიანობაში არსებითად განსხვავებულია იმ კონცეფციისაგან, რომელსაც „ახალ ვარიანტთან“ დაკავშირებით აყალიბებს გრიგოლ ფერაძე, თუმცა ცალკეული დაკვირვებანი და მიგნებანი ზუსტია და მათი გათვალისწინება დღესაც აუცილებელი ჩანს.



კორნელი კეკელიძე

ივანე ჯავახიშვილი

III. როგორც ცნობილია, ქართველოლოგიის ორი მთავარი მესაძირკველი — ივანე ჯავახიშვილი და კორნელი კეკელიძე განსხვავებულად წყვეტდნენ ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფის ვინაობის პრობლემას. ივ. ჯავახიშვილი იშველიებდა პეტრე იბერის ასურული „ცხოვრების“ ინფორმაციას და თვლიდა, რომ პეტრეს პაპა დედის ხაზით — დიდი ბაკური — ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფე იყო. კ. კეკელიძე კი მიიჩნევდა, რომ აუცილებელია ადგილობრივი ტრადიციის გათვალისწინება, რადგან შეუძლებელია ქართველებს დავიწყებოდათ პირველი ქრისტიანი მეფის სახელი. მისი აზრით, ეს მეფე იყო ძირიანი, როგორც ამას გვაძნობს „წმ. ნინოს ცხოვრების“ ციკლის თხზულებები. გრიგოლ ფერაძე აფიქსირებს აზრთა სხვადასხვაობის ამ ვითარებას.

მას შემდეგ, რაც „წმ. ნინოს ცხოვრების“ უცვლელი რედაქციის ავთენტურობა დადგინდა, ალტერნატივა — ბაკური თუ ძირიანი? — აზრს კარგავს. რა თქმა უნდა, ძირიანი, რადგან ამას გვაუწყებს თანადროული წერილობითი წყარო. ამასთან, შესაძლებელი ხდება პეტრე იბერის ასურული „ცხოვრების“ ბაკურის ვინაობის დაზუსტებაც.

IV-V საუკუნეების უცხოური წყაროები ასახელებენ ორ ბაკურს: „დიდ ბაკურს“ (პეტრე იბერის ასურული „ცხოვრება“) და „ფრიად სარწმუნო ბაკურს“ (გელასი კესარიელი, რუფინუსი, ლიბანიოსი, კორიუნნი...). წყაროთა შეჯერება გვიჩვენებს, რომ პირველი მათგანი არის ძირიანის უშუალო მემკვიდრე ბაკურ რევის ძე („მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ისტორიული ქრონიკის მიხედვით). იგივე ბაქარი („ქართლის ცხოვრებით“). იგი მოღვაწეობდა IV საუკუნის II ნახევარში. ეს იყო პიროვნება, რომელმაც ქართლის მოქცევა ლოკალური ფაქტიდან აქცია რეგიონული მნიშვნელობის მოვლენად, „უმრავლესნი კავკასიანნი“ მან გააქრისტიანა. ამის გამო უცხოელი პავიოგრაფის თვალში ქართლის პირველ ქრისტიან მეფედ შესაძლებელია ის გამოჩენილიყო. მეორე ბაკური არის მისი ძმისშვილი ბაკურ თრდატის ძე („მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ისტორიული ქრონიკით). ეს უკანასკნელი მოღვაწეობდა V საუკუნის I ოცწლეულში (მარიამ ჩხარტიშვილი, ქართული პავიოგრაფიის წყაროთმცოდნეობითი შესწავლის პრობლემები... გვ. 35-47; მისივე, ისტორიული პორტრეტები. თბ. 1992. გვ. 32-35).

ბაკურზე ინფორმაციის შესავსებად გრიგოლ ფერაძე მკითხველს პაუზა პეტერსის ნაშრომზე მიუთითებს. აღნიშნულ მკვლევარს, მართლაც, ერთ-ერთი ყველაზე ამომწურავი მსჯელობა აქვს ამ საკითხზე, თუმცა მან უცხოური წყაროების მონაცემები ქართულ მასალასთან ვერ დააკავშირა.



პაულ პეტერსი

IV. ქართული ეკლესიის ისტორიის ერთ-ერთ აქტუალურ პრობლემად დღემდე რჩება ქართლში ქრისტიანობის ოფიციალურ სარწმუნოებად დამკვიდრების თარიღის განსაზღვრა. თუკი მისი შესწავლის ისტორიას თვალს გადავავლებთ, აღმოჩნდება, რომ მითითებული იყო ათეულზე მეტი თარიღი: 312, 317, 318, 320, 323, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 335, 337, 350-356, 356-357 წლები. ასევე ვრცელია სია იმ მეცნიერებისა, რომლებიც აღნიშნულ საკითხზე პასუხის გაცემას ცდილობდნენ.

თანამედროვე სპეციალურ ლიტერატურაში ამ მიმართულებით გამოთქმულია რამდენიმე თვალსაზრისი. ნოდარ ლომოურის აზრით, ქართლის ოფიციალური მოქცევა მომხდარა 324-325 წლების შემდეგ 330 წლამდე (იხ. მისი: ნარკვევები ქართლის (იბერიის) სამეფოს ისტორიიდან. თბ. 1975. გვ. 83); 317-318 წლებზე მიუთითებს ვახტანგ გვილაძე (იხ. მისი: ქართული ეკლესიის სათავეებთან. თბ. 1991. გვ. 83); თამილა მგალობლიშვილი ტრადიციული თარიღის — 337 წლის — ახალი არგუმენტებით განმტკიცებს ცდილობს (კლარჯული მრავალთავი. ტექსტი გამოსაკრძად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო თ. მგალობლიშვილმა. თბ. 1991. გვ. 154). ლელა პატარიძის ანგარიშით, ესაა 326 წელი (იხ. მისი: ქართლის გაქრისტიანების ქრონოლოგია. ქრისტიანული არქეოლოგიის შესაბამე სამეცნიერო კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ. 1999. გვ. 24-25).

აზრთა ამგვარ სხვადასხვაობას იწვევს ის, რომ ვრცელ „წმ. ნინოს ცხოვრებაში“ აღნიშნული ფაქტის ზუსტი ქრონოლოგიის შესახებ ცნობები არა გვაქვს. არის მხოლოდ მითითება წმ. ნინოს ქართლში მოსვლის შესახებ, ოღონდაც იმდენი შეუსაბამობაა ამ მხრივ ცალკე შატბერდულ ხელნაწერში და მერე მის მიმართებაში ჭელიშურთან, რომ რჩება შთაბეჭდილება: ეს ადგილი გვიანდელი ჩანართია და ამის გამო მასზე დაყრდნობა ძნელია.

„წმ. ნინოს ცხოვრების“ მცირე რედაქციაში კი გვაქვს შემდეგი მონაცემები: წმ. ნინო გარდაიცვალა 338 წელს; ეს იყო ქართლში მისი მოსვლიდან მეოთხომეტე წელი; მირიან მეფემ ირწმუნა წმ. ნინოს ქართლში მოსვლიდან მეშვიდე წელს. ამრიგად, მეფისა და შესაბამისად, ქვეყნის გაქრისტიანების თარიღი „წმ. ნინოს ცხოვრების“ მცირე რედაქციით 330 წელია ( $338-15=323$ ,  $323+7=330$ ). ისტორიული რეალიებიც ამ თარიღს მხარს უჭერს. „ცხოვრების“ აღნიშნული რედაქცია, მართალია, V საუკუნის ძეგლია, მაგრამ იგი შემოკლებულია ადრინდელი, ხალომესეული ქმნილების პარალელურად აღმოცენებული თხზულებიდან და ამდენად, მისი ინფორმაცია ნდობას იმსახურებს.

\* \* \*

ოთხი ზემოთ დასახელებული პრობლემის გარდა, როგორც ითქვა, სტატიაში აღძრულია არაერთი სხვა საინტერესო თემა. თანამედროვე ქართველოლოგიაში ამ თემების კვლევა გრძელდება. ზოგ მათგანს შევეხები მოკლედ.

I. ზემოთ ითქვა, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ერთ-ერთი რედაქცია შატბერდის კრებულშია დაცული. გრიგოლ ფერაბე ყურადღებას ამახვილებს მის შედგენილობაზე, მიუთითებს, რომ კრებული შეიცავს როგორც თარგმნულ, ასევე ორიგინალურ ლიტერატურას. მეცნიერული წრეების დაინტერესება შუა საუკუნეების კულტურის ამ ღირსშესანიშნავი ძეგლით მაშინ მხოლოდ იწყებოდა, დღეს კი ვითარება

სხვაგვარია. გამოქვეყნებულია ხელნაწერის კრიტიკულად დადგენილი ტექსტი (იხ. შატბერდის კრებული X საუკუნისა. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ე. გიუნაშვილმა, თბ. 1979). ამავე დროს, მნიშვნელოვანი ნაბიჯებია გადადგმული კრებულის კულტუროლოგიური შესწავლის გზაზე. ამ ძიების შედეგად გამოვლინდა ფრიად საინტერესო ფაქტი: ძველი შედგენილია ქართველთა მოქცევის ისტორიის პრობლემატიკის უკეთ წვდომის მიზნით და წარმოადგენს თავისებურ „სააზროვნო კონტექსტს“ „წმ. ნინოს ცხოვრებისათვის“ (იხ. რევაზ სირაძე, „წმ. ნინოს ცხოვრება“ და დასაწყისი ქართული აგიოგრაფიისა, თბ. 1997, გვ. 149-162).

2. გრიგოლ ფერაძე წარმოგვიდგენს საინტერესო ნარკვევს საქართველოში წმ. გიორგის თაყვანისცემის ისტორიის შესახებ. დღეს ჩვენ ხელთა გვაქვს ხსენებულ წმინდანთან დაკავშირებული ქართული ტექსტების პუბლიკაცია, აგრეთვე არაერთი ახალი გამოკვლევა (იხ. წმ. გიორგი ძველ ქართულ მწერლობაში. შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, ლექსიკონი და კომენტარები დაურთო ე. ვაბიძაშვილმა, თბ. 1991; დავით ნინიძე, წმინდა გიორგის კულტის ისტორიიდან საქართველოში. ჟურნ. „მნათობი“, 1991, № 11-12, გვ. 163-176; ზვიად გამსახურდია, საქართველოს ხელიერა მისსა, თბ. 1990, გვ. 20-22; Абакелия Н. Миф и ритуал в Западной Грузии. Тб, 1991 გვ. 14-26, 98-100).

წმ. გიორგისთან დაკავშირებით გამოკვლევაში წამოჭრილია ქართულ ონომასტიკონში გიორგის გავრცელების ქრონოლოგიის საკითხი. გრიგოლ ფერაძე იძიებს „წმ. სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების“ ცნობას. ამ ძველში ასახულ ეპოქას კი VIII საუკუნით განსაზღვრავს. ამგვარ პოზიციაზე იდგა ქმნილების აღმოჩენი და მისი პირველი გამომცემელი მოსე ჯანაშვილი. დღეს VIII საუკუნით „წმ. სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში“ აღწერილ ისტორიას აღარავინ ათარიღებს. ამ საკითხის გარშემო დავაა, ოღონდ მეცნიერთა ნაწილი მხარს უჭერს VII საუკუნეს, ნაწილი კი – IX-ს. მე ვფიქრობ, მართებულია პირველი თვალსაზრისი. ამის საფუძველს მაძლევს ძველში დაცული პირდაპირი ინფორმაცია: წმ. სერაპიონი აქ შიო მღვიმელის მოწაფის მოწაფედ არის წარმოდგენილი. წმ. შიო, როგორც ცნობილია, VI საუკუნის შუა ხანებში მოღვაწეობდა საქართველოში, აქედან ბუნებრივია, ვიფიქროთ, რომ წმ. სერაპიონი VII საუკუნის დასაწყისში ცხოვრობდა (იხ. მარიამ ჩხარტიშვილი, მარტვილობა და მოამსახურება წმინდისა ვესტათი მცხეთელისა. ცხოვრება და მოქალაქეობა წმინდისა სერაპიონ ზარზმელისა. წყარომცოდნეობითი გამოკვლევა, თბ. 1994, გვ. 54-83). ამრიგად, ჯერჯერობით ჩვენს ხელთ არსებული მასალებით ქართულ ონომასტიკონში სახელი გიორგი გვხვდება VII საუკუნიდან.



ანტიოქიის პატრიარქი  
საზარებას გადასცემს  
მეფე მირიანს.  
სვეტიცხოვლის ფრესკა.

3. სტატიაში ყურადღება გამახვილებულია ქართველთა განმანათლებლის ეპითეთ „ტყვეზე“. გრიგოლ ფერაძე სვამს საკითხს იმის თაობაზე, ეს ეპითეტი პირდაპირი მნიშვნელობით უნდა გავიგოთ თუ გადატანითით. ზოგი მკვლევარი არ გამორიცხავს წმ. ნინოს ტყვეობას რეალურად, თუმცა, ამავე დროს, ხაზს უსვამს ამ ეპითეტის გააზრებისას ქრისტიანული სიმბოლიკის გათვალისწინების აუცილებლობას. ცოცხალი ადამიანი ამქვეყნიური საკვრელით არის შებოჭილი, ტყვეა. ან კიდევ: ამქვეყნიური ყოფა არის მწირობა, უცხოება, უთვისტომობა, ტყვეობა (იხ.

რევაზ სირაძე. „წმ. ნინოს ცხოვრება“ და დასაწყისი ქართული აგიოგრაფიისა, გვ. 102-103; ლელა პატარიძე. „ცხოვრებაა წმიდისა ნინოასი“. ქართლის მოქცევის კულტურულ-ისტორიული საკითხები, გვ. 90-01; ვახტანგ გვილაძე. ქართული ეკლესიის სათავეებთან, გვ. 21).

4. მკითხველის ყურადღებას უსათუოდ მიიპყრობდა გრიგოლ ფერაძის აზრი იმის თაობაზე, რომ წმ. ნინოს მოღვაწეობის ხანაში მესხეთი ევროპულად ქართველებითა და სომხებით დასახლებული პროვინცია იყო კრძალვებით ქართველები ბერმონაზონთა თაოსნობით თანდათანობით ეპატრონებიან.

მკვლევარი ამ გარემოებას აღნიშნავს რაიმე დასაბუთების გარეშე, როგორც საყოველთაოდ ცნობილ ფაქტს. საქმე ის არის, რომ XX საუკუნის 30-იანი წლებისათვის ამგვარი შეხედულება კავკასიოლოგიაში მიღებული იყო. მესხეთზე სომხეთის პრეტენზიების დასაბუთებას ცდილობენ უკვე XIX საუკუნიდან მხითარისტები. ეს თვალსაზრისი აიტაცა ევროპულმა მეცნიერებამ. განსაკუთრებულ მაქსიმალიზმს მან მიაღწია ნიკო მარის შემოქმედებაში. საქმე ისე წარმოისახებოდა, ვითომც მესხეთის უდიდესი ნაწილი არის დიდი სომხეთის ტერიტორია, რომელიც მოგვიანებით დაიპყრეს ქართველებმა და მოსახლეობაც გააქართველეს. ეს შეხედულება გაიზიარა ზოგმა ქართველმა მეცნიერმაც. მაგალითად, მას მხარს უჭერდა კორნელი კეკელიძე. ნიკო მარისა და კორნელი კეკელიძის ნაშრომები კი ამოსავალია გრიგოლ ფერაძისათვის. აქედანაა მისი დაუეჭვებელი, უკრიტიკო დამოკიდებულებაც ამ თვალსაზრისისადმი.

აღნიშნული შეხედულების ყოველმხრივი კრიტიკა მოგვცა პავლე ინგოროყვამ. მან აჩვენა, რომ ისტორიულ წარსულში, როგორც ანტიკურ ხანაში, ისე შუა საუკუნეებში, მესხეთის ქვეყანა მთელი თავისი მოცულობით წარმოადგენდა საქართველოს ნაწილს ეთნიკურად (მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობით, ენის მიხედვით). ზოგიერთი მისი მხარისხარკვეული დროით პოლიტიკურად სომხეთის შემადგენლობაში მოხვედრას გავლენა არ მოუხდენია არც მათ ეთნიკურ სახეზე და არც კულტურაზე (იხ. პავლე ინგოროყვა. ვიორგი მერხული. ქართველი მწერალი მათე საუკუნისა. ნარკვევი ძველი საქართველოს ლიტერატურის, კულტურის და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ისტორიიდან. თბ. 1954. გვ. 400-544 და ა. შ.). მაგრამ ამ ნაშრომის გამოსვლისას გრიგოლ ფერაძე უკვე გარდაცვლილი იყო.

ასეთია მოკლედ ის კომენტარები, რომლებიც აუცილებელი ხდება დღეს, „საქართველოს ეკლესიის უძველესი ისტორიის პრობლემების“ ქართული თარგმანის პუბლიკაციისას.

„აქ, ევროპაში, შესაბამისი მასალა მაკლია. მე მხოლოდ მსურს, ყურადღება მივაქცევინო ქართველ მეცნიერებს ამ საკითხებისა და პრობლემებისადმი“ — შენიშნავს ერთგან გრიგოლ ფერაძე. „ახლა, უპირველეს ყოვლისა, მინდოდა ქართველ მკვლევართა ყურადღება მიმექცია ჩვენი ძველი კულტურის ამ დოკუმენტისათვის და განმეწყო ისინი შემდგომი კვლევა-ძიებისათვის“ — ასე ასრულებს იგი თავის ნაშრომს.

ეს სიტყვები მე აღვიქვი როგორც კითხვები „მიერთგან შემდგომთა მომავალთა“ ჟამთააღმწერელთა წინაშე. ამიტომ, როცა ზემოთ მოყვანილ განმარტებებს ვწერდი, არ მშორდებოდა გრძნობა, რომ ამას ვაკეთებ არა მარტო თანამედროვე მკითხველისათვის, არამედ ვპასუხობ, ანგარიშს ვაბარებ ღვაწლმოსილ წინამორბედს. მეცნიერთა თაობების ამგვარი თანამშრომლობა უწყვეტია, ისევე როგორც დაუსრულებელია ჭეშმარიტების შემეცნების პროცესი.

# პატროლოგიის გაგება, ამოცანები და მეთოდები მართლმადიდებლურ თეოლოგიაში \*

თეოლოგიის

## გრძობლ შერამე

(პოლონურიდან თარგმნა ეთერ კვირიკაშვილმა)

### აღმატმბულო სახსოვარეობაჲ!

ჩემთვის ნამდვილად ბედნიერება და სიამოვნებაა საუბარი ისეთ მნიშვნელოვან, მართლაცდა საერთაშორისო და კონფესიათაშორის დარგზე, როგორცაა პატროლოგია – მეცნიერება, რომელიც შეისწავლის ეკლესიის წმინდა მამათა ცხოვრებას, მათ ეპისტოლეებსა და ქადაგებებს, დღეს მას ორმაგი მნიშვნელობა აქვს. პატროლოგია, ამ სიტყვის ზუსტი გაგებით, გულისხმობს მეცნიერებას, რომელიც დაინტერესებულია ეკლესიის იმ წმინდა მამებით, რომლებიც პირველი შვიდი მსოფლიო საეკლესიო კრების მიმდინარეობის დროს მონაწილეობდნენ საეკლესიო კანონებისა და ქრისტიანული დოგმატების ჩამოყალიბებაში. ეს მამები ჯერ კიდევ ახალდაარსებულ, სუსტ ეკლესიებს გაძლიერებაში ეხმარებოდნენ, სთავაზობდნენ იდეალებს, უყენებდნენ ამოცანებს. ისინი მათ განუმარტავდნენ ეკლესიის დამფუძნებლის ჭეშმარიტ სიტყვას. სწორედ ამ წმინდა მამათა მითითებებით მოქმედებს დღეს მსოფლიო ეკლესია.

პირველ ყოვლისა, პატროლოგია დღემდე დაინტერესებულია ეკლესიის იმ მამებით, რომლებიც ცხოვრობდნენ VIII საუკუნის ბოლომდე. კერძოდ, აღმოსავლეთში ეს პერიოდი ემთხვევა იოანე დამასკელის (754 წ.), დასავლეთში კი გრიგოლ დიდის (604 წ.) ან ისიდორე სევილიელის გარდაცვალებას (636 წ.). უეჭველია, რომ აღნიშნული პერიოდი უმნიშვნელოვანესია მსოფლიო ეკლესიის ცხოვრებაში და ბუნებრივია, რომ პატროლოგიის ამოცანა, უპირველესად, ამ მამების ცხოვრების შესწავლა იყო.

ხაზგასმით აღვნიშნავ სიტყვა „ბუნებრივს“, რადგანაც არსებობს სხვა, ასევე უფლებამოსილი და ყურადსაღები მიმართულებაც, რომელიც თვლის, რომ პატროლოგია გულისხმობს ქრისტიანული ლიტერატურის საყოველთაო



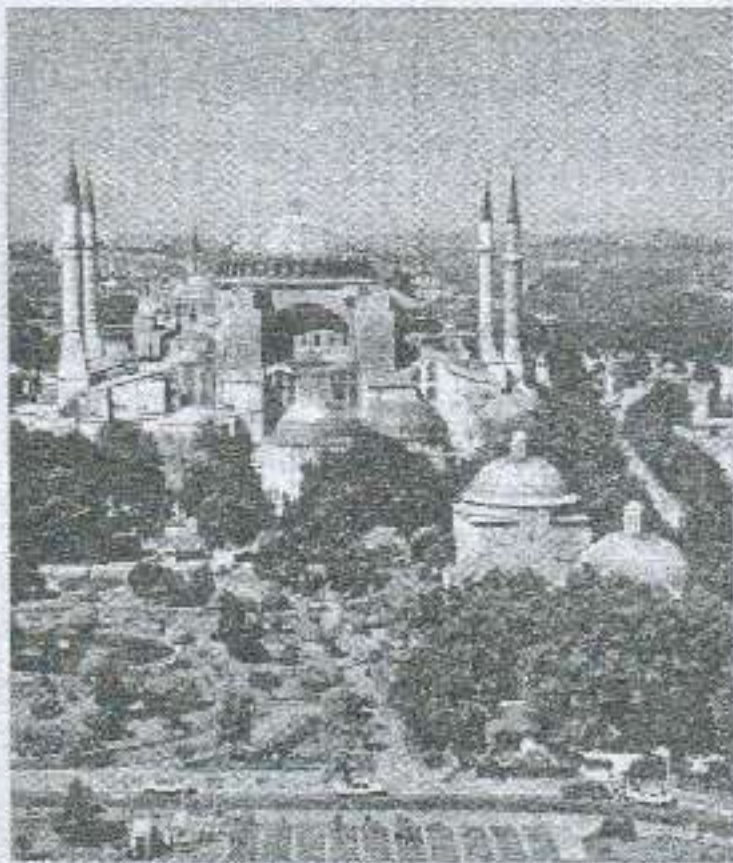
გრიგოლ ფერამე



წმ. იოანე დამასკელი. ფრესკა იერუსალიმის ჯვრის მონასტრიდან.

\* საინაუგურაციო გამოსვლა კარმავის უნივერსიტეტში 1933 წლის 7 დეკემბერს (რედ.).





კონსტანტინოპოლი (თანამედროვე სტამბოლი). წმ. სოფიოს ტაძარი.

ისტორიის შესწავლას ან, უფრო ზუსტად, ყველა ქრისტიანი ხალხის საეკლესიო ლიტერატურისა, რომელიც შექმნილია არა მარტო პირველი რვა საუკუნის მანძილზე აღმოსავლეთისთვის ამ პერიოდის ზღვარი არის კონსტანტინოპოლის დაცემა, დასავლეთისთვის კი — რეფორმაცია. პატროლოგიის ეს მეორე მიმართულება დროთა განმავლობაში იძენს უფრო მეტ მიმდევრებს, განსაკუთრებით გერმანიაში, საფრანგეთში და მას მომავალიც აქვს. მისი კვლევის სფეროა აღმოსავლეთის ქრისტიანული ხალხების მრავალფეროვანი ლიტერატურა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ სიტყვა ლიტერატურა გულისხმობს ამ ხალხების ქრისტიანულ შემკვიდრებას, მაგალითად, წმინდა

წერილთა ნიმუშებს ან კომენტარებს, აგრეთვე, ლიტერატურულ-პოშილეტიკურ (მეცნიერება ბიბლიურ თემებზე ლოცვების შექმნის შესახებ) წიგნებს და სხვადასხვა ეთიკურ-ასკეტური ხასიათის ნაშრომს, ასევე მათ მიერ შექმნილ, არანაკლებ მნიშვნელოვან ქრონიკებს, რომლებიც დიდად ფასეულია არა მარტო ეკლესიის ისტორიისათვის, არამედ ძლიერ მსაღვთისმეტყველთა საერო ცხოვრების შესახებაც. გასაგები გახდება, რომ პატროლოგიის ამოცანას წარმოადგენს ყველა ქრისტიანი ხალხის კულტურათა კვლევაც.

ეს არის პატროლოგია, ამ სიტყვის ფართო გაგებით, მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ იგი ახერხებს ჩვენს დაინტერესებას არაერთი მოვლენით და ამასთან, ბევრ მოულოდნელ პერსპექტივას გვისახავს, მის მთავარ ამოცანად მაინც რჩება დაინტერესება იმ მამათა საქმიანობით, რომლებმაც მონაწილეობა მიიღეს ეკლესიის დაფუძნებასა და დოგმატიკის განმტკიცებაში. ჩემს ლექციებში შევეხები ამ ეპოქას, ძირითადად წმინდა მამათა წერილებს, მათი ნაშრომების კითხვასა და



წმ. ბაველი მოციქული. ბიზანტიური ხატი. XIV ს.

ანალიზს. უპირველესი ამოცანა იქნება ის, რომ ამ წერილებმა და მათი შექმნის პერიოდში დაწერილმა ნაშრომებმა ნათელი სურათი წარმოგვიდგინონ თვით ამ მამების შესახებ. ჩვენ თვალწინ გაცოცხლდებიან არა მუდმივად ასკეტნი ან მუდმივად მოსაწყენნი და სევდიანი პიროვნებები — როგორებადაც მათ ზოგიერთი მიიჩნევს — ან ის ადამიანები, რომლებიც თავიანთი იდეების ფანატიკოსები არიან და ბრძაღ, ცხოვრებისა და სამყაროს გაუანრებლად ესწრაფვიან ეკლესიის შექმნასა თუ მშენებლობას. ისინი იყვნენ ადამიანები, რომლებიც ერთ იდეას მისდევდნენ, მათ ბევრი რამ გადაიტანეს, ბევრი რამ განიცადეს, თავიანთი განვლილი გზის მიხედვით წარმართეს საკუთარი ცხოვრება

და შეასრულეს თავისი საქმე. ამ ეპოქის სათავეში მოციქულები დგანან. მათ პირადად იხილეს ქრისტე და მისი ცხოვრებისა და ჯვარცმის მოწმეებმა ქრისტეს ღვთაებრივი ბუნება ქვეყნიერებას ახარეს. შემდეგ მოვიდა პაულე, რომელმაც დამასკოს მისადგომებთან გამოცხადება იხილა. მას შემდეგ კი იყო ყველა ის მამა, რომელიც ქრისტეს ჭვრეტდა და ამ განცდების საფუძველზე წერდა...

უკვე მაშინ განსხვავდებოდნენ აღმოსავლეთის მამები დასავლეთის მამებისაგან, თუმც არც ისე დიდად. რასაკვირველია, მათ შორისაც არსებობდა გარკვეული ერთობა, ურთიერთგაგება ზოგიერთ საკითხთან დაკავშირებით, იყო ერთობლივი მოღვაწეობა. როდესაც ეს ურთიერთობები დაირღვა, რელიგიური წინამძღოლობა აღნიშნული პერიოდიდან მერვე საუკუნემდე აღმოსავლეთმა ითავა. აღმოსავლეთში იყო შვიდი მსოფლიო საეკლესიო კრების ადგილი; აღმოსავლეთში მოხდა უდიდესი მოვლენა — შეიქმნა ახალი აღთქმის წიგნთა კანონი; აღმოსავლეთმა დაადგინა კათოლიკე ეკლესიის სარწმუნოების სიმბოლო; ანტიოქიისა თუ ალექსანდრიის უდიდეს თეოლოგიურ სკოლებში ეკლესიის მამები ქრისტიანულ ლიტერატურას ქმნიდნენ. ეს კი ახალგაზრდა ეკლესიისათვის დიდ საშიშროებაზე — წარმართულ ფილოსოფიაზე გამარჯვების ნიშნავდა. ბოლოს, საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ აღმოსავლეთმა შექმნა უმნიშვნელოვანესი რამ როგორც საერო, ისე საეკლესიო ცხოვრებისათვის — კანონები.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე ადვილი გასაგებია, რომ აღმოსავლეთის უდიდესი მამები, ისეთები, როგორებიც არიან ათანასე ალექსანდრიელი, ორივე გრიგოლი — ნაზიანზელი და ნოსელი, ბასილი დიდი, იოანე ღვთისმეტყველი, სხვები რომ აღარ ჩამოეთვალათ, ძალიან კარგად იყვნენ დასავლეთში ცნობილნი და დიდი პატივისცემითაც სარგებლობდნენ. პატროლოგია უპირველესად სწორედ ამ მამებით არის დაინტერესებული და შემდეგ დასავლეთის მამებით. ასეთი მიდგომა კათოლიკურ უნივერსიტეტებშიც კი და ბუნებრივი და გასაგებია, რომ ასე უნდა იყოს მართლმადიდებლურ ფაკულტეტებზეც.

\* \* \*

თეოლოგიური ცოდნის თვალსაზრისით პატროლოგია ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია. იგი თეოლოგიის სხვა დარგებისათვის ამოსავალ პუნქტს წარმოადგენს. ამიტომაც პატროლოგია უფლებამოსილია დაინტერესდეს და შეეხოს სხვა საკითხებსაც. ეს აუცილებელიცაა. იგი ძალიან მჭიდროდ არის დაკავშირებული ძველ აღთქმასთან. სწორედ ეკლესიის მამებმა მიაქციეს ყურადღება ძველ აღთქმაში შესიის შესახებ წინასწარმეტყველების აზრს. ძველი აღთქმის ტექსტის შესწავლისათვის მნიშვნელოვანი საკითხია, თუ რომელი ხელნაწერებიდან ისარგებლეს მათ. პატროლოგიის ისტორიაში



წმ. ბასილი დიდი, ატენის სიონის ფრესკა, XI ს.



წმ. გრიგოლ ღვთისმეტყველი (ნაზიანზელი). ატენის სიონის ფრესკა, XI ს.

არაერთხელ წამოჭრილა კამათი იმის დასადგენად, თუ რამდენად დიდმნიშვნელოვანი და ავტორიტეტულია ძველი ალექსანდრის ქრისტიანული ეკლესიისათვის. საკმარისია გავიხსენოთ მარკიონი და მისი მოწინააღმდეგე ტერტულიანე. ძველი



ჯრუჭის სახარება. მეორედ მოსვლა.  
მინიატიურა, XII ს.

ალექსანდრის და ცვიის იმ მეთოდებსა და საშუალებებზე დაკვირვება, რომლებიც მასზე თავდასხმელების საწინააღმდეგოდ გამოიყენება, შეიძლება დღეს მისი აპოლოგიისათვის კარგ გაკვეთილად და მასწავლებლად იქცეს.

პატროლოგიამ შეიძლება შეამაგროს და მხარი დაუჭიროს არა მარტო ძველ ალექსანდრიულ თეოლოგიის შემადგენელ ისეთ მნიშვნელოვან ნაწილებსაც, როგორცაა ახალი ალექსანდრის ქრისტიანული ეკლესიის საწყისი პერიოდის ისტორია.

ის ფაქტი, რომ ეკლესიის მამებმა სახარებიდან, მოციქულთა საქმეებიდან და ეპისტოლეებიდან კანონიკურად მხოლოდ ოთხი სახარება და რამდენიმე ეპისტოლე აღიარეს, დანარჩენი კი აპოკრიფებად ჩათვალიეს, სახარების მეცნიერული კვლევისათვის ითვ-

ლება პრობლემად, რომლის გადაჭრაც სწორედ პატროლოგიის დახმარებით არის შესაძლებელი. გარდა ამისა, ძალიან მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ ქრისტიანული ლიტერატურის შექმნის საწყის პერიოდში საერთოდ ვერ ვხვდებით მოციქულთა წერილებს ან სახარებას. ჩანს მხოლოდ ანონიმური თხზულებები, მაგალითად, დიდაქე და სხვ. ამ ლიტერატურამ, თავის მხრივ, დიდი გავლენა მოახდინა სახარების ტექსტზე. ასე რომ, არა მარტო სახარება ახდენდა ეკლესიის მასწავლებლებზე გავლენას, არამედ პირიქითაც, თვით ეკლესიის მამები და მასწავლებლები ზემოქმედებდნენ სახარების ტექსტზე, რაც მის მოდიფიკაციას იწვევდა. ყოველივე ეს კი ახალი ალექსანდრიის კვლევის საქმეში პატროლოგიის როლს უფრო მნიშვნელოვანს ხდის.

ახალი ალექსანდრიის კვლევისათვის კარდინალურ პრობლემად ითვლება სახარების ტექსტის თავდაპირველი სახის აღდგენა, აგრეთვე ე. წ. დიატესარონი, რომელიც იმდენად მნიშვნელოვან და მთავარ საკითხად იქცა, რომ კულტურული ქვეყნების მკვლევარნი უდიდეს ძალისხმევას ხარჯავენ ამ საკითხზე მუშაობისას. ეს პრობლემა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, შესაძლებელია პატროლოგიამ გადაწყვიტოს.

იგივე შეიძლება ითქვას თეოლოგიის სხვა დარგების მიმართ პატროლოგიის დამოკიდებულებაზე. პატროლოგია არ წარმოადგენს საეკლესიო კრებათა ისტორიას, მაგრამ მან დიდი ყურადღება უნდა გაამახვილოს მათ საქმიანობაზე. პატროლოგია ასევე არ წარმოადგენს ეკლესიებისა და სექტების ისტორიას, თუმცა დაინტერესებულია ეკლესიისა და ერის ისტორიითაც. ეკლესიის მამები ხომ იმავე დროს

ის პიროვნებები იყვნენ, რომლებიც თავისი მოღვაწეობის პერიოდში ქმნიდნენ ეკლესიის ისტორიას და დაუნდობლად ებრძოდნენ ერეტიკოსებს. ამიტომ ეკლესიისა და სექტების ისტორიის შესახებ ცოდნის მიღება შეუძლებელია პატროლოგიის ღრმად გააზრების გარეშე. მართალია, პატროლოგია არ არის მისტიციზმის ან ასკეტიზმის ისტორია, ან მეცნიერება ქრისტიანული თუ პოშიდელეტიკური აქტივის, ან მოძღვრობის შესახებ, მაგრამ იგი მაინც ფართოდ ეხება მისტიკას და ასკეტიზმს, თავის თავში აერთიანებს ასევე პოშიდელეტიკისა და მოძღვრობის კლასიკურ ფორმებს. ქრისტიანული მსოფლმხედველობა და ფილოსოფია სათავეს იღებს პატროლოგიიდან, ქრისტიანული აპოლოგეტიკა კი პატროლოგიიდან იღებს იმ ბრძოლების მაგალითებსა და ნორმებს, რომლებიც მიმართული იყო ჯერ კიდევ ჩამოუყალიბებული ქრისტიანული ეკლესიის დასაცავად. დოგმატიკის ისტორია პატროლოგიის პირშეოდ ითვლება, იგი დროთა განმავლობაში ვითარდებოდა და XIX საუკუნეში აყვავების ხანას მიაღწია. მას გააჩნია კავშირი პატროლოგიასთან და მისივე ინტერესებიდან გამომდინარე არ უნდა გაწყვიტოს ეს კავშირი.

დღეს პატროლოგია თავის თავში აერთიანებს ბევრ ისეთ საკითხს, რომელთაც დამოუკიდებელ მეცნიერებად ჩამოყალიბების უფლება აქვთ. მაგალითად, პაგოგრაფია, კანონებისა და აღმოსავლეთის ქრისტიანული ლიტურატიურის ისტორია, რომელთაც არაერთხელ შევეხები ჩემს გამოსვლაში. მაგრამ დღეს, რწმენის სფეროში გამეფებული კრიზისის დროს, თუკი მივატოვებთ ამ დარგებს და ბედისწერის ამარა დავტოვებთ, ეს ნიშნავს, რომ მათ დასალუპავად ვწირავთ. პატროლოგია მოვალეა მოძებნოს დრო და თავის ძირითად ამოცანებთან ერთად დაინტერესდეს იმ პრობლემებით, რომლებიც დიდ ყურადღებას იმსახურებენ.

მოკლედ რომ ვთქვათ, პატროლოგიაში დღეს ყველა თეოლოგიური მეცნიერების გაგებისა და ყველა პრობლემის გადაწყვეტის მოძიება შეიძლება. ამიტომაც ყველამ უნდა აღიაროს პატროლოგიის აუცილებლობა და მისი დიდი მნიშვნელობა.

სწორედ ამიტომ კულტურულმა მსოფლიომ პატროლოგიას დიდი ხნის წინ მიაქცია ყურადღება. იგი, ამ სიტყვის სრული გაგებით, საერთაშორისო ცნებაა. მას არ გააჩნია სამშობლო და იქ ვითარდება კარგად, სადაც მასზე ზრუნავენ. ადამიანთა დიდი ჯგუფები მოღვაწეობენ პატროლოგიის სფეროში ჯერ კიდევ წმ. იერონიმეს დროიდან. ეს მუშაობა ორმაგ ხასიათს ატარებს: 1) ძებნა, შეგროვება, კატალოგების შედგენა და ტექსტების გამოცემა; 2) სისტემატური შესწავლა და ზოგიერთი მამისა და ცალკეული საკითხების შესახებ მონოგრაფიების შექმნა.



კონსტანტინოპოლი. წმ. სოფიის ტაძარი. ინტერიერი.

ეკლესიის მამათა შესახებ ტექსტების გამოცემით დაკავებულნი არიან მდიდარი ორდენები ან დიდი აკადემიები და ეს გასაგებიცაა: საკითხი ეხება იმ ტექსტებს, რომელთაც არცთუ ბევრ ქვეყანაში ჰყავთ ფართო მკითხველი და მითუმეტეს

მყიდველი. ძალიან შორს წავილოდით, თუკი ვაგისსენებდით ყოველივე იმას, რაც სხვადასხვა პატრიარქებმა, პაპებმა ან ღიღმა მონასტრებმა გააკეთეს პატროლოგიისათვის ჯერ კიდევ ბეჭდვითი საქმიანობის დაწყებამდე. ასეთ შემთხვევაში საუბარი იქნებოდა აღმოსავლეთის მამებზე და, ცხადია, ძირითადად ბერძნებზე, რადგან სწორედ ბერძნულმა აღმოსავლეთმა შეასრულა უდიდესი როლი საქმეში. მაგრამ მართლმადიდებლური აღმოსავლეთი თურქთა ბატონობის განმარტებისას განიცდიდა. გარდა ამისა, ჯვაროსნებმა გაიტანეს ფასდაუდებელი ხელნაწერები. ალბათ ამიტომაც ბეჭდვითი საქმიანობის დაწყების შემდეგ მართლმადიდებლურ აღმოსავლეთის პატროლოგიის სფეროში წამყვანი როლი დასავლეთისთვის უნდა დაეთმო.

დასავლეთში პატროლოგიის შესწავლის საქმეში დიდი ნაბიჯი გადადგა ჰუმანიზმმა, ასევე რეფორმაციამ, რომელიც მხურვალედ დაეწაფა მის შესწავლას. რეფორმატორთა მისწრაფება რომაულ-კათოლიკური ეკლესიის მიერ მივიწყებული თავდაპირველი ეკლესიის ტრადიციებისაკენ მიბრუნება იყო. რომი, რომელიც თავის მხრივ მიიჩნევდა, რომ რეფორმატორთა თეზისები ამახინჯებდა ეკლესიის სულისკვეთებას, ცდილობდა დაემტკიცებინა ამ თეზისების მცდარობა. თუმცა, ამასთანავე, საკითხს მთელი ძალისხმევით იკვლევდა.

XIX საუკუნეში წმინდა მამების შესახებ გამოცემებზე მუშაობა უფრო ინტენსიური გახდა. პრუსიის აკადემიამ თავის თავზე აიღო პასუხისმგებლობა მოეშხადებინა 50-ტომიანი კრებული, რომელშიც შევიდოდა გამოცემები ნიკეის კრებამდელი ეკლესიის მამების შესახებ. აქედან გამოშვებულია 38 სანიშნო ტომი. ვენის აკადემია, რომელიც მხოლოდ დასავლეთის მამების ნაშრომების გამოცემით არის დაინტერესებული, პოლონეთის მეცნიერებათა აკადემია კრაკოვში, ასევე ფრანგული, ინგლისური და ამერიკული სამეცნიერო საზოგადოებები, მიზნად ისახავენ ეკლესიის მამათა ნაშრომების გამოცემას. ასე შეიქმნა არცთუ უმეცლომო და სშირად არცთუ საუკეთესო ხელნაწერებზე დაყრდნობით შექმნილი უდიდესი და ძალიან საჭირო გამოცემა „Migne“ – დასავლეთისა და აღმოსავლეთის სხვადასხვა ბიბლიოთეკის მრავალფეროვანი კატალოგი.

ახლა შესაძლებელია იპოვო ეკლესიის რომელიმე უცნობი მამის ნაშრომი, ან აღმოაჩინო პირველი საუკუნეების რომელიმე უცნობი მწერალი, მაგრამ ყოველივე ეს შემთხვევითობაა. ძირითადი საშუალო მაინც უკვე დასრულებულია და მის საფუძველზე მშვიდად შეიძლება გადასვლა მუშაობის მეორე ეტაპზე – ცალკეულ მამათა მონოგრაფიებზე. კათოლიკე და ანგლიკანი სწავლულები ძირითადად ეკლესიის ავტორიტეტებს იკვლევენ. აბსოლუტურად სხვა საფეხურზეა ზოგიერთი გერმანელი სწავლულის შრომები. მათ კვლევის საგნად აირჩიეს არა იმდენად ეკლესიის ავტორიტეტები, არამედ პირველ რიგში სხვადასხვა ერესი და ეკლესიიდან განდგომა. წერა იმ ადამიანებზე, რომლებიც გაკიცხვას იმსახურებენ, დაუფასებელი საქმიანობაა, თუმცა, მეორე მხრივ, ძალიან საინტერესოა და გვეხმარება ეკლესიის მამებისა და ეკლესიის საქმიანობის უკეთ შესწავლაში. მუშაობა ამ მიმართულებით პროტესტანტებისთვისაც სახიფათოა. ფაქტია, რომ ამ შეზღუდულ სფეროში კვლევამ

შეუძლებელია საკითხი სრულად გააშუქოს. ასევე ფაქტია ისიც, რომ თუ მკვლევარნი არ არიან ორიენტირებულნი ეკლესიაზე და არცერთ დიდ კონცეფციას არ ემორჩილებიან, სწრაფად ექცევიან თავიანთი გმირების გავლენის ქვეშ და იწყებენ მათ გაიდევალებას. ასე იყო აღფრთოვანებული ციოკლერი ევაგრე პანტიკლესი, მარნაკი — მარკიონით და ა. შ.

\* \* \*

პატროლოგიას, როგორც მეცნიერებას მართლმადიდებლობის შესახებ, განსაკუთრებული ფუნქცია აკისრია. ეს გამოძინარეობს მართლმადიდებლური ეკლესიის იმ განსაკუთრებული პოზიციიდან, რომელიც მას უკავია კათოლიკურ და პროტესტანტულ ეკლესიებს შორის და ასევე იმ დიდი დაინტერესებიდანაც, რომელიც გაჩნდა ევროპაში პატროლოგიის მიმართ. ამ ინტერესს დიდი მნიშვნელობა აქვს მართლმადიდებლური ეკლესიისათვის. აქამდე ჩვენ ვსაუბრობდით ამ მეცნიერების ევროპულ კავშირებზე. ახლა მოკლედ უნდა შევეხოთ იმას, რაც სწორედ ამჟამად გვაინტერესებს — აღმოსავლურ კავშირებს. თუკი ვისაუბრებთ აღმოსავლეთის ქრისტიანობაზე, მაშინ მკვეთრად უნდა განვასხვავოთ ერთმანეთისაგან ჭეშმარიტი მართლმადიდებლური ეკლესია ერესული ეკლესიისაგან, რომელსაც დღესაც კი ზოგიერთი დასავლელი მეცნიერი მართლმადიდებლურს უწოდებს. მართლმადიდებელ ხალხებს მიუკუთვნებიან: სლავები (თუკი კათოლიკები არ არიან), ბერძნები, ქართველები, რუმინელები, არაბები და ზოგიერთი ჯგუფები დიდი და ძველი ეკლესიებისა, რომლებიც დროთა განმავლობაში მოსწყდნენ მართლმადიდებლობას. ერეტიკულ ეკლესიებს (მონოფიზიტურს, ნესტორიანულს და იაკობინურს) კი მიუკუთვნებიან დიდი ნაწილი სომხებისა, სირიელებისა, კობტებისა და ყველა უთიოპელი.

პატროლოგია ღრმად არის დაინტერესებული ამ ხალხების ლიტერატურით და თუკი იგი, პირველ რიგში, მართლმადიდებლურ ლიტერატურას იკვლევს, არ შეიძლება ვთქვათ, რომ მან თავი უნდა აარიდოს ამ ერეტიკოსი ხალხების ლიტერატურის შესწავლას. ეს ხალხები და მათი თეოლოგები ხომ სწორედ ისინი იყვნენ, რომელთაც აიძულეს ეკლესიის ძაძები პოლემიკაში ჩართულიყვნენ. ამიტომაც ამ ხალხებით დაინტერესება აუცილებელია ეკლესიის მამათა მოღვაწეობის შესწავლისათვის. რადგანაც ეს ხალხები მართლმადიდებლურ ეკლესიას ჩამოსცილდნენ, მათი მსოფლმხედველობის გასაგებად საჭირო წყაროები სწორედ მართლმადიდებლურ და არა სხვა ეკლესიებში უნდა ვეძებოთ. სწორედაც მართლმადიდებლური პატროლოგია უნდა ყოფილიყო წამყვანი ამ სფეროში. მართლმადიდებლურ თეოლოგიას, თუ არ ჩავთვლით რამდენიმე შრომას და არაჩვეულებრივ კოლექციას, ამ მიმართულებით სისტემური არაფერი გაუკეთებია. ხელმძღვანელები და მცოდნენი ამ საქმეში სხვები არიან. მაგალითად, საფრანგეთში, სადაც გამოვიდა სპეციალური გამოცემა — „Patrologiae Orientalis i Corpus Scriptorum christianorum orientalium“, უდიდესი პატროლოგები არიან: გრაფინი — სირიული ლიტერატურის მცოდნე და შაბო — ეთიოპიური ლიტერატურის სპეციალისტი. ლუვენის სკოლა დიდად არის დაინტერესებული კობტურის ღრმა შესწავლით, ისევე როგორც ლეფორტი და ლებონი სომხურითა და სირიულით. ინგლისშიც ეს



წმ. კონსტანტინე და წმ. ელენე.  
გელათის ფრესკა. XVI ს.

საკითხი სათანადო დონეზეა დაყენებული – აწ გარდაცვლილი ოქსფორდელი სწავლული კონბერი საუკეთესო მცოდნე იყო სომხური და ქართული პატროლოგიისა, ხოლო თანამედროვე კემბრიჯელი სწავლული – ბურლიტი საკმაოდ მნიშვნელოვანი ავტორიტეტია ძველ სირიულ პატროლოგიაში; რომს ძირითადად იეზუიტები წარმოადგენენ; მათ არ ჩამორჩებიან გერმანელებიც – ლაგარდე, გუსენი, კარლ შმიდტი, ბაუმშტარკი, გეორგ გრაფი. დღეს პატროლოგიას არ შეუძლია სამეცნიერო კვლევაში მხოლოდ ბერძნული და ლათინური ენებით ისარგებლოს.

არ შეიძლება, რომ ყველა მკვლევარს მოვითხოვოთ ყველა აღმოსავლური ენის ცოდნა, მაგრამ არანაკლებ ორი ენის ცოდნა მაინც საჭიროა, რათა მეცნიერმა შეძლოს თავისი ნაშრომების გამოქვეყნება

ამ ენებზე. სხვა ენების ცოდნა კი იმდენად სჭირდება, რამდენადაც უნდა შეძლოს სხვათა ნამუშევრების შემოწმება. ვარშავის მართლმადიდებლურ ფაკულტეტზე, ბერძნულ და ლათინურ პატროლოგიასთან ერთად, თავისი ადგილი უნდა იპოვოს სხვა აღმოსავლურ-ქრისტიანულმა ლიტერატურამაც.

ყველაზე ცუდად დგას ქართულ პატროლოგიასთან ურთიერთობის საკითხი, რადგანაც ამ სფეროში მოღვაწენი ძალიან მცირერიცხოვანნი არიან. არადა, ეს კვლევის აბსოლუტურად ახალი სფეროა და აქ ჩატარებული მუშაობა ნამდვილად დაფასდება. საქმე ეხება ძალიან ძველ ქრისტიან ხალხს, რომელმაც ქრისტიანობა კონსტანტინეს დროს მიიღო, ხოლო IV საუკუნის ბოლოსა და V საუკუნის დასაწყისში პქონდა არაჩვეულებრივი ლიტერატურა, რომელიც ნაწილობრივ თარგმანებს მოიცავდა, ნაწილობრივ კი ორიგინალურ ნიმუშებს. ამ ლიტერატურას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს და შეუძლია კონკურენცია გაუწიოს ყველა სხვა საეკლესიო ლიტერატურას, სირიელებისა იქნება, სომხებისა თუ ბერძნების. ქართული პატროლოგია ყველა თეოლოგიურ დისციპლინას პირველხარისხოვან ნაშრომებს სთავაზობს. მოკლედ რომ ვაგაყენოთ ეს ლიტერატურა, შეიძლება მოვიშველიო რეზოლუცია, რომელიც 1928 წელს ბონში გამართულ გერმანული ორიენტალისტიკის მე-5 კონფერენციაზე ჩემი გამოსვლის შემდეგ პლენარულ სხდომაზე მიიღეს. იგი წარედგინა პრუსიის მინისტრს, რომელიც პირადად ესწრებოდა ამ კონფერენციას: „პატროლოგიისათვის ქართული ფილოლოგიის შესწავლის უდიდესი მნიშვნელობის გამო საჭიროა მოვითხოვოთ მისი სწავლების დანერგვა და გავრცელება მთელ გერმანიაში.“

რუსეთის სასულიერო აკადემიაში მართლმადიდებლურმა პატროლოგიამ მხოლოდ ბოლო წლებში მიაქცია ყურადღება მისთვის ასე აუცილებელი და მნიშვნელოვანი ქართული ნაშრომების შესწავლას.

რუსეთის მართლმადიდებლურ ეკლესიას, რომელიც ყველაზე მდიდარია მართლმადიდებლურ ეკლესიებს შორის, XIX საუკუნეში ფართო შესაძლებლობები ჰქონდა პატროლოგიის განვითარებისათვის და ამდენად, თავისი შესაძლებლობების გამოყენებით, მოახერხა ეთარგმნა რუსულად წმინდა მამათა ნაშრომები, ასევე ფრანგულ შექმნა შრომები ცალკეულ წმინდა მამებზე. მაშინდელი თარგმანები ყოველთვის არ იყო საკმარისად დაბუშავებული, ჩვენი დროისათვის ისინი მოძველებულად ითვლება და დღეს მათ მხოლოდ ბიბლიოგრაფიული მნიშვნელობა ენიჭებათ. შემდგომში ახალი ტექსტების გამოცემას ხელი მოჰკიდეს ბურძენმა თეოლოგებმა. მათგან საკმარისია გავიხსენოთ არქიეპისკოპოსი ფილოთეოს ბრიონოსი და მისი შრომები. მართლმადიდებლური ეკლესიის ავტორიტეტისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე იმ ფაქტს, რომ პატროლოგიისთვის უმნიშვნელოვანესი წყაროები დღემდე შემოგვინახა ათონის მთის, სინას და იერუსალიმის მართლმადიდებლურმა მონასტრებმა.

რაც შეეხება ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის მიერ შემონახულ მემკვიდრეობას, მათი წყალობით XX საუკუნის მართლმადიდებლური პატროლოგია ალბათ ერთ-ერთ პირველ ადგილს დაიკავებს. ქართული მემკვიდრეობის წარმოჩენა შესაძლებელი გახდა კიევის სასულიერო აკადემიის აღზრდილის — დეკანოზ კ. კეკელიძის გამოკვლევების მეოხებით. მისმა ნაშრომებმა მთელი კულტურული მსოფლიოს ყურადღება მიიქცია.

ვინაიდან მართლმადიდებლური პატროლოგია ასეთ ჩინებულ წყაროებს ფლობს, შეუძლია მოგვაწოდოს არა მარტო პირველხარისხოვანი, არამედ ისეთი ნაშრომები



სინას მთა. წმ. ეკატერინეს მონასტერი.



ათონის მთა. ივერთა მონასტერი.

და წყაროებიც, რომელთაც მუდმივი ფასეულობა გააჩნია. საჭიროა ყურადღება გავამახვილოთ ორ გარემოებაზე: რადგანაც პატროლოგია საერთაშორისო მეცნიერებაა, საჭიროა ჩვენი ნაშრომები შესრულდეს იმ მეთოდების გამოყენებით და იმ ფორმით, როგორც ეს ევროპული მეცნიერებისათვის არის მიღებული. გარდა ამისა, კვლევებს უფრო კრიტიკულად უნდა მივუდგეთ, ვიდრე ეს დღემდე ხდებოდა. მეორე მხრივ, ვინაიდან პატროლოგია რელიგიათა-შორისი მეცნიერებაა, საჭიროა მის შესწავლას ობიექტური კუთხით მივუდგეთ, რათა უფრო ღრმად გავკვრიკვით ქრისტიანულ ეკლესიაში არსებულ მთელ რიგ უთანხმოებებში.



აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ დღეს პოლონეთში დიდი ყურადღება და ინტერესი ვლინდება პატროლოგიის მიმართ. იწყება ეკლესიის მამათა ნაშრომების პოლონურ ენაზე თარგმნა. პოლონეთის რელიგიურ-სამეცნიერო ჟურნალები და ინტერესებულნი არიან პატროლოგიაში არსებული ძირითადი საკითხების და კვლევებით. მართლმადიდებლურმა პატროლოგიამ, თავის მხრივ, ინტერესი უნდა გამოხატოს ამ კვლევების მიმართ, უფრო მეტიც, საჭიროა მხარი დაუჭიროს ამ საქმიანობას და თავისი წვლილი შეიტანოს კულტურის საერთო საგანძურში.

ეს არის მოკლედ მეცნიერების ამ უდიდესი დარგის ამოცანები და მეთოდები. დიდად მონარული ვიქნები, თუკი მოვახერხებ და ჩემს მსმენელში მის მიმართ სიყვარულსა და ინტერესს ნაწილობრივ მაინც აღუძრავ.

ამოცანა ძალიან დიდია, მოღვაწეობის სფერო საკმაოდ ფართო. დღეს კი დრო არ იძლევა იმის საშუალებას, რომ მთელი ძალისხმევა მიმართული იყოს ამ საკითხების კვლევისა და მათი შემდგომი შესწავლისაკენ. ჩემი გამოსვლა მინდა დავამთავრო ცნობილი პატროლოგის — ი. ვიტვიგის სიტყვებით: „ანაზღაურებული და დაფასებულია შრომა და ძალისხმევა, რომელიც მიუძღვნით ჩვენს მშვენიერ, საყვარელ მეცნიერებას ეკლესიის მამების შესახებ.“

Pojecie, zadania i metody patrologii w teologii prawoslawnej

[პატროლოგიის გაგება, ამოცანები და მეთოდები მართლმადიდებლურ თეოლოგიაში].

ჟურნ. „Elpis“. 8. fasc. 1. Warszawa. 1934. გვ. 209-218.

# მასალები ბრიტოლ ფერაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ

ბრიტოლ ფერაძე

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მიერ მამა გრიგოლ ფერაძის წმინდანად შერაცხვის შემდეგ ინტერესი მისი პიროვნების მიმართ კიდევ უფრო გაიზარდა. 1997 წელს გერმანიის ჰალე-ვიტენბერგის მარტინ ლუთერის სახელობის უნივერსიტეტის თეოლოგიის ფაკულტეტის პროფესორმა ჰერმან გოლცმა სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქს, უწმინდესსა და უნეტარეს ილია II-ს, აგრეთვე საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტსა და ფერაძეების ოჯახს (გრ. ფერაძის ძმისწულს, ბატონ რომანოზ ფერაძეს) გამოუგზავნა ასლები დოკუმენტებისა, რომლებიც იოჰანეს ლუქსიუსის არქივში მოუპოვებია. ეს ასლები ამჟამად ხელნაწერთა ინსტიტუტში ინახება.

პ. გოლცს განზრახული აქვს ამ დოკუმენტების გამოცემა კომენტარებით სარგებელი-თეოლოგიურ ჟურნალში „Ostkirchliche Studium“ (გერმანია, ვიურცბურგი). „მე ასევე იმედი მაქვს, – წერს იგი, – რომ დოკუმენტები გამოიცემა ქართულად ქართულ-გერმანული პერსპექტივიდან დაწახული საერთო კომენტარების თანხლებით.“

ბატონი ჰერმან გოლცი ეხება ამ დოკუმენტების მნიშვნელობას და შენიშნავს: „შეიძლება ახლა გერმანიიდან საქართველოში ჩამოტანილი წმინდა გრიგოლის ადრეგერმანული პერიოდის დოკუმენტებიდან ზოგი რამ არაარსებითად მოგვეჩვენოს, მაგრამ ისინი მნიშვნელოვანი საბუთებია ქართველი წმინდანის ცხოვრებაში გერმანიის მეტისმეტად არაერთგვაროვანი როლის სრულიად წარმოსადგენად. წმინდა გრიგოლის აუშიციის საკონცენტრაციო ბანაკში სიკვდილმა ყველას ნათლად დაანახა გერმანიის ბნელი მხარე. მეორე მხარის გავლენა კი მის ცხოვრებაზე ასე ფართოდ ცნობილი არ არის, – ესაა წრე გერმანული ნაცნობებისა, რომლებიც თეოლოგიისა და ფილოლოგიის ფაკულტეტების სტუდენტს დაეხმარნენ, რათა გამხდარიყო XX საუკუნის ერთ-ერთი თვალსაჩინო თეოლოგი-ქართველოლოგი.“

ამ აზრს უთუოდ გაიზიარებს და დაემოწმება ყველა, ვინც გაეცნობა ხსენებულ დოკუმენტებს, რომლებიც შედგენილი და ხელმოწერილია ჩვენი ახლო წარსულის ისეთი გამოჩენილი მოღვაწეების მიერ, როგორებიც იყვნენ: სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი აბროსი, გერმანული მწერალი და საქართველოს დიდი მეგობარი არტურ ლაისტი და სხვები.

სწორედ ასეთი განსაკუთრებული მნიშვნელობის გამო ჩვენც გავვიჩინდა სურვილი, გამოვხმაურებოდით პროფ. ჰერმან გოლცის წინადადებას და მკითხველისათვის მიგვეწოდებინა ხსენებული დოკუმენტების ქართული თარგმანი მცირეოდენი კომენტარების დართვით.

დოკუმენტები მოცულობით საკმაოდ დიდია (27 ერთეული). ისინი, როგორც აღვნიშნეთ, დაცულია ი. ლუქსიუსის არქივში. იოჰანეს ლუქსიუსი იყო გერმანელი თეოლოგი და მოღვაწე, რომელმაც დააარსა აღმოსავლური სამისიონერო საზო-

გადოება, ასევე ჟურნალი „Der Orient“, სადაც აქტიურად თანამშრომლობდა და სტატიებს ბეჭდავდა გრ. ფერაძე.

წერილების ერთი ნაწილი ეხება გრიგოლ ფერაძის გამგზავრებას გერმანიაში უმაღლესი განათლების მისაღებად და მისი იქ განსწავლის ჩანას. როგორც ცნობილია, იგი 1921 წელს სწავლის გასაგრძელებლად გაემგზავრა გერმანიაში. არტურ ლაისტისა და კათალიკოს აძბროსის მიერ გრ. ფერაძის სარეკომენდაციოდ დაწერილი წერილების ადრესატია გერმანიის საელჩო და იოჰანეს ლეფსიუსი.

წერილების ნაწილი თავად გრიგოლ ფერაძეს ეკუთვნის. იგი სწერს იოჰანეს ლეფსიუსს, რომელთანაც გააგზავნეს არტურ ლაისტმა და კათალიკოს-პატრიარქმა. იოჰან ლეფსიუსმა დიდი მონაწილეობა მიიღო გრ. ფერაძის გერმანიაში მოწყობისა და განათლების საქმეში. გრიგოლი თავის წერილებში ყოველთვის დიდ მადლიერებასა და პატივისცემას გამოხატავს ლეფსიუსის მიმართ და თავს მის შვილობილს უწოდებს. მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ გრ. ფერაძეზე ზრუნვას განაგრძობდა ალის ლეფსიუსი.

წერილებში მოხსენიებულია ბევრი მნიშვნელოვანი დეტალი გრ. ფერაძის ცხოვრებიდან — მისი გადასვლა პარიზის წმ. ნინოს ეკლესიაში ქართული ემიგრაციის სულიერ მამად და მღვდლად, მანამდე ბონში მისი მუშაობა სადისერტაციო ნაშრომზე — „ქართული ბერმონაზვნობის ისტორია მისი დასაწყისიდან 1064 წლამდე“, რომელიც ბონშივე დაიცვა. ნაშრომის დედანი ჯერჯერობით ვერ მოიძებნა, გამოქვეყნებულია მისი მხოლოდ ნაწილი, ჟურნალის 40 გვერდი.

ზოგიერთ წერილში, რომლებიც ეხება ი. ლეფსიუსის საქმიანობასა და მის პიროვნებას, სულ რამდენიმე ფრაზაა ნათქვამი გრ. ფერაძესთან დაკავშირებით. ასეთ შემთხვევაში მხოლოდ იმ ფრაგმენტების თარგმანი მოგვაქვს, რომლებიც გრ. ფერაძეს შეეხება. ზოგი ფრაგმენტი ერთი შეხედვით თითქოს არაფერს მატებს გრიგოლის შესახებ ჩვენს ცოდნას, მაგრამ მისი პორტრეტისათვის ყველა პატარა დეტალიც კი საინტერესოა, ამიტომ თითქმის ყველა წერილს ან წერილის ფრაგმენტს ვაქვეყნებთ, გარდა იმისა, რომლებიც ძნელად იკითხება, ან მხოლოდ რამდენიმე უმნიშვნელო ჩანაწერს შეიცავს. შემოკლებული ადგილები მრავალწერტილით არის აღნიშნული. წერილები ქრონოლოგიური პრინციპითაა დალაგებული.

ვფიქრობთ, ეს დოკუმენტები მნიშვნელოვანი დეტალებით ამდიდრებენ ჩვენს წარმოდგენას გრიგოლ ფერაძის ცხოვრების, მისი სწავლისა და მოღვაწეობის, მეგობრების შესახებ, უფრო რელიეფურს ხდის მის პორტრეტს.

## თამარ ქუმბურიძე

ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი



სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის –  
ამბროსის წერილი  
გერმანიის საელჩოსადმი თბილისში

6. IX. 1921 წ.<sup>1</sup>



ამბროსი ხელაია

საქართველოს ეკლესია ამჟამად კრიტიკულ მდგომარეობაშია, რაც ახალგაზრდა, განათლებული სასულიერო პირების დიდი ნაკლებობის გამო უფრო უარესდება.

წინათ ქართველი ახალგაზრდები უმაღლეს თეოლოგიურ განათლებას იღებდნენ რუსულ სასულიერო აკადემიებში, სადაც თეოლოგია „ოფიციალურ“ საგნად იყო მიჩნეული და დღევანდელი მეცნიერებისაგან ძალიან შორს იდგა. ახლა, დროის შესაბამისად, შეგვიძლია უარი ვთქვათ რუსულ თეოლოგიაზე და როგორც სომხურ და ბერძნულ ეკლესიებშია მიღებული, გავვზავნოთ ახალგაზრდა თეოლოგები გერმანიაში, სადაც თეოლოგია როგორც მეცნიერება ძალიან მაღალ დონეზეა.

გრიგოლ<sup>2</sup> ფერაძე ამ ქართველითაგან პირველია, რომელსაც განზრახული აქვს მოძავალში თავისი ცოდნა და ენერგია ქართულ ეკლესიას მოახმაროს.

მე, საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი, ამ დეთის მოსაწონ საქმეში მას კურთხევას ვაძლევ და შესაძე საეკლესიო კრებაამაც ერთხმად დაადგინა შესაძლებლობის ფარგლებში მატერიალურად დაეხმაროს ნიჭიერ ახალგაზრდას.

ფერაძე გერმანიის დიდი მოყვარული და თაყვანისმცემელია, ამდენად, მისი სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ საშუალება გვექნება საეკლესიო საკითხებში გერმანიასთან დავამყაროთ კავშირი.

ფერაძე პირველი თეოლოგია, რომელიც გერმანიაში მიდის, შემდეგ კი სხვებიც გაჰყვებიან მის კვალს.

გელაიის მონასტერი.  
1921 წლის 6 სექტემბერი.  
ამბროსი, საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი.

არტურ ლაისტის წერილი იოჰანეს ლეფსიუსისადმი

10. X. 1921 წ.

ღრმად პატივცემული ბატონო,

ამ წერილის მომტანი, ბატონი გრიგოლ<sup>3</sup> ფერაძე, ქართველი ახალგაზრდა, აპირებს ბერლინში ევანგელისტური თეოლოგიის შესწავლას, რათა შემდეგ თავის სამშობლოში ქართული სამღვდულოების სულიერი და მორალური აღმავლობისათვის იზრუნოს. ბატონი ფერაძე ძალიან მონდომებულია და მე იგი ძალიან თბილად წარმომიდგინა ქართული ეკლესიის მწყემსმთავარმა (კათალიკოსმა). თუმცა ახალგაზრდა კაცის ფულადი სახსრების სიმცირისა და ქართული ეკლესიის მმართველობის



არტურ ლაისტი

<sup>1</sup> გერმანული თარგმანი შესრულებულია არტურ ლაისტის მიერ და დაწერილია მისივე ხელით.  
<sup>2</sup> არტურ ლაისტი კათალიკოს ამბროსის წერილის თარგმანში შეკვდომით გიორგიდ მოიხსენიებს გრიგოლ ფერაძეს.  
<sup>3</sup> დედანშია „გიორგი“ – არტურ ლაისტი აქაც შეკვდომით გრიგოლის ნაცვლად გიორგის წერს.

ამჟამინდელი გაჭირვების გამო საკმარისი ფინანსური შესატანის იმედი არ უნდა გვქონდეს, მაგრამ გერმანიის კულტურული პოლიტიკისათვის მნიშვნელოვანი იქნება საქართველოს ეკლესიის ჩართვა გერმანული მეცნიერების გავლენის სფეროში და ამიტომ კარგი იქნებოდა, თუ ახალგაზრდა კაცს ბერლინში ფინანსურ დახმარებას გაუწევდნენ. იქნებ მოხერხდეს, რომ ბერლინში ამერიკულმა ქრისტიანულმა საზოგადოებამ (American Christian Society) მას ყოველთვიური დახმარება მისცეს, რამდენადაც ვიცი, ეს საზოგადოება მატანს ყოველთვიურ დახმარებას (400 მარკამდე) უწევს ახალგაზრდებს, რომლებიც ბერლინში და მის ახლომახლო სწავლობენ.

მრავალი წელია, რამდენადაც შემიძლია, ვიღვწი საქართველოში გერმანიისადმი კეთილგანწყობის<sup>4</sup> შესანარჩუნებლად და საქართველო-გერმანიის მეგობრობის განსამტკიცებლად. ახლაც ყოველ ღონეს ვხმარობ, რათა ხელი შევუწყო ჩვენს საგარეო კულტურულ პოლიტიკას. მთელი წინა აზია გერმანული ორიენტაციის მატარებელია, ვარდა სომხებისა, რომლებიც ჯერ კიდევ მსოფლიო ომის დაწყებამდე იდგნენ ჩვენი მტრების მხარეზე, ხოლო ომის დროს კავკასიაში ყოველივე გერმანულის წინააღმდეგ ილაშქრებდნენ. როცა ინგლისელებმა დაიკავეს კავკასია, სომხები ისევ ძალიან გამოძვკვად გამოვიდნენ ჩვენ წინააღმდეგ და ახლაც მხოლოდ იმიტომ შეანელეს მტრობა გერმანელებისადმი, რომ დარწმუნდნენ ანტანტასთან მათი მეგობრობის უსარგებლობაში. მე ბევრი მიწერია სომხებზე: 1912 წელს ბერლინში გამოვაქვეყნე ერთი ტომი — სომხური ლექსების გერმანული თარგმანი, 30 წელი მეგობრულად ვიყავი განწყობილი მათადმი, მაგრამ ახლა საბოლოოდ „განვიკურნე“ ამ მეგობრობისაგან. ბატონ გენერალ ფონ კრესს (ამჟამად გერმანიის სამხედრო სამინისტროშია, ბერლინში), მისი აქ ყოფნის დროს, 1918 წელს, ბევრი რამ მოვუყევი სომეხთა უმსგავსო საქციელზე. ახლა მან იგივე შეიტყო სხვებისგანაც და დარწმუნდა, რომ ჩვენ ძალიან კარგად ვიქცევით, გერმანია-საქართველოს მეგობრობას რომ ვუწყობთ ხელს.

ამიტომ ვანდობ თქვენს კეთილ ზრუნვას ბატონ ფერაძესაც და აქვე გაახლებთ ნაწყვეტის თარგმანს ერთი წერილიდან, რომელიც საქართველოს ეკლესიის მწყემსმთავარმა აქაური გერმანელებისათვის გადმოძცა.<sup>5</sup>

დრამ პატივისცემით, არტურ ლაისტი, მწერალი.  
თბილისი, 1921 წლის 10 ოქტომბერი.

*იოპანეს ლეფსიუსის წერილი მამა ლაანსისა და მისი მეუღლისადმი*

12. I. 1922 წ. <sup>6</sup>

ჩემო ძვირფასო ბატონო და ძმაო, ღრმად პატივცემული ქალბატონო!

ხომ გახსოვთ ისტორია მუჰამედისა, რომელმაც შორეულ მთას უბრძანა, მასთან მისულიყო, მაგრამ მთა არ მივიდა. მაშინ მუჰამედმა თქვა: თუ მთა არ მოდის მუჰამედთან, თვითონ მოციქული მივა მასთან. ღმერთი კი პირიქით აკეთებს — რაკი ჩვენ ვერაქის ვგზავნით აღმოსავლეთში, აღმოსავლეთი მოდის ჩვენთან.

[. . . . .]

4 იანვარს ახალგაზრდა თეოლოგი სტუდენტი მოვიდა ჩემთან თბილისიდან, ქართველი, საქართველოს ეკლესიის წერილით. ეს ეკლესია, რომელიც ისევე ძველია, როგორც სომხური

<sup>4</sup> დედანშია Deutschtum („გერმანელობა“, გერმანული ნაციონალობა, გერმანული სული). შესაძლებელია ავტორი გულისხმობდეს იმდროინდელ გერმანულ კოლონიასაც საქართველოში.  
<sup>5</sup> იოპანეს ლეფსიუსის არქივში დაცულია ამ წერილის ნაწყვეტის თარგმანიც, შესრულებული და გადაწერილი არტურ ლაისტის მიერ. სად ინახება თვითონ წერილი, ჩვენთვის უცნობია.  
<sup>6</sup> წერილი ძალიან საინტერესოა იოპანეს ლეფსიუსის პიროვნებისა და მისი საქმიანობის გასაცნობად, მაგრამ აქ კვლავ ვიფარგლებით იმ მონაკვეთით, რომელშიც უშუალოდ გრ. ფერაძეზეა საუბარი. აკლია დასაწყისი, სადაც ი. ლეფსიუსი ეხება თავის მისიონერულ მოღვაწეობას — სომხური სამისიონერო საზოგადოების ხელმძღვანელობას, მკვიცარიელებისა და დანიელების დახმარებით აღმოსავლეთში სამისიონერო საქმიანობას, მაჰმადიანებთან მისიონერების გაგზავნას რუსეთის სამხრეთში და ა. შ.

და კონსტანტინე დიდაძე დაარსებული, ერთი საუკუნის წინ მთლიანად რუსულმა მართლ-მადიდებელმა ეკლესიამ მოტყუებით მიიერთა, კათალიკოსი ექვემდებარებოდა პეტერბურგის წმ. სინოდს. ქართველი ახალგაზრდა თეოლოგები იძულებულნი იყვნენ კიევში ან მოსკოვში ისწავლათ თეოლოგია. ახლა რუსული კავკასიის გათავისუფლებამ ქართული ეკლესიაც გაათავისუფლა და კათალიკოსს შეუძლია თავისი სასულიერო სემინარიის კურსდამთავრებულები აქ გაგზავნოს, სადაც მოესურვება. მაგრამ ქართული ეკლესია ბოლშევიკებმა მსხვერპლად მიიჩნიეს, რომ იგი სრულიად გალატაკდა. მიუხედავად ამისა, კათალიკოსმა ღვთისმშობლის ხელშეწყობით თავისი სემინარიის ერთი ნიჭიერი მოსწავლე გერმანიაში და რაკი ჩემს შესახებ სმენოდა, მთხოვა დავეხმარო, რათა აქ თეოლოგია ისწავლოს. ასე ჩამოვიდა ახალგაზრდა ფერაძე, როგორც პირველი ქართველი თეოლოგი სტუდენტი გერმანიაში, ჩამოვიდა სრულიად უსახსროდ, მაგრამ ჩვენი მისიის ხაზით აქ პოტსდამში ეუშოვეთ ბინა და შემდეგშიც ვიზრუნებ მასზე. ეინაიდან საქართველოს ეკლესიას არ აქვს თეოლოგიური სახელმძღვანელოები ქართულ ენაზე და ბიბლიის თარგმანიც კი არ გააჩნია თანამედროვე ქართულ ენაზე, ფერაძე აღსავსეა სურვილით, შეავსოს ეს ნაკლი ბერლინის თეოლოგიური ფაკულტეტის დამთავრების შემდეგ. რაკი იგი მთლიანად მე მომენდო, რათა ეუხელმძღვანელო, კათალიკოსის სურვილის თანახმად, ე. ი. მე ღვთისაგან მივიღე ეს დავალება. ერთი შეიძლება გამრავლდეს, რითაც ევანგელისტური თეოლოგია ღია კარს იპოვის უძველეს ქართულ ეკლესიაში.

პატივცემულო მამო და ძვირფასო ქალბატონო, გიგონებთ როგორც ჩვენი რწმენის გულწრფელ თანაზიარო და ვისურვებთ მხნე ხალისიან ხანდაზმულობას. გულითადი ერთგულებით, ი. ლ.

*იოჰანეს ლეფსიუსის წერილი მამა ლაანსისადმი<sup>7</sup>*

12. 1. 1922 წ.



იოჰანეს ლეფსიუსი

ძვირფასო მეგობარო!  
შენმა წერილმა ჰააგადან ძალიან გამაძინევა...  
ახალი წლის პირველ დღეებში უკვე მოვიდა პირველი მერცხალი კავკასიიდან — ახალგაზრდა ქართველი თეოლოგი, რომელიც საქართველოს ეკლესიის კათალიკოსმა გამოძიგზავნა, რათა მან აქ გერმანული თეოლოგია შეისწავლოს. აქამდე ყოველ ქართველი სასულიერო პირი კიევში ან მოსკოვში სწავლობდა რუსულ თეოლოგიას.  
გულითადი მოკითხვით, ... მაღალეკრა სიყვარულითა და ერთგულებით, შენი ი. ლეფსიუსი.

*გრიგოლ ფერაძის წერილი იოჰანეს ლეფსიუსისადმი*

1922 წ.

ძვირფასო ბატონო დოქტორო!  
მომიტყუეთ, რომ ამდენ ხანს ვერ შევძელი მოსკლა, დღესაც ვერ მოვალ — ნაშუადღევს ბერლინში უნდა ვიყო, უნივერსიტეტში. მე რამდენიმე ხნით მჭირდება 1) Kittel: „Geschichte des Volkes Israel“ და 2) Oestreicher über Deuteronomium<sup>8</sup> [ . . . . . ].  
გთხოვთ, ბატონო დოქტორო, ცოტა ხნით მათხოვოთ ეს წიგნები.  
უღრმესი გულითადი მოკითხვა თქვენ, თქვენს მეუღლეს და მთელ თქვენს ოჯახს.

*თქვენი შეიღობილი გრიგოლ ფერაძე.*

<sup>7</sup> წერილი საკმაოდ ვრცელია, დაახლოებით ორი ფურცელი, მაგრამ ჩვენ მოგვყავს მხოლოდ ის მონაკვეთი, რომელიც გრიგოლ ფერაძეს შეეხება.  
<sup>8</sup> წიგნები და სტატიები დასახელებულია ზუსტად ისე, როგორც მითითებული იყო წერილში.

არტურ ლაისტის წერილი იოჰანეს ლუფსიუსისადმი

თბილისი,  
1922 წლის მაისის დასაწყისი.



ღრმად პატივცემულო ბატონო,

დიდ მადლობას გიძღვნით იმ კეთილი და მამობრივი მიღებისათვის, რაზედ თქვენ აღმოუჩინეთ ახალგაზრდა ქართველ თეოლოგს ბატონ ფერაძეს. ბატონმა ფერაძემ შეცნობა, რომ თქვენ განზრახული გქონიათ წერილი მიგეწერათ საქართველოს პატრიარქისათვის. რაიმე ასეთი ჯერჯერობით არ ჩამოსულა, რაც ძალიან დასანანია, რადგან ეს ბიძგს მისცემდა კათალიკოსის სხვა თეოლოგებიც გამოგზავნა. გერმანელ ხალხს აქ მნიშვნელოვანი კულტურული მისია აკისრია და მე იმედი მაქვს, რომ თქვენც, ღრმად პატივცემულო ბატონო, ყურადღებას მიაპყრობთ აღმოსავლეთის ამ ნაწილს.

აქვე გიგზავნით შუამდგომლობას უმორჩილესი თხოვნით, ხელი შეგვიწყობთ მის შესრულებაში. გთხოვთ თქვენი პასუხი აქაური გერმანელი წარმომადგენლის შემჯავობით გამოგიგზავნოთ, ე. ი. წერილი აქ გადმოსაგზავნად ბერლინში საგარეო საქმეთა სამინისტროს გადასცეთ.

ღრმად პატივისცემით,  
თქვენი მონა-მორჩილი არტურ ლაისტი.

ბერლინის ფრიდრიხ-ვილჰელმის სახელობის უნივერსიტეტის ცნობა  
[ესება უცხოელთა გადასახადისაგან გათავისუფლებას]

16. VI. 1922 წ.

ბატონი მინისტრი მეცნიერების, ხელოვნებისა და განათლების სფეროში 1922 წლის 14 ივნისის ბრძანებით ათავისუფლებს ბატონ გრიგოლ ფერაძეს 1922 წლის ზაფხულის სემესტრში უცხოელთა გაზრდილი გადასახადისაგან.

იოჰანეს ლუფსიუსი

აღმოსავლეთი ჩვენთან მოღის<sup>9</sup>

იანვრის პირველ დღეებში მომძებნა ახალგაზრდა ქართველმა, რომელიც ჩემთან ცნობილი გერმანელი ქართველოლოგის არტურ ლაისტის წერილით მოვიდა. არტურ ლაისტი ძრავალი წელია გერმანული სულისა<sup>10</sup> და გერმანიის საქართველოსა და სომხეთთან შეგობრული ურთიერთობის განმტკიცებისათვის იღვწის კაჟკასიაში. მისი წერილიც ეჩებოდა სურვილს, კიდევ ერთი ახალი კავშირი გაბმულიყო საქართველოსა და გერმანიას შორის. წერილი, რომელიც ბატონ არტურ ლაისტის ბარათს ახლდა, უფრო დაწვრილებით ცნობებს იძლეოდა მომტანის პიროვნებისა და სურვილების შესახებ. მას ხელს აწერდა საქართველოს ეკლესიის კათალიკოს-პატრიარქი ამბროსი, რომლის საპატრიარქო რეზიდენცია გელათის მონასტერშია.

არტურ ლაისტისა და ქართული ეკლესიის პატრიარქის წერილები მოიტანა ახალგაზრდა თეოლოგმა, სწორედ მან, ვისზეც ლაპარაკია წერილში.

ბატონი ფერაძე გერმანულ ენას ჯერ კიდევ თბილისის სასულიერო სემინარიაში სწავლობდა. ასე რომ, მას არა მარტო გერმანული წიგნების კითხვა შეუძლია, არამედ ჩემთანაც შეძლო საკმაოდ კარგად საუბარი, მიუხედავად იმისა, რომ ლაპარაკის პრაქტიკა არ კქონია. თავისი განათლების შესახებ შემატყობინა, რომ დაუმთავრებია თბილისის სასულიერო სემინარიის 6 კლასი. ამ 6 კლასიდან, რაც ზედა საფეხურია ასევე ექვსკლასიანი დაწყებითი

<sup>9</sup> ეს ტექსტი დაცულია ლუფსიუსის არქივში წერილებთან ერთად. ჩვენთვის უცნობია, დაიბეჭდა იგი სადმე თუ მიმართვის სახით დაიგზავნა.

<sup>10</sup> Deutschtum.

საფეხურის შემდეგ, 4 გიმნაზიის განათლებას უდრის, რომლის დამთავრებაც რუსულ უნივერსიტეტში სწავლის უფლებას იძლევა, ორი ზედა კლასი კი — მეხუთე და მეექვსე — განსაზღვრული იყო სასულიერო აკადემიაში სწავლისათვის მოსამზადებლად. მისი თანაკურსელები, რომლებსაც არ სურდათ სასულიერო საქმიანობას გაჰყოლოდნენ, ოთხი კლასის დამთავრების შემდეგ უნივერსიტეტში წავიდნენ. მხოლოდ სამი, რომლებსაც მსგავსი სურვილი გაუჩნდათ, უკრო დიდხანს დარჩნენ სემინარიაში, რადგან უნივერსიტეტში სწავლის სახსრები არ ჰქონდათ. გრიგოლ<sup>11</sup> ფერაძეს, როგორც ქართული სოფლის მღვდლის შვილს, სურდა თეოლოგი გაშხდარიყო. მან ერთადერთმა დაამთავრა სემინარია სასულიერო აკადემიისათვის საჭირო სამწიფის ატესტატით. შემდეგ, როგორც ეს მიღებული იყო რუსეთისაგან დაპყრობილ ქართულ ეკლესიაში, მას შეეძლო ესწავლა კიევის ან მოსკოვის სასულიერო აკადემიაში. სომხურის მსგავსად ქართული ეკლესიაც — აღმოსავლეთის ეს უძველესი ქრისტიანული ეროვნული ეკლესია — XVIII საუკუნის ბოლომდე სრულიად დამოუკიდებელი იყო, მაგრამ 1801 წლიდან, მეფე ალექსანდრე I-ის მიერ საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ, ისე დაჩაგრა და შეავიწროვა რუსეთის მართლმადიდებლურმა ეკლესიამ, რომ დამოუკიდებლობა მთლიანად დაკარგა და როგორც იმპერიის ეკლესიის ნაწილი, მასაც პეტერბურგის წმ. სინოდი მართავდა. რუსეთის რევოლუციამ და გერმანული ჯარების მიერ კავკასიის დაკავებამ შექმნა პირობა, რომ კავკასიის ხალხებს — ქართველებს, სომხებსა და თათრებს შეუძლიათ რუსეთისაგან დამოუკიდებელი გახდნენ და თავიანთი სახელმწიფო მოაწყონ. ქართული ეკლესია ქართველი ხალხის მაგალითს გაჰყვა და გაწყვიტა არანებაყოფლობითი კავშირი, რითაც მანამდე დაკავშირებული იყო რუსეთის მართლმადიდებელ ეკლესიასთან. ამით ქართულმა ეკლესიამ ერთი საუკუნის შემდეგ პირველად მიიღო უფლება — გააგზავნოს თავისი ახალგაზრდა თეოლოგები მეცნიერული განათლების მისაღებად რუსეთის გარდა სხვა უნივერსიტეტებში. გამოცდილება, რაც ქართველებმა რუსეთის ბატონობის ქვეშ მიიღეს, გასაგებს ხდის, რომ ქართველებსა და საქართველოს ეკლესიას ისე არაფერი ეჯავრებათ, როგორც აზრი, რომ დაბრუნდნენ კვლავ „დედა რუსეთის“ კალთის ქვეშ. პირველ ახალგაზრდა თეოლოგს, გრიგოლ ფერაძეს, რომელსაც შეუძლია თავისუფლების პაერით ისუნთქოს, დიდი ხანია უნდოდა გერმანიაში დაესრულებინა სწავლა. კათალიკოსმა ამბროსიმ და ქართული ეკლესიის კრებამ მოიწონა მისი გადაწყვეტილება და გამოგზავნეს გერმანიაში სურვილით, რათა სწავლა, თუკი ამისი სახსრები მოიძებნება, ევანგელისტურ ფაკულტეტზე დაასრულოს. პატივცემული პატრიარქი თავის წერილში გამოთქვამს იმის იმედსაც, რომ ქართული ეკლესიის მიერ გერმანიაში გაგზავნილ პირველ თეოლოგს სხვებიც მოჰყვებიან.



გრიგოლ ფერაძე

ქართულმა ეკლესიამ, როგორც ბატონი არტურ ლაისტი მწერს და გრიგოლ ფერაძეც ადასტურებს, კავკასიაში ბოლშევიკების შეჭრის შემდეგ დაკარგა თავისი ქონება. ასე რომ, ძალიან დიდ გასაჭირშია. ამის გამო პატრიარქმა თავისი სემინარიის მოსწავლე მეტად მცირე სახსრებით მოამარაგა, რაც მგზავრობასა და გერმანიაში პირველ ხანებში ცხოვრებას ეყოფა მხოლოდ. ჩვენი ახალგაზრდა მეგობარი ღვთისა და ჩვენგან დახმარების იმედით დაადგა შორეულ გზას. ხანგრძლივი და მძიმე მგზავრობის შემდეგ თავის საბოლოო მიზნამდე მოაღწია. ქართული ეკლესია თავისი ეროვნული და რელიგიური მოვალეობის შესასრულებლად თუ რამდენად საჭიროებს მეცნიერულად განათლებულ თეოლოგებს, იქიდანაც ჩანს, რომ მას არ გააჩნია არც ახალქართულად ბიბლიის თარგმანი, არც ქართულ ენაზე დაწერილი თეოლოგიური სახელმძღვანელოები. საეკლესიო ლიტურგია ჯერ ისევ ძველ ქართულ ენაზე სრულდება, ქართველი თეოლოგები კი იყენებენ მხოლოდ რუსულად დაწერილ რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის სახელმძღვანელოებს.

ჩვენ მივიღეთ ბატონი გრიგოლ ფერაძე ჩვენთან პოტსდამში იმ იმედით, რომ ჩვენი მეგობრები დაგვეხმარებინ მისი ცხოვრებისა და სწავლისათვის საჭირო სახსრების მოძიებაში. მან ბერლინის უნივერსიტეტის თეოლოგიური ფაკულტეტის პირველი სემესტრი უკვე

<sup>11</sup> დედანშია გიორგი.



გაიარა. იმჟამა, ღმერთი სხვა თეოლოგებსაც გამოგვიგზავნის აღმოსავლეთის ძველი ქრისტიანული ეკლესიებიდან, რათა, ისევე როგორც მსოფლიო ომის წინ, მომავალშიც გავაფართოოთ მუშაობა აღმოსავლეთში ჩვენი დამხმარე დაწესებულების ფარგლებს გარეთაც. ძველი ეკლესიებისათვის სულიერი მოთხოვნების დაკმაყოფილება მატერიალურ გასაჭირზე არანაკლები პრობლემაა. უძვობესია კომსახურით უძველესი ქრისტიანული ერების აღორძინებას და მათი როგორც სულიერად, ისე მატერიალურად დავეხმაროთ.

როდესაც მუკამყდმა ერთხელ მთას უბრძანა მასთან მისულიყო, მთა წესიერად პასუხობდა, მოციქულმა სცადა უხერხულობიდან თავის დაღწევა და თქვა: „თუ მთა არ მიდის მოციქულთან, მოციქული მივა მთასთან.“ ჩვენთვის საწინააღმდეგო ქმედებაა გამოსავალი: რაკი ჩვენ ვერ მივდივართ აღმოსავლეთში, აღმოსავლეთი მოდის ჩვენთან.

*პოტსდამი, 1922 წლის სექტემბერი.*

იმ ახალგაზრდა თეოლოგების ცხოვრებისა და სწავლისათვის განკუთვნილი შესაწირავი, რომლებიც ძველი აღმოსავლეთის ეკლესიებიდან არიან, გაუგზავნეთ დოქტორ ლეფსიუსს — პოტსდამი, აღმოსავლეთის მისია (სომხეთის დახმარების საზოგადოება<sup>12</sup>).

ორგანიზაციის წევრებად გახდებიან შემომწირველები, რომლებიც 20 მარკას მაინც გადაიხდიან დაწესებულების წლიური შემოსავლისათვის და განაცხადებენ წევრობის სურვილს. წევრები უფასოდ მიიღებენ დაწესებულების ბეჭდვით ორგანოს.

დოქტ. ლეფსიუსს (აღმოსავლეთის მისია) ძველი ქრისტიანული აღმოსავლეთის ეკლესიების გარდა სურს დაეხმაროს აღმოსავლეთის ხალხებსაც, განსაკუთრებით ქრისტიან სომხებს, სირიელებსა და ქართველებს. საშინელი გასაჭირის გამო საქართველოსა და სომხეთში განსაკუთრებული მოთხოვნებია — აუცილებელია ათასობით ობოლი ბაკშვი შეგროვდეს და გადაიძვინებინოს ავადმყოფობებით დაავადებულებს სამედიცინო დახმარება გაეწიოს. ვთხოვთ დახმარებას ჩვენს საქმეში.<sup>13</sup>



*იოჰანეს ლეფსიუსის წერილი არქიებისკოპოს ნათან ზიუდერბლომისადმი*

*პოტსდამი,  
19. X. 1923 წ.*

დიდად პატივცემულო ბატონო დოქტორო ზიუდერბლომ,  
ღირსო ბატონო არქიებისკოპოსო!

თქვენ კვლავ ქრისტიანული კეთილგანწყობა გამოაკლინეთ ჩემი აღმოსავლური მისიისა და სომხეთის დახმარების საზოგადოების მიმართ. ნება მიბოძეთ, განსაკუთრებული ძღველმარების გამო, კვლავ თქვენ მოვმართოთ თანაგრძნობისათვის. ომისა და მშვიდობის გასული 9 წლის განმავლობაში, ღვთის შეწევნით, ვეცადე წინ წამეწია მისიის ჩვენთვის საყვარელი საქმე, რომელიც სულ უფრო რთულდება. დღეისათვის დოლარი 10 მილიარდადღა და პური 1 მილიარდი ღირს. მე აქ პოტსდამში შესანახი მყავს ერთი მაკმადიანი მოლა ნესიმი, რომელიც 1909 წელს მოენათლეთ და ერთი ახალგაზრდა ქართველი თეოლოგი გრიგოლ ფერაძე. იგი გამოიღვა ჩვენა 1922 წელს საქართველოს ეკლესიის არქიებისკოპოსმა, კათალიკოსმა, რომელიც თბილისშია. ის პირველი ქართველი ახალგაზრდა სასულიერო პირია, რომელიც ევანგელისტურ თეოლოგიას სწავლობს. 100 წელია, ყველა ქართველი ძველელი კაცმა ან მოსკოვში სწავლობდა რუსულ დეკანოზოლოგიას. ჩემს მოლაზე სომეხ მეგობრებს ვთხოვე, ახალგაზრდა ქართველისათვის კი მინდა შევღებოთ ვთხოვო დახმარება. ყველაზე კარგი იქნებოდა, ის შვედეთში გამეგზავნა, რადგან იქ უკეთესად მოეწყობოდა. თუკი უნივერსიტეტში თავისუფალ ადგილს მიიღებდა, მაგრამ მან 20 თვეში ბერძნული, ებრაული და გერმანული შეისწავლა ისე,

<sup>12</sup> საზოგადოება დაარსა ა. ლეფსიუსმა.  
<sup>13</sup> აღნიშნული ტექსტი ერსიუს ლეფსიუსის წერილს.

რომ ადვილად ისმენს თეოლოგიაში ლექციებს ბერლინში და საშინელება იქნებოდა, კიდევ ერთი ახალი უნის შესწავლა დაგვევალებინა მისთვის. ამასთან, რადგან იგი პირადად მე მომანდეს, მინდა თავად განვაგრძო მის განათლებაზე ზრუნვა. იქნებ თქვენ გაქვთ რაიმე ფონდი, ან იცით რომელიმე შვედური საზოგადოება, რომელიც დაეხმარებოდა იმდენი აღსაკესე ქართველ თეოლოგს თავისი კეთილი მიზნების აღსრულებაში. ჩვენ მისთვის და მისი სწავლისათვის თვეში დაახლოებით 20 კრონი გვჭირდება.

დიდი ხანია არაფერი მსმენია ჩემი პატივცემული მეგობრის, პროფესორ ედუარდ ლემანის შესახებ. წინა ათწლეულებში მეც ბევრს ვმოგზაურობდი (და უფრო საამოვნებით წავიდოდი შვედეთში, ვიდრე გერმანიაში), მაგრამ ჩვენ, გერმანელები, თითქოს უკაცრიელ კუნძულზე ვართ და რობინზონიადას უნდა შევეგუოთ. რობინზონ კრუზოსაც თავისი მისია ჰქონდა.

*ღრმა პატივისცემით და ძმური მოკითხვით,  
თქვენი მალაქკეთილშობილების მორჩილი დოქტ. იოჰანეს ლეფსიუსი.*

*გრიგოლ ფერაძის წერილი იოჰანეს ლეფსიუსისადმი*

*როდბი (დანია),  
20. VIII. 1924 წ.*

ძვირფასო ბატონო დოქტორო!

ღუთის შეწევნით, ორი კვირის წინ მშვიდობით ჩამოვედი როდბიში. აქ, მართალია, ცოტა უკეთ ცხოვრობენ, მაგრამ არ არის კარგი საშუალო პირობები. მე მუდმივი საცხოვრებელი ადგილი არა მაქვს და ერთი სახლიდან მეორეში უნდა ვიარო, ამიტომ არც სიმშვიდე მაქვს და ამდენად, არც სურვილი დიდი ხნით აქ დარჩენისა. ხალხი ძალიან თავაზიანია და კეთილი ნებ მიმართ. პირველი ვიზიტი მქონდა მლკექლთან — ისიც და მისი მეუღლეც ძალიან თავაზიანები იყვნენ.

სხვაგვარი კარგად ვარ, ჯანმრთელად. შეიძლება ცოტა ხნით კოპენჰაგენში წავიდე, ჯერ ზუსტად არ ვიცი, მაგრამ ძალიან მინდა.

გულითადი მოკითხვა თქვენს მეუღლესა და ქალიშვილებს.

გადაეცით ჩემი მოკითხვა ბატონ ბრაუნსაც.

*თქვენი მშვიდობილი გრიგოლ ფერაძე.*

*გრიგოლ ფერაძის წერილი იოჰანეს ლეფსიუსს*

*როდბი,  
1924 წლის აგვისტო.*

ძვირფასო ბატონო დოქტორო!

მომიტევეთ, გუთავყა, რომ ამდენ ხანს არ მომიწერია თქვენთვის. ახლა უფრო ხშირად მოგწერთ ხოლმე, რაკა ერთი ბატონისაგან საფოსტო ბარათები მივიღე. არ არის საჭირო, რომ თქვენ მიპასუხოთ. ღმერთს ვთხოვ, თქვენ და თქვენი საყვარელი ოჯახი კარგად, ჯანმრთელად იყოთ და განკითხვის ფაშს ღმერთმა დაგიფაროთ.

მე ძალიან კარგად ვარ, კესმარები მღვდელს მინდორსა და ბაღში, ბევრი თავისუფალი დრო მაქვს სწავლისათვის. ახლა უმეტესად ბერძნულს ვსწავლობ და ვკითხულობ ახალ ადოქმას, ვიმეორებ ეკლესიის ისტორიას. მღვდელს გერმანული წიგნები არა აქვს და არც განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენს თეოლოგიისა თუ მეცნიერული საკითხების მიმართ, ძველი აღმოსავლური ქრისტიანობისა და ეკლესიების შესახებ არაფერი იცის და არც სურს იცოდეს. ვთხოვთ, შეახსენით ბატონ დეკან შეფერს, კულტურის მინისტრს, უცხოური გადასახადებისაგან გათავისუფლების შესახებ უნივერსიტეტში შეამდგომლობა გამოგზავნოს. სოფელი, სადაც მე ვცხოვრობ, ძალიან პატარაა, არავინ ლაპარაკობს გერმანულად. მე დიდხანს

არ მინდა აქ დარჩენა, მსურს ძალე ისევ გერმანიაში დავბრუნდე — თუმცა იქ ყოფნა ახლა მეტად ძნელი და საშიშია.

*გულითადად მოკითხეთ ქალბატონი ბრივიტკე და პავშევი.  
თქვენი შვილობილი გრიგოლ ფერაძე.*

გრიგოლ ფერაძის წერილი იოჰანეს ლეფსიუსისადმი

როდები,  
26. IX. 1924 წ.

ძვირფასო ბატონო დოქტორო!

გულითადი მოკითხვა თქვენ, თქვენს მეუღლესა და ოჯახს. როგორ ბრძანდებით? მე ვერა ვარ მაინცდამაინც კარგად. იმის გარდა, რომ აქ მუდმივი საცხოვრებელი არა მაქვს და ერთი სახლიდან მეორეში უნდა ვიხეტიალო, ცუდი ცნობები მომდის ჩემი ქვეყნის შესახებ. არეულობა, ჩაგვრა, ქუთაისის მიტროპოლიტი ნაზარის მკვლელობა... ის ჩემი მეგობარი და მასწავლებელი იყო და ძალიან ბევრი გააკეთა ჩემი გერმანიაში გამოგზავნისათვის. რმ წლის მიტროპოლიტი ერთ წელიწადზე მეტ ხანს ციხეში იჯდა. ახლახან გამოუშვეს და ქუთაისში ცხოვრობდა. ბოლშევიკებს, რომლებსაც ეკლესიის გახლეჩა სურთ, უნდოდათ მისთვის პატრიარქობის გადაცემა, რადგან მისი უწმინდესობა პატრიარქი ამბროსი ავადაა და ჯანმრთელობა შერყეული აქვს. მიტროპოლიტმა, რა თქმა უნდა, უარი თქვა ამაზე... მასთან ერთად დავკარგე ყოველივე საუკეთესო, რაც საშობლოსთან მაკავშირებდა და მახარებდა.<sup>14</sup> ცოტა ხნის წინ წერილი მივიღე ბატონ შეფერისაგან. არ ვიცი, ცნობილია თუ არა თქვენთვის მისი შინაარსი. არ მესმის, რატომ უნდა ჩემი წყენინება. მე ოქტომბრის შუა რიცხვებში ჩამოვალ. გულითადი მოკითხვა ბატონ შეფერს და ნესიმი-ეფენდის.

*საჭაში თქვენი მადლიერი და მოგვარული გ. ფერაძისაგან.*

გრიგოლ ფერაძის წერილი იოჰანეს ლეფსიუსისადმი

დეკემბერი, 1925 წ.

ძვირფასო ბატონო დოქტორო!

კურთხეულ და ბედნიერ ახალ წელს ვისურვებთ. დიდი მოკითხვა თქვენს მეუღლესა და ქალიშვილებს. 20 დეკემბერს, შაბათს, შუადღეს ჩამოვედი კელნში, ბატონი პროფ. გუსენი ბაქანზე დამხვდა. ერთად ვისადილეთ, მერე სწრაფად დამათვალიერებინა კელნი და შემდეგ ბონში წავედით.

როდესაც გზაში ვკითხე, სად უნდა ვიცხოვრო და რა პქვია ოჯახს-მეთქი, მითხრა: „მოავარია, დიასახლისი კარგ საჭმელებს ამზადებდეს და აცხოვდეს. მე ხშირად მოვალ ხოლმე ყავის დასალევად.“ შაბათს ჩემს ახალ ბინაში მიმიყვანა. ეს ოჯახი ძალიან თავაზიანი და ყურადღებიანია. აქ მომხიბლავი სიწყნარეა და კარგი პირობები მაქვს, ასე მცირე დროში

<sup>14</sup> ქუთაისის მიტროპოლიტი ნაზარი (1855-1924) მის თანამოძმე მარტვილებთან ერთად (კათალიკოს-პატრიარქი ამბროსი, არქიმანდრიტი გრიგოლ ფერაძე, ეპისკოპოსები — ალექსანდრე და გაბრიელი, ბერი თეოდორე...) საქართველოს ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა. ეს უცნაური და დამაფიქრებელი შეხვედრა — გრიგოლ ფერაძე, რომელიც 1924 წელს თავის მამობრივად მზრუნველ მეგობარს ნაზარის დასტირის, როგორც ბოლშევიკური დენის მსხვერპლს, თვითონ ფაშიზმის მსხვერპლი გახდა და ნაზარის მოწამებობრივი სიკვდილიდან 71 წლის შემდეგ მასთან ერთად წმინდანად შერაცხა.

მოავარი მასალა მაინც რომ შევკრიბო. პროფ. გუსენი ჩემ მიმართ ძალიან თავაზიანია და კეთილგანწყობილი. შაბათს მისგან წინასწარ მივიღე Lexicon syriacum Brockelmann.

იგი ხშირად მოდის. იმ ოჯახში, სადაც მე ვცხოვრობ, გუსენი ძალიან უყვართ. ჩემი სახლის პატრონი ქემაძულეა და უშუალოდ ბონში არ ცხოვრობს — მას ძროსები ჰყავს, ცხენები და სხვა საქონელი. პროფ. გუსენი ჩემგან მოშორებით ცხოვრობს, მთაზე, მონასტერში. იქიდან მშვენიერი ხედები იშლება — დრაკონის კლდე, კელნის ტაძარი.

მე აქ დაახლოებით 6 იანვრამდე დაურჩება და მერე დაებრუნდება. თქვენ და თქვენს საყვარელ ოჯახს ბედნიერ დღესასწაულს გისურვებთ, გოხოვთ მოიკითხოთ თქვენი მეუღლე, ქ-ნი ბრიგიტე, ქ-ნი ვიოლა, ანგელა და ბატონი ბრაუნი.

რამდენიმე დღის წინ ბარათი მივიღე ვისბადენიდან. თქვენ მწერთ, ბონიდან ვისბადენში ჩამოვიდე. ახლა, სამწუხაროდ, არა მაქვს დრო. ბონის უნივერსიტეტი ლამაზია და დიდი, განსაკუთრებით მშვენიურია რაინი ზაფხულში, როცა ჭრელი გეშები დაცურავენ.

მე აქ სტატია ვიპოვე საქართველოზე და გივზავნით მას ამონაბეჭდის სახით. კიდევ ერთხელ ყოველივე კარგს ვუსურვებ თქვენს ოჯახს და გემშვიდობებით.

თქვენი გრივოლ ფერაძე.  
ბონი.

*გრივოლ ფერაძის წერილი იოჰანეს ლეფსიუსისადმი*

5. I. 1925 წ.

ძვირფასო ბატონო დოქტორო!

ღვთის კურთხევას, ჯანმრთელობასა და ძალას გისურვებთ ახალ წელს! გულითადი მოკითხვა თქვენს მეუღლეს და თქვენს საყვარელ შვილებს. მე კარგად ვარ და გადაწერაც თითქმის დავამთავრე — ბერლინში მოკაწესრიგებ კიდევ და ვთარგმნი იმას, რაც სათარგმნელად ძნელი იყო.

სემესტრი უკვე იწყება, მე ისევ ბერლინში უნდა წავიდე და ყველაფერს პირადად მოგიყვებით ჩემს აქ ცხოვრებასა და საქმიანობაზე.

დიდი მოკითხვით, თქვენს გრივოლ ფერაძე.

P. S. აქ ხალხი ძალიან კეთილია, დიდი სიყვარული და ყურადღება გამოამჟღავნეს ჩემდამი, ახლა დროა, შინ წავიდე — მხოლოდ მგზავრობის ფული არა მაქვს.

*იოჰანეს ლეფსიუსის წერილი თ. შნაიდერისადმი*

პოტსდამი,

4. III. 1925 წ.

დიდად პატივცემულო ბატონო!

დიდი ხნის ავადმყოფობის გამო ვერ შევძელი პასუხი გამეცა თქვენს თავაზიან წერილზე და მადლობა გადამესადა ჩემი საყვარელი მეგობრის ავეტარანიანის საფლავის ფოტოსურათისათვის, აგრეთვე თქვენი ყველა სიკეთისათვის, რაც ბატონი ფერაძისადმი გამოიჩინეთ. სამწუხაროდ, სანატორიუმში ვერ მოგიძებნით სტატიას.

ჩვენი სამისიონერო საზოგადოებისათვის თქვენი მეგობრული სამსახურით და იმ მაშობრივი მზრუნველობით, რაც გრივოლ ფერაძისადმი გამოიჩინეთ, ბევრი კარგი გააკეთეთ. მე მოხარული ვიქნები, თუ შესაძლებლობა მექნება თქვენთან შეხვედრისა და პირადად მადლობის გადახდისა.

ღრმს პატივისცემით, თქვენი ერთგული იოჰანეს ლეფსიუსი.

იოჰანეს ლეფსიუსის წერილი თ. შნაიდერიხადმი

დიდად პატივცემულო ბატონო,

მე ინტერესით წავიკითხე თქვენი ბროშურა... და დავრწმუნდი: არავითარი საფუძველი არ არის ვივარაუდოთ, რომ თეოლოგიურად სხვაგვარად ვფიქრობ, ვიდრე თქვენ, თუნდაც ეგზეგეტიკისა და წყაროთა კრიტიკული შეყვასების ცალკეულ საკითხებში ახრთა სხვადასხვაობა იყოს...

როგორც ჩანს, თქვენ მცდარი შეხედულება შეგეკმნათ ჩემი თეოლოგიური შეხედულებების შესახებ, ამიტომ მადლობის ნიშნად იმ სიკეთისათვის, რომელიც ბატონ თეოლოგ გრიგოლ<sup>15</sup> ფერაძისადმი გამოიჩინეთ, ვიგზავნით ჩემი წიგნის – „იესოს ცხოვრების“ ერთ ეგზემპლარს.

ვანსაკუთრებული პატივისცემით, თქვენი იოჰან ლეფსიუსი.

იოჰანეს ლეფსიუსის წერილი გრიგოლ ფერაძისადმი

25. X. 1925 წ.

საყვარელო გრიგოლ!

გმადლობთ ბონიდან სხვადასხვა დროს გამოგზავნილი თქვენი ბარათებისათვის, ასევე ბოლო წერილისათვის ვისბადენიდან. მე უფრო ხშირად მოგწერდით, მთელი ეს დრო რომ მძიმედ არ ვყოფილიყავი ავად და ჩემი მცირე ენერჯის დაზოგვა არ დამჭირებოდა. მოხარული ვარ, რომ ასეთი წარმატებები გაქვთ მუშაობაში.

მე დაახლოებით 8 კვირით მივდივარ მერანში დასასვენებლად. შობისათვის, ვფიქრობ, ისევ სახლში ვიქნები.

გულითადი მოკითხვით, თქვენი ი. ლეფსიუსი.

გრიგოლ ფერაძის წერილი იოჰანეს ლეფსიუსს

9. XI. 1925 წ.

ძვირფასო ბატონო დოქტორო!

იმედია, ბედნიერად ჩამოხვედით და თქვენი ჯანმრთელობაც გაუმჯობესდა. 31. X – გავეშვებ ზაურე ვისბადენიდან. 2. XI – ბატონ პროფესორ ქალესთან ვიყავი. მან მირჩია ზოგი რამ შემეცვალა. იმედია, ამ თვის ბოლომდე მოვრჩები. გადაწერა აღარ მჭირდება, 100 მარკა მაინც დაიზოგება. შემდეგში ნაშრომი – მას ასე სურს – კიდევ ერთხელ უნდა გადავამუშავო. მე ბატონ შეფერს მივწერე და შევატყობინე, რომ თქვენი კეთილი თანხმობით სემესტრის ბოლომდე ბონში დავრჩები. ჯერჯერობით პასუხი არ მიმიღია. ამ თვის ფული ჯერ არ ამიღია (არც ოქტომბრის). საბედნიეროდ, პროფ. გუსენი ამ სემესტრში სომხურს კითხულობს – ჩვენ ფავსტოს ბიზანტიელის ქრონიკები წავიკითხეთ. ის ქართულსაც კითხულობს დამწვებთათვის. მე მოვისმენ სომხურის III კურსს, ებრაულ გრამატიკას, არაბულს დამწვებთათვის და თუ ყველაფერი კარგად იქნა, თებერვლის ბოლომდე დაევამთავრებ სწავლას. გულითადი მოკითხვა თქვენს მუუღლესა და ქნ დოქტორ ცელერს.

დიდი გულითადი მოკითხვით, თქვენი შეილობილი გრიგოლ ფერაძე

<sup>15</sup> დედანშია გიორგი.

გრიგოლ ფერაძის წერილი იოჰანეს ლეფსიუსისადმი

16. XI. 1925 წ.

ძვირფასო ბატონო დოქტორო!

იმედია, კარგად ბრძანდებით და თქვენი ჯანმრთელობაც გაუმჯობესდა — მოთელი გულით ვისურვებთ გამოჯანსაღებას და ენერჯიას ახალი მუშაობისათვის. *უკეთესობა!*

სამუშაო უკვე დამთავრდა და მალე გადავცემ. საბუნდოვროდ, *საბუნდოვროდ* გადაწერა. ძალიან მიხარია, რომ დავხოგე სამუშაო დრო და, პირველ ყოვლისა, ფული.

შეიძლება, ზოგი ადგილი და ბოლო ნაწილი ცოტა შეიცვალოს და გადაიწეროს. პროფ. გუსენის აზრით, სამუშაოს ამ სახით გადაცემა შეიძლება. შეძგომში, დაბეჭდვის წინ, თქვენი დახმარებითა და რჩევებით, პოტსდამში (ალბათ მარტში) შესწორდება და შემოკლდება.

დღეს გადავცემ ფაკულტეტს განაცხადს: შეიძლება თუ არა, გამომცადონ ქართულსა და სომხურში. მოუთმენლად ველი პასუხს. თუ უარს მეტყვიან, მთავარ საგნად რელიგიის ისტორიას, სემიტოლოგიასა და სლავისტიკას ავიღებ გოეცთან.

თქვენთან დიდი თხოვნა მაქვს, ძვირფასო ბატონო დოქტორო! გაფორმებისას გამომცემლის ცნობა უნდა დაუერთო, რომელშიც ნათქვამი იქნება, რომ ნაშრომი შემდეგში (1-2 წლის განმავლობაში) მასთან დაიბეჭდება, თორემ არ მიიღებენ. თქვენი ძალიან მაღლობელი ვიქნები, თუ ბატონი შეფერი, თქვენი თხოვნით, ასეთ ცნობას მომცემს. მოგვიანებით მე ნაშრომს გადავამუშავებ, როგორც თქვენ გსურთ და როგორც საჭირო იქნება. ეს ცნობა სასწრაფოდ მჭირდება.

მე უკვე გამოვიგზავნიდით ნაშრომს, მაგრამ ამჟამად კარგი ეგზემპლარი მხოლოდ ერთი მაქვს, რომელიც უნდა გადავცე ნაშრომი კიდევ ერთხელ რომ გადამეწერა, ასლს გამოვიგზავნიდით. როცა დამიბრუნებენ, მოგაწვდით.

ბატონი შეფერისაგან ჯერ არა მაქვს რაიმე ცნობა, თუმცა ბევრი ბარათი მივწერე. ამ სემესტრში ცოტა მეტი მჭირდება, რადგან საერთო გადასახადებს დაცვის<sup>16</sup> გადასახადი ემატება — დაცვა 200 მარკა ღირს.

მიხარია, რომ აქ, გერმანიაში, დაწყებული სწავლა ამ სემესტრში მთავრდება. დიდად მაღლობელი ვარ თქვენი, ბატონო დოქტორო, ამ სინარულისათვის. ამ მაღლობას არა მარტო სიტყვით დავადასტურებ, არამედ საქმიანაც.

გულითადი მოკითხვა თქვენს საფვარელ მეუღლეს, ქ-ნ დოქტორ ცელერს, მალე გამოჯანმრთელებას ვისურვებთ და გემშვიდობებით.

*თქვენი ძონა მორჩილი და მაღლიერი გრიგოლ ფერაძე.*

აღის ლეფსიუსის წერილი რ. შეფერისადმი

ბერლინი,  
7. I. 1930.

ძვირფასო ბატონო შეფერ!

ბატონი ფერაძე ძალიან მახარებს და მალცებს, რა გატაცებით დაიწყო ახალი საქმე.<sup>17</sup> ეჭვიც არ მეპარება, რომ კარგად გამოუვა, ყოველ შემთხვევაში პარიზში მუშაობა ცოცხალი საქმე იქნება და უფრო მეტ კმაყოფილებას მოუტანს, ვიდრე ლექტორობა. ჩემი ქმარი დიდი სინარულოთ მიესალმებოდა თავისი მოწაფის ამ ახალ წინსვლას.

*გულითადი მოკითხვით, თქვენი აღის ლეფსიუსი.*

<sup>16</sup> იგულისხმება დისერტაციის დაცვა. როგორც ვიცით, გრ. ფერაძემ ბონის უნივერსიტეტში დაიცვა დისერტაცია თემაზე — „ბერმონაზვნობის დასაწყისი საქართველოში“. სამწუხაროდ, დედანი მიკვლეული არ არის. გამოქვეყნებულია მხოლოდ 40 გვერდი.

<sup>17</sup> ლაპარაკია გრ. ფერაძის მიწვევაზე პარიზში, სადაც მან ქართველი ემიგრანტების სულიერი მოძღვრობა იტვირთა წმ. ნინოს სახელობის ეკლესიაში.

რ. შეფერის წერილი აღის ლეფსიუსისადმი

პოტსდამი,  
8. 1. 1930 წ.

დიდად პატივცემულო, ძვირფასო ქალბატონო დოქტორო!

ფერაძეს პარიზში თავისი ფინანსური მდგომარეობის გაუმჯობესების დიდი იმედი არ უნდა ჰქონდეს. კარნაკი<sup>18</sup> ურჩია არ წასულიყო, უნდა ბონში მისი უკეთესი სტუდენტისათვის ეზრუნა. მე მგონია, რომ მას მეცნიერული მოღვაწეობა უფრო შორს წაადგანს, ვიდრე მკვლად და სულიერ მამად არჩევა.

კულითაძი მოკითხვით, თქვენი ერთგული რ. შ.



<sup>18</sup> ადოლფ ფონ კარნაკი — გერმანელი მეცნიერი, მოღვაწეობდა ბონში, ფერაძის მასწავლებელი.

# რამდენიმე საბუთი ბრიტოლ ფერაძისა და ივანე ჯავახიშვილის ურთიერთობის ისტორიდან

თბილისის  
საქართველოს  
ისტორიის ინსტიტუტი

1918 წლის 26 იანვარს თბილისში გაიხსნა პირველი ქართული უნივერსიტეტი, რომლის სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის დეკანი, ხოლო 1919 წლის დეკემბრიდან რექტორი, ივანე ჯავახიშვილი იყო.

გრიგოლ ფერაძე უნივერსიტეტის სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის სტუდენტი 1918 წელს გახდა. 1921 წელს მან სწავლა გერმანიაში, ბერლინის უნივერსიტეტში განაგრძო.

1993 წელს პროფ. გურამ შარაძემ გამოაქვეყნა საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში დაცული 2 დოკუმენტი, რომლებიც გრიგოლ ფერაძისა და ივანე ჯავახიშვილის ურთიერთობას შეეხება. 1923 წლის 13 დეკემბერს გრ. ფერაძემ ივ. ჯავახიშვილს შემდეგი შინაარსის წერილი გამოუგზავნა: „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორს – ივანე ჯავახიშვილს ბერლინის უნივერსიტეტის თეოლოგიის ფაკულტეტის სტუდენტის გრიგოლ ფერაძის თხოვნა. გაახლებთ რა ამასთანავე ბერლინის უნივერსიტეტის თეოლოგიის ფაკულტეტის დეკან პროფ. დაისმანის რეკომენდაციას, უმორჩილესად გთხოვთ დაძინიშნოთ ამჟამად ჩემ გაჭირვებულ ნივთიერ მდგომარეობის გამო თქვენ განკარგულებაში მყოფ წყაროდან სტიპენდია. 1921 წლის დეკემბრიდან ვიდრე ამ წლის შემოდგომამდე სტიპენდიას ვიღებდი გერმანულ ორიენტ. საზოგადოებიდან, რომელიც თანამედროვე პირობების გამო აღარ არსებობს. კითხვები ამჟამად მე-4 სემესტრზე და ჩემ მიზანს მომავალში შეადგენს ქართულ საეკლესიო ისტორიის მეცნიერების და ქართულ ბიბლიოლოგიის დარგში სამსახური“ (საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი. ფონდი 471. აღწ. I. საქმე № 163. ფურც. 4; იხ. 2. 396).

გრიგოლ ფერაძის თხოვნა ივანე ჯავახიშვილმა 1924 წლის 3 იანვარს მიიღო, ხოლო 8 იანვარს წერილი გაუგზავნა საქართველოს განათლების სახალხო კომისარს – დავით კანდელაკს, რომელშიც აღნიშნავდა: „როგორც ჩვენ მიერ მიღებულ პროფესორ დაისმანის რეკომენდაციიდან სჩანს, ბერლინის უნივერსიტეტის სტუდენტი გრიგოლ ფერაძე სპეციალურად სწავლობს ებრაულ და ასურულ ენებს. ამჟამად ეს სტუდენტი მეტად გაჭირვებულ მატერიალურ მდგომარეობაში იმყოფება და ამის გამო საშუალება არა აქვს წესიერად იმეცადინოს. სახელმწიფო უნივერსიტეტს აღნიშნული ენების მცოდნე პირი ძლიერ ესაჭიროება და ამგვარ პირად შეიძლება გამოვიყენოთ სტუდენტი ფერაძე. ამიტომ ვშუამდგომლობ თქვენს წინაშე, დაენიშნოს სტუდენტ ფერაძეს სახელმწიფო სტიპენდია ორი წლის განმავლობაში მაინც“ (საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი. ფონდი 471. აღწ. I. საქმე № 114. ფურც. 17; იხ. 2. 396).

თბილისის უნივერსიტეტის რექტორის შუამდგომლობა უშედეგო გამოდგა – საბჭოთა ხელისუფლებას მეცნიერი თეოლოგები არ სჭირდებოდა. ივ. ჯავახიშვილისა და გრ. ფერაძის ურთიერთობა შემდგომშიც გაგრძელდა. 1976 წელს ანა ბაქრაძემ და ნათელა ჯავახიშვილმა გამოსცეს კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული ივანე ჯავახიშვილის პირადი არქივის აღწერილობა, სადაც, სხვა მასალებთან ერთად, მოცემულია გრიგოლ ფერაძის



მიერ ივანე ჯავახიშვილისადმი სხვადასხვა დროს გერმანიიდან საქართველოში გამოგზავნილი 4 წერილის ანოტაცია (1. 247-248).

ამჟამად ჩვენ საშუალება გვაქვს აღნიშნული წერილები მკითხველს ჩრულო სახით შევთავაზოთ და შემოვიტანოთ სამეცნიერო მიმოქცევაში. წერილები ქრონოლოგიურად 1925-1939 წლებს განეკუთვნება და მუდმივანხელის ცნობები უაღრესად საინტერესოა როგორც გრ. ფერადისა და ივ. ჯავახიშვილის ურთიერთდამოკიდებულების, ისე ქართული კულტურის ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით.

წერილების შინაარსი ამგვარია:

1) 1925 წლის 2 თებერვალი (ბერლინიდან): გრიგოლ ფერაძე ეხება თავის მუშაობას გერმანიაში, სამომავლო გეგმებს და სთხოვს დაეხმაროს სამშობლოში დასაბრუნებელი ვიზის მიღებაში;

2) 1929 წლის 7 აპრილი (ბონიდან): ეხება ბონის უნივერსიტეტში ქართული განყოფილების გაძლიერებას, სთხოვს მხარდაჭერას ქართული მეცნიერების პროპაგანდისათვის გერმანიაში, აცნობებს თავისი მუშაობის მიმდინარეობას;

3) 1929 წლის 26 ივლისი (ბონიდან): ეხება ბონის ორიენტალისტთა V კონგრესს, მის მიერ წაკითხულ მოხსენებასა და კონგრესის მონაწილეთა მიერ მიღებულ რეზოლუციას. კვლავ აცნობს ივანე ჯავახიშვილს თავისი მუშაობის მიმდინარეობას;

4) 1939 წლის 28 ივნისი (ვარშავიდან): ეხება თავის მუშაობას პატროლოგიის პროფესორად ვარშავის უნივერსიტეტში და ამასთან დაკავშირებულ სიძნელეებს; გამოთქვამს სამშობლოში დაბრუნების სურვილს; წუხს თავისი ბიბლიოთეკის მომავალ ბედზე.

უნდა აღინიშნოს, რომ წერილობითი ურთიერთობა გრიგოლ ფერაძესა და ივანე ჯავახიშვილს შორის ცალმხრივი არ ყოფილა, თვით გრიგოლ ფერაძის წერილებიდანაც, რომლებსაც ქვემოთ მოვიტანთ, ჩანს, რომ ივანე ჯავახიშვილი ინარჩუნებდა მასთან კონტაქტს (ერთგან გრ. ფერაძე მიუთითებს: „თქვენ მიერ გამოგზავნილი წერილი უკვე რამდენიმე დღეა, რაც მივიღე“). ივანე ჯავახიშვილის წერილები გრიგოლ ფერაძისადმი ამ უკანასკნელის პირად არქივში ინახებოდა. სამწუხაროდ, როგორც გრიგოლ ფერაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მიმოხილვაში მიუთითეთ, მისი პირადი არქივი ამჟამად დაკარგულად ითვლება.

აქვე ვთავაზობთ ხსენებულ დოკუმენტებს (ავტორის სტილი უცვლელად დავტოვეთ, ზოგ ადგილას მხოლოდ პუნქტუაციის ნიშნები შევცვალეთ; გრიგოლ ფერაძის მიერ შემოკლებულ სიტყვებს დასრულებული სახე მივეცი, ხოლო დამატებული ასოები ოთხკუთხა ფრჩხილებში ჩავსვით (მაგ. საექ[ლესიო] მუზ[ეუმი]).

პუბლიკაციას ბოლოში დაუურთეთ კომენტარები.

## ზოგა საბოძი

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი,  
თსუ საქართველოს ისტორიის კათედრის დოცენტი

## ლიტერატურა

1. ანა ბაქრაძე, ნათელა ჯავახიშვილი. ივანე ჯავახიშვილის პირადი არქივის აღწერილობა. თბ. 1976.
2. გურამ შარაძე. უცხოეთის ცის ქვეშ. 2. თბ. 1993.



ქართული  
ენციკლოპედია

1.

კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი.  
ივ. ჯავახიშვილის პირადი არქივი. № 2271. ფ. 1-3.

ფურც. 1

დიდათ პატივცემულო ბატონო რექტორო!

ამასთანავე ერთად უმორჩილესად გთხოვთ, მომიხერხოთ უნივერსიტეტიდან ვიზა სამშობლოში დასაბრუნებლად. გამოველ საქართველოდან 1921 წელს ნოემბერს კანონიერ გზით გერმანეთში თეოლოგიურ განათლების მისაღებად. თეოლოგიური კურსი ბერლინში პრ[ოფესორ] ჰარნაკის<sup>1</sup>, პოლლის<sup>2</sup> და დაისმანნის<sup>3</sup> ხელმძღვანელობით უკვე კანდიდატის ხარისხით დავასრულე.

ამასთანავე ერთად და თანდათანობით ჩემთვის ცხადი შეიქმნა აუცილებლობა ჩვენ სიძველეთა გამოსაკვლევათ ორიენტალურ ენათა ზედმიწევნით ცოდნა, უპირველესად ყოვლის, ებრაულ, სირიულ და სომხურისა – პირველის მხოლოდ ჩვენი ბიბლიის ძველ-აღთქმის ტექსტის ისტორიისათვის, ხოლო ორ უკანასკნელ, საერთოდ, ჩვენ კულტურულ ისტორიისათვის.

ფურც. 2

ებრაულ ენაში უკვე ჩავაბარე გამოცდა ბერლინში პრ[ოფესორ] ზელლინთან<sup>4</sup>; სირიული ენა დავიწყე პრ[ოფესორ] ბროკელმანის<sup>5</sup> ხელმძღვანელობით და შემდეგ სემესტრში გადავდივარ ბონნის უნივერსიტეტში<sup>6</sup> ამ ენის პრ[ოფესორ] ბაუმშტარკთან<sup>6</sup> შესასწავლად; სომხური ენა დავიწყე აქ პრ[ოფესორ] მარკვარტთან<sup>7</sup> და ბონნში გავაგრძელებ გუსსენთან<sup>8</sup>. ბონნში ვაპირებ ორიენტალურ ფილოლოგიის დოქტორის ხარისხის მოხვეჭას და ჩემ შემდეგ მიზანს შეადგენს ჩვენ უნივერ[სიტეტში] სამსახური ებრაულ და სირიულ ენათა კათედრებზედ. სადისერტაციო თემა ათონის სკოლის ლიტერატურულ ძეგლთა შესახებ უკვე მაქვს აღებული.<sup>9</sup>

წინასწარი განათლება მივიღე თბილისის სასულიერო სემინარიაში, რომლის სრული გათავება, თუმც მისი დახურვის გამო არ შეღირსა, მაგრამ მიუხედავად ამის, საკათალ[იკოსო] საბჭოს დადგენილებით იყო გადაწყვეტილი ჩემი გერმანიაში თეოლოგიის შესასწავლად გამოგზავნა.

თბილისში მცნობს ბ[ატონი] პრ[ოფესორი] კეკელიძე.<sup>10</sup>

ფურც. 3

დიდი მადლობელი ვიქნები, თუ უნივერსიტეტით სამშობლოში დაბრუნების საშუალებას მომცემთ. მზად ვარ თქვენ შეკითხვაზედ საბუთები გამოგიგზავნოთ.

ვიხდი ბოდიშს თქვენი შეწუხებისათვის და ვრჩები მარადის თქვენი პატივისცემული

კრიგოლ ფერაძე.

P. S. 1923 წლის გასულს გამოუგზავნე უნივერსიტეტს თხოვნა საბუთებითურთ<sup>11</sup>, მაგრამ არავითარი პასუხი არ მიმიღია.

Potsdam, Elisabetstr. 18.  
St. phil. or. Gregor Peradze.  
ბერლინი. 2. II. 25.

## 2.

კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი.  
ივ. ჯავახიშვილის პირადი არქივი. № 227/2. ფ. 1-3.

ეროვნული  
ბიბლიოთეკა

## ფურც. 1

დიდად პატივცემულო ბ[ატონო] პროფესორო!

თქვენ მიერ გამოგზავნილი წერილი უკვე რამდენიმე დღეა, რაც მივიღე. სამწუხაროდ, პასუხის მოწერა დამიგვიანდა. გულითადი მადლობა მისთვის. გიგზავნით ამ წერილს ტფილისში, ვინაიდან ამ წერილის მიღების ხანებში თქვენ უკვე, თქვენი წერილის თანახმად, ტფილისში შეგულებით.

დიდი მადლობელი ვარ რჩევა-დარიგებისათვის. სირიულ Gram[matik-ის] შესადგენად პრ[ოფესორ] Baumstark-ს მოველაპარაკე. მანაც თქვენი აზრი მოიწონა და ყოველგვარი დახმარება აღმოთქვა. მისი დახმარება კი აუცილებელივე საჭიროებას მოითხოვს, ვინაიდან მიუხედავად მრავალ სირიულ სახელმძღვანელოების, არცერთი რიგიანი სირ[იული] სახელმძღვანელო არ არსებობს. პეტრე ქართველის<sup>12</sup> გარდა შეგულებიან რამდენიმე სხვა ტექსტები, სადაც საუბარია ქართველებზე. სამუშაო ბევრი მაქვს და თუ გარანტია მომეცემა მის დაბეჭდვის, შევუდგები თადარიგს.

რაკი საბინინის გამოცემა აბიბოს ნეკრ[ესელის] ცხოვრების არც ისე დამახინჯებულია და ბ[ატონმა] კაკაბაძემაც<sup>13</sup> უკვე ე. წ. „არხეტიპები“ გამოსცა, იმ ცხოვრების გადაწერა საჭირო აღარაა და დიდ ბოდიშს ვიხდი, რომ შეგაწუხეთ. სამაგიეროდ, სხვა რამეს გთხოვთ. კეკელიძის „უცხო ავტორების“<sup>14</sup> ერთი ნაწილი უკვე ვთარგმნე გერმანულად და „ა“ უკვე დაბეჭდილია „Oriens christianus“-ში<sup>15</sup> (ამონაბეჭდს რომ მივიღებ, გამოგიგზავნით). დიდი მადლობელი ვიქმნები, თუ მანდ ვისმეს ბასილი დიდის ეპისტოლეთ, სახელდობრ: საეკ[ლესიო] მუხ[ეუმი] 171<sub>449-457</sub>; 584<sub>248</sub>; 292<sub>346-358</sub> (კეკელიძე, მოამბე, VIII, 112, 8<sub>2,3,4</sub>) ამოაწერინებთ და გამოგიგზავნით. სამწუხაროდ, ამ შრომის გადათარგმნა, თუ ასე შეიძლება ითქვას, გაცილებით ძნელი აღმოჩნდა. საქმე იმაშია, რომ ავტორები მაინცდამაინც დიდ აკრიბიის არ არიან და სხვადასხვა ავტორების ქდაგებათ ერთმანეთში ურუკენ. მაგ. იოანე ოქროპირის ქდაგებანი ათანასე ალექსანდრიელის და ბასილი დიდის ქდაგებათ შორის ურევიან და სხვა და ხანდისხან საათობრივ ჯდომა მჭირია Migne-ში<sup>16</sup> ერთ ქდაგების პოვნისათვის. იმედია, რომ აგრეთვე მალე მიიღებთ ჩემ რეცენზიას კეკელიძის ქართველთა მოქცევის და სხვა Zeitschrift für Kirchengeschichte-ში<sup>17</sup>, რომელშიც თქვენ აზრისა ვარ. გარდა ამისა, მცირე მუშაობა დავწერე პარიზის „კავკასიონისთვის“ ქართველ წარმართობის შესახებ. ეს მუშაობა

## ფურც. 2

პირველი ნომერია სერიის „წერილები ჩვენ წარსულ ცხოვრებიდან“.

მარკოზის სახარებას, ვგონებ, შობამდისინ დავასრულებ. შობის არდადეგებში მაქვს ბერლინში პაემანი ჰარნაკთან, სადაც ის ლიცმანთან<sup>18</sup> ერთად ამ შრომას განიხილავენ და თუ რიგიანი აღმოჩნდა, „Notgemein[schaft“-ის] ხარჯით დაიბეჭდება. შეიძლება თანხაც გადასდონ დანარჩენ სახარებათა ქართულ ვერსიების შესასწავლად. ჩემი მოხსენების — „წინაბიზანტიური ლიტ[ურდია]“<sup>19</sup>, რომელსაც ბონნში ის რეზოლიუცია მოჰყვა, ერთი ცალი პრ[ოფესორ] შანიძის<sup>20</sup> მისამართით გამოგიგზავნეთ (უკვე მთლად დაბეჭდილი Le Musée-ში) და იმედია, რომ უკვე მიიღეთ (პრ[ოფესორ] კეკელიძისთვისაც იყო გამოგზავნილი). დიდი მადლობელი ვარ თქვენ შრომათა ჩემთვის გამოსაგზავნად გადაცემისათვის.

გამოდის თუ არა ტფილისში ფურნალი ბიბლიოგრაფიული ხასიათის. უნივერსიტეტის გამოცემათა კატალოგი გვაქვს, მაგრამ არსებობს თუ არა ასეთი კატალოგი „სახელგამის“ ან სხვა გამომცემლობათა? იმ რეზოლიუციის თანახმად, ქრ[თული] წიგნების ყიდვამი (გაცვლის სახით) „Notgemein[schaft]“ დიდ დახმარებას გვიწევს და კატალოგებიც რომ მქონდეს, სიებს წიგნების შესაძენად უფრო ადვილად შევადგენდი. მოგესვენებათ, რაც უფრო მდიდარი იქნება აქაური ქართული განყოფილება, მით უფრო მტკიცე საფუძვლიანიც იქნება იგი და შეიძლება გერმანელთ შემდეგში ლექტორატის მაგივრად კათედრაც დააარსონ. საქმე მხოლოდ ეხლა იწყება და ამის გამო, უპირველესად ყოვლისა, თვით ქართველნი უნდა იყვნენ დაინტერესებულნი ამ საკითხში. პროფესორი მარრი<sup>21</sup> ყოველგვარ დახმარებას მიწევს და ასეთ დახმარებასაც ჩვენ უნივერ[სიტეტიდან] გამოვუკლი. მაგალითებრ, აქაური ლექტორები: ჩინურ, არაბულ, სპანიურ და, აგრეთვე, ებრაულ (ტალმუდი) იღებენ დახმარებას თავიანთ მთავრობებიდან და არიან აქ თავიანთ ქვეყნის კულტურის პროპაგანდისათვის. რაც პროპაგანდას შეეხება, ჩვენ მეცნიერებისთვის საკმაოდ ვწევ, მაგრამ ზურგი არ მაქვს გამაგრებული სამშობლოდან. ჯამაგირებსაც ეს ხალხი იღებენ თავიანთ მთავრობებიდან, გერმანულ ჯამაგირს მხოლოდ 150 მ[არკას] თვეში და ამ თანხით ცხ[ოვრე]ბა შეუძლებელია. ზედმეტია ლაპარაკი წიგნების შეძენის და მეცნიერულ მიზნით მოგზაურობის. ამის გამო, დიდი მადლობელი ვიქმნებოდი,

ფურც. 3

თუ უნივერ[სიტეტი] რამე თანხა თავისუფალი აქვს, ჩემზედაც მოგექციათ ყურადღება.

რომ სირიელ მამათა არხეტიპები არც ისეთი შესანიშნავნი არიან, როგორც კეკელიძეს ან ფორდანიას<sup>22</sup> ჰგონიათ, აღნიშნული მაქვს დისსერტაციის 2 შენიშვნაში. და მოხარული ვარ, რომ თქვენც ამ აზრისა ხართ. გამოდის თუ არა „ჩვენი მეცნიერება“<sup>23</sup> და შეიძლება თუ არა იქ წერილების გზავნა?

დიდ ბოდიშს ვიხდი შეწუხებისათვის. თქვენი მარადის ღრმა პატივისცემული გრიგოლ ფერაძე.

Römerplatz 1.

Bonn an Rhein.

7. IV. 29.

### 3.

ქ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი.  
ფ. ჯავახიშვილის პირადი არქივი. № 2273. ფ. 1-2.

ფურც. 1

დიდათ პატივცემულო ბ[ატონო] პროფესორო!

რამდენიმე დღეა, რაც საქართველოდან „Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft“-ის საშუალებით მივიღეთ ტფილ[ისის] უნივერსიტეტისა და საერთოდ ახალი ქართული გამოცემანი, მათ შორის აგრეთვე თქვენი „ქართველი ერის ისტორიის“ მესამე გამოცემა<sup>24</sup>. მადლობას გიძღვნით ყოველ იმ ობიექტურ და ჩემთვის არა მხოლოდ დიდათ სასარგებლო, არამედ აგრეთვე საინტერესო აზრებისათვის 13 სირიელ მამათა, კერძოდ, აბიბოს ნეკრესელის შესახებ. სამწუხაროდ, როგორც აღვნიშნე (გვ. 4 შენ. 1), არ მქონდა ხელთ ბროსეს და პლ. იოსელიანის ნამუშევარნი ....<sup>25</sup> შესახებ. ამ ორ

მეცნიერთა შესახებ ცოტაოდენი ნამახსოვარი წამოიყვა. არც კეკელიძეს აქვს აღნიშნული რამდენიმე აზრი ამ ორ მეცნიერ[ზე] თავის გამოკვლ[ევამ] 13 სირ[იელ] მამათა შესახებ. ეხლა კი უკვე გავუცან ამათ აზრს და აზრად მაქვს, კერძოდ, აბიბოს ნეკრესელის საკითხს ხელმეორედ დავუბრუნდე. მხოლოდ საბინინის გამოცემა, როგორც მოგეხსენებათ, შეცდომებით სავსეა. დიდათ დამავალბდით, თუ ვისმეს ტფილისში ხელთნაწერიდან გადმოაწერ[ინებდეთ] აუტენტურ ტექსტს და გამოგიგზავნიდეთ ვინაღაც ეთიქმის დავასრულე ქართულად მონოგრაფია პეტრე მაიუმელის<sup>26</sup> შესახებ, ვთარგმნე Raabe-ს<sup>27</sup> ვიტა სირიულიდან ქართულად, აგრეთვე V. Linn-ის მიერ გამოცემული წმ. მ[ამა] იაკობის ცხოვრებაში მოთავსებული ცხ[ოვრე]ბა პეტრესი, აქამდისინ მეცნიერ[ებამ] ვერ გამოუყენებელი იოანე მაიუმელის<sup>28</sup> პლეროფორიებიდან ცნობანი პეტრეს შესახებ და ვრცელი წინასიტყვაობა დაურთე ამ ტექსტებს, სადაც ვცდილობ ისაგოგიურ საკითხების გარკვევას [უვაროვას<sup>29</sup> მიერ Материалы по арх. Кавказа (1904) ბოლოში. გვ. 22; 2) აღნიშნული ცხოვრება პეტრესი XIV-XV საუკ. და მარრის გამოცემას შორის არის რამდენიმე განსხვავება თუ არ ან სად იმყოფება დღეს ეს ხელთნაწერი?].<sup>30</sup> მინდოდა თქვენთვის შეთხოვნა,

### ფურც. 2

თუ რასაკვირველია შესაძლებელია, მისი გამოცემა თვით საქართველოში სახელგამის ანდა უნივერსიტეტის] გამომცემ[ლობის] შემწეობით. დიდი მადლობელი ვიქნებოდი, თუ დამავალბებთ და ერთგვარ რეკომენდაციას გამიწევთ. ხელთნაწერს დასრულებისას გადმოგიგზავნი. უეჭველია, მიიღებდით ჩემ ამ მცირე შრომათ „ქართულ ლიტურ[დიის]“ და აგრეთვე „საქარ[თველოს] წინაბიზანტიურ ლიტურდიის შესახებ“, რომელიც პრ[ოფესორ] შანიძის მისამართით გადმოგიგზავნი. ამჟამად ვწერ მუშაობას მარკოზის სახარების შესახებ და მალე დაიბეჭდება ჩემ მიერ გერმანულად თარგმნილი კეკელიძის „უცხო ავტორები ძველ ქართულ ლიტერატურაში“. ამ მუშაობამ უამრავი დრო წამართვა. ტექსტი სწერია, მაგალითებზე, ბასილის ანდა ათანასეს ქვეშ და სინამდვილეში კი იგი ეკუთვნის იოანეს ანდა სხვა რომელიმეს. ხანდისხან მხოლოდ ერთი ქადაგების იდენტიფიკაც[იისთვის] მთელ ნასადილევის დროს Migne-ში ვცკუთდი.

მოგეხსენებათ, „საქართველოს წინაბიზანტიური ლიტურდიის შესახებ“ გავაკეთე მოხსენება VIII. 28 ბონნში გერმანულ მეხუთე ორიენტ[ალისტურ] კონგრესზედ. მოხსენების შემდეგ ვერ და მერმე პლენარულ სხდომაზედ იქმნა გამოტანილი შემდეგი რეზოლუცია: „Angesichts der hervorragenden Bedeutung, die den Denkmälern der altgeorgischen und vorbyzantinischen Literatur und Liturgie zukommt, bringt die V. Votum (Christliche Orient und Byzanz) der 5 Deutschen Orientalistentagung in Bonn einstimmig den nachdrücklichsten Wunsch nach eifrigerer Pflege und zielbewusster Förderung der georg[ischen] Studien zum Ausdruck“<sup>31</sup> (გამოქვეყნდა შემდეგ ZDMG-ში)<sup>32</sup>.

დიდი მადლობელი და დავალბებული ვიქნები, თუ ზემორე აღნიშნულ თხოვნებზედ (აბიბოს ნეკრესელის] უცვლელი ტექსტი; შესაძლებელია თუ არა საქართველ[ოში] პეტრე მაიუმელის შესახებ ვრცელი მონოგრაფიის გამოცემა) შეძლებისდაგვარად დახმარებას გამიწევდეთ. გულითადი საღმით თქვენი მარადის ღრმა პატივისცემული გრიგოლ ფერაძე.

26. VII. 29.  
Bonn an Rhein.  
Quirinstr. 30.

4.

კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი.  
ივ. ჯავახიშვილის პირადი არქივი. № 2274. ფ. 1-2.

ერქიწეული  
ბიზუნიწიწეული

ფურც. 1

დიდათ პატივცემულო ბ[ატონო] პროფესორო!

1937. VII ყოფილ ავსტრიიდან გადმოვგზავნე წერილი დაზღვეული განათლების კომისარიატის სახელზედ ტფილისში თხოვნით, მოეცათ ჩემთვის ნებართვა საქართველოში დასაბრუნებლად და მუშაობის ჩვენ უნივერსიტეტში. სამწუხაროდ, აქამდისინ არავითარი პასუხი არ მაქვს. ვბედავ და ვგზავნი წერილს ხელმეორედ თქვენს როგორც ტფილ[ისის] უნივერსიტეტის რექტორის და ჩვენს მეცნიერების მესვეურისა. უპირველესად ყოვლისა, საუკეთესო სურვილებით თქვენ 40 წლის მოღვაწეობის წლისთავზედ.

ვარ უკვე 1933 წლიდან პროფესორად პატრისტიკის ვარშავის უნივერსიტეტში. მეგონა, რომ აქ მაინც შევძლებდი მეცნიერულად მუშაობას და პატარა კერის შექმნას, მაგრამ სამწუხაროდ ძნელია აქ ძლიერ მუშაობა. მაქვს უამრავი დაბრკოლებანი, აგრეთვე უსიამოვნებანი თვით აქაურ ეკლესიიდან, რომლის წარმომადგენელი, ხალხი ძველი იდეოლოგიისა, სცდილობენ, რომ შემიფერხონ მუშაობა. მომიხდება აქედანაც ალბათ მალე წასვლა და ბიბლიოთეკა (2000 წიგნის, ამათში ხელნაწერები და 21 ფურცელი პალიმოქსესტი, დღიურები მოგზაურობის ათონის მთაზედ, პალესტინაში და შავ მთაზედ და სხვაგან), რომელსაც ვაგროვებდი საქართველოსთვის, აირეც-დაირეცა. პარიზში ძლიერ ძნელია ჩემთვის მეცნიერული მუშაობა. ისევ საქართველოში, სადაც მეტი ნიადაგია და ინტერესი. ჩემი დამოკიდებულება საბჭოთა ხელისუფლებისადმი იყო ყოველთვის ლოიალური და თუ მომეცემა ნებართვა საქართველოში დაბრუნების და ტფილისის უნივერსიტეტში მუშაობის, არ მივიღებ აქტიურ მონაწილეობას საქართველოს ეკლესიის ცხოვრებაში; ვიმუშავებ მხოლოდ მეცნიერულად — ძველი ქართული ტექსტების შესწავლა ფილოლოგიურად და ისტორიულ-ლიტერატურულად (აგრეთვე ვიცი ყნები — ძველი სირიული, ბერძნული, ძველი ებრაული და ძველი სომხური). თუ საჭიროა, გადმოვგზავნი აქაურ (ვარშავა) საბჭოთა საელჩოს საშუალებით ჩემ სრულ ცხოვრების აღწერას და დამოკიდებულებას საბჭოთა ხელისუფლებისადმი. მხოლოდ თუ ოფიციალურად მომცემენ აქაურ საელჩოდან წინადადებას, რადგან ჩემთვის აქ მდგომარეობის გამო, იქ მისვლა

ფურც. 2

შეუძლებელია. ამჟამად ვმუშაობ ჩემ მიერ აღმოჩენილ პეტრიწონის მონასტრის წესდების ქართულ ვერსიაზედ.

ბოდიშს ვიხდი შეწუხებისათვის. გულითადი საღმით გრიგოლ ფერაძე.  
ვარშავა. 26. VI. 39.

## კომენტარები

- 1 ადოლფ ფონ პარნაკი (1851-1930) – გერმანელი თეოლოგი, მის მიერ დაარსებული კაიზერ ვილჰელმის საზოგადოების პრეზიდენტი, ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორი.
- 2 კარლ პოლი (1866-1926) – გერმანელი თეოლოგი, ქრისტიანული ლიტერატურის მკვლევარი, ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორი.
- 3 ადოლფ დაისმანი (1866-1937) – გერმანელი თეოლოგი, ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორი.
- 4 ერნსტ ზელინი (1867-1945) – გერმანელი თეოლოგი, სემიტოლოგი, არქეოლოგი, ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორი.
- 5 კარლ ბროკელმანი (1868-1956) – გერმანელი სემიტოლოგი და არაბისტი, ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორი.
- 6 ანტონ ბაუმშტარკი (1872-1948) – გერმანელი თეოლოგი, ქრისტიანული ლიტერატურის მკვლევარი, ბონის უნივერსიტეტის პროფესორი.
- 7 იოზეფ მარკვარტი (1864-1930) – გერმანელი აღმოსავლეთმცოდნე, არმენოლოგი, ლიტერატორი, ენათმეცნიერი, ბონის უნივერსიტეტის პროფესორი.
- 8 პაინრიხ გუსენი (1863-1927) – გერმანელი აღმოსავლეთმცოდნე, თეოლოგი, ქრისტიანული ლიტერატურის მკვლევარი, ბონის უნივერსიტეტის პროფესორი.
- 9 გრიგოლ ფერაძემ 1927 წლის 17 დეკემბერს ბონში დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია თემაზე – „ქართული მონაზვნობის ისტორია მისი დასაწყისიდან 1064 წლამდე“. ამ ნაშრომისათვის მას ფილოსოფიის დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი მიენიჭა.
- 10 მხედველობაში ჰყავს კორნელი კეკელიძე.
- 11 გრიგოლ ფერაძეს მხედველობაში აქვს 1923 წლის 13 დეკემბერს ივანე ჯავახიშვილის სახელზე გამოგზავნილი წერილობითი თხოვნა, რომლის სრული ტექსტი შესავალში მოვიტასეთ.
- 12 პეტრე ქართველი, პეტრე იბერი (411-491) – ქართველი ფილოსოფოსი, თეოლოგი, ქრისტიანული ნეოპლატონიზმის ფუძემდებელი და თვალსაჩინო წარმომადგენელი.
- 13 მხედველობაში ჰყავს სარგის კაკაბაძე.
- 14 კ. კეკელიძე. უცხო ავტორები ძველ ქართულ მწერლობაში. თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე. 1927. VIII. გვ. 99-102.
- 15 Gr. Peradze. Die altchristliche Literatur in der georgischen Überlieferung. *ჟურნ. „Oriens Christianus“*. Dritte serie. Band. 6. Leipzig. 1931. გვ. 240-244.
- 16 ჟაკ-პოლ მინე (1809-1875) – ფრანგი თეოლოგი, ჟურნალის *Revue des études orientales* რედაქტორ-გამომცემელი; სამეცნიერო სერიების – „Patrologie Latine“ და „Patrologie Graecae“ გამომცემელი.
- 17 Gr. Peradze. Kekelidze K. – Die Bekehrung Georgiens zum Christentum. *Zeitschrift für Kirchengeschichte (ZFK)*. Stuttgart. № 49. 1930. გვ. 95-99.
- 18 პანს ლიგმანი (1875-1942) – გერმანელი თეოლოგი, ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორი.
- 19 Gr. Peradze. Zur vorbyzantinischen Liturgie Georgiens. *ჟურნ. „Le Muséon“*, 42. fasc. 2. Louvain. 1929. გვ. 90-99.
- 20 მხედველობაში ჰყავს აკაკი შანიძე.
- 21 მხედველობაში ჰყავს ნიკო შარი.
- 22 მხედველობაში ჰყავს თეოდორ დანია.
- 23 „ჩვენი მეცნიერება“ – ქართული ყოველთვიური სამეცნიერო-პოპულარული კრებული, გამოდიოდა 1923-1926 წლებში თბილისში.
- 24 თბილისი, 1928.
- 25 აქ ერთი სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.
- 26 პეტრე მაიუმელი – პეტრე იბერი. 452 წლიდან პეტრე იბერის მაიუმის ეპისკოპოსი იყო.
- 27 რიხარდ რააბე – გერმანელი თეოლოგი, ქრისტიანული ლიტერატურის მკვლევარი.
- 28 იოანე მაიუმელი, იოანე ლაზი (გარდ. დაახლ. 464-465 წწ.) – პეტრე იბერის თანამოაზრე და მეგობარი.
- 29 პრასკოვია უვაროვა (1840-1924) – რუსი არქეოლოგი.
- 30 აქ ოთხგუსხა ფრჩხილები გრიგოლ ფერაძისეულია.
- 31 „ძველი ქართული და წინაბიზანტიური ლიტერატურისა და ლიტურგიის ძეგლების უდიდესი მნიშვნელობის გათვალისწინებით, ბონში გამართული გერმანელ ორიენტალისტთა კონგრესის მე-5 სხდომის მონაწილეებმა ერთხმად გამოხატეს ქართული ლიტერატურული ნაშთების გულმოდგინე მოვლისა და მიზანმიმართული პოპულარიზაციის მტკიცე სურვილი.“
- 32 ZDMG – „Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft“. Leipzig/Wiesbaden.



ვინაა იმეორებულ ბეჭედი

ნაწილი

სტრუქტურა

აქვე აღვნიშნავ, რომ ეს ნაწილი  
 მომზადებულია 1921 წელს ნიკოლოზ  
 ჯანაშიას მიერ და შედის მისი  
 კრებული „საქართველოს ისტორიის  
 კვლევა“ - ნაწილის 1-ე ნაწილში.  
 ეს ნაწილი შედის კრების 1-ე ნაწილში  
 და შედის მისი კრების 1-ე ნაწილში.  
 აქვე აღვნიშნავ, რომ ეს ნაწილი  
 მომზადებულია 1921 წელს ნიკოლოზ  
 ჯანაშიას მიერ და შედის მისი  
 კრებული „საქართველოს ისტორიის  
 კვლევა“ - ნაწილის 1-ე ნაწილში.  
 ეს ნაწილი შედის კრების 1-ე ნაწილში  
 და შედის მისი კრების 1-ე ნაწილში.  
 აქვე აღვნიშნავ, რომ ეს ნაწილი  
 მომზადებულია 1921 წელს ნიკოლოზ  
 ჯანაშიას მიერ და შედის მისი  
 კრებული „საქართველოს ისტორიის  
 კვლევა“ - ნაწილის 1-ე ნაწილში.

კრიგოლ ფერადის წერილი ივანე ჯავახიშვილისადმი

(ქ. კაკულიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ივ. ჯავახიშვილის პირადი არქივი, № 2271, ფურც. 1)





The historical journal

**ARTANUJI**

(Special issue: GRIGOL PERADZE)

№ 11, 2003

Tchavtchavadze ave. 17 b. 0179 Tbilisi. Georgia.

გარეკანის პირველ გვერდზე: წმ. მღვდელმთავარ გრიგოლ ფერაძე.

გარეკანის ბოლო გვერდზე: წმ. ნინოს ჯვარი. გრიგოლ ფერაძის რედაქტორობით გამოცემული  
ჟურნალის – „ჯვარი ვახისას“ გარეკანის ფრაგმენტი.



გამომცემლობა არტანუჯი

0179 თბილისი, ჭავჭავაძის გამზ. 17 ბ. 25-05-22, (899) 25-05-22, (893) 25-05-22.  
artanuji@ip.osgf.ge



ქართული  
ენების ენციკლოპედია

